

ლევან
სანიკიძე

საქართველოს ისტორია

თვალის ერთი
გადავლავით

ლევან სანიკიძე

საქართველოს ისტორია

თვალის ერთი გადავლევით

როგორც უფალი,
სამშობლოც
ერთია ქვეყანაზედა...

რაფიელ პრისტავი.

გამომცემლობა „სამშობლო“
თბილისი
1994

ამ წიგნის ავტორი, ლევან სანიკიძე, არის ფრიად ცნობილი და სახელმძღვანელო მწერალი და მეცნიერი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი მსოფლიოს ისტორიის კათედრის გამგე.

მის კალამს ეკუთვნის მრავალი მეცნიერული გამოკვლევა და მხატვრული თხზულება — მრავალი სამეცნიერო სტატიის, თუ პუბლიცისტური წერილის გარდა — ფუნდამენტური წიგნები, მონოგრაფიები, რომანები, მოთხრობები, პიესები. ამათგან განსაკუთრებული პოპულარობითა და აღიარებით გამოირჩევიან: „უქარქაშო ხმლები“ (4 ტომად), „დედა-ისტორია“, „წიგნი მოწამეთა“, „სავედრებელნი გიორგი ათონელისა“, „გიორგი სააკაძე“, „დავით აღმაშენებელი“, „ამბაკვი კოლხი ასულისა“, „მესამე დახის საქართველო“, „სამას-სამასი“, „პონტოს სამეფო“, „რომის იმპერია“, „პანბალი“, „ალექსანდრე მაკედონელი“, „კეისარიადა“, „ხაბირუელ, ისრაელ, ებრაელ“; პიესები — „მედეა“, „ნერონი“, „არქეოლოგიური ქრონიკა“, „გაიუს გრაკუსი“, „ქუთათურები“, „ყიფნაყი შამოყყარა...“

ხოლო, წინამდებარე ამ მცირე წიგნს ავტორი მიზნად უსახავს, ერთბაშად („თვალის ერთი გადავლებით“), ძალიან ზოგად, ანუ ანბანურ ცოდნას მაინც აზიაროს ქართველი ხალხის საისტორიო თავგადასავლით, თუნდაც „ვიწიანობით“ დაინტერესებული ადამიანი, განსაკუთრებით — უცხოეთში მცხოვრები, სულ ერთია, ქართველი თუ არაქართველი.

მხატვარი სიმონ ჭიორაძე

იმ, სადაც შუბლია დედამიწისა

„მთათა ყოველთა ხელმწიფეა კავკასიონი“.

ე ს ქ ი ლ ე

ქვეყანა კავკასია — მსოფლიო თილისმა სუფევს ამ სახელ-
დებაში.

მთა კავკასიონი — ვერცხლის შუბლი დედამიწისა, მაერთე-
ბელი შუასახსარი აზიისა და ევროპისა.

ხოლო, ამა შუბლსა ზედა დედამიწისასა, მის სამხრეთ მხა-
რეს, გაშლილია ქვეყანა, რომელსაც ჰქვია საქართველო.

ქვეყანა მშვენიერი, ნოყიერი და ნაყოფიერი, რომლის
მკვიდრი მოსახლეობა — ქართველი ხალხი, თავისი არსებობის
ათასეულობით წლებს მოითვლის. სწორედ ათასეულ წელთა
სარბიელზე, დღევანდელ ქართველთა წინაპრებს, მსოფლიოს
სხვა უძველეს ხალხთა გვერდით უცხოვრიათ შრომით, ბრძო-
ლით და შემოქმედებით. ქართველ კაცსაც უხსოვარ დროიდან
შრომისა თუ ბრძოლის იარაღად უკეთებია: ქვა, სპილენძი,
ბრინჯაო, რკინა; მასაც გამოუვლია ორივე გვარი — დედისე-
ულიც, მამისეულიც. პრეისტორიის უხანგრძლივესი და უმძი-
მესი დრამატიზმით ნაწრთობი სულით და სხეულით შემოვიდა
იგი მსოფლიო ცივილიზაციის კარიბჭეებში; მოდოდა იგი ვით-
არცა: მონადირე, მესაქონლე, გუთნისდედა, მევენახე, ხურო,
მჭედელი, ხელოვანი, მოისარ-შუბოსან-მახვილოსანი.

ქართველთათვის ძველთაგანვე უპირველეს და უსაყვარლეს
სამეურნეო დარგად შეიქნა მაინც მიწათმოქმედება, რისთვისაც
ძველმა ბერძნებმა — ამ „მსოფლიოს ნათლებმა“ — საქართვე-
ლოს უწოდეს „გეორგია“ — მიწათმოქმედთა ქვეყანა.

ისე, ვითარცა უდიდესი ცივილიზაციის შემოქმედი ბერძენი ხალხი წარმოიშვა სამი ნათესაური გვარტომობისგან — იონიელთა, ეოლიელთა და დორიელთაგან — ასევე **სრულიად ქართველი ხალხის** შემოქმედიც შეიქნა **სამი მთავარი გვარტომა: ქართვები, მკვრელები, სვანები**. ხოლო, მრავალ საუკუნეთა მანძილზე, ეს სამი **დედა-გვარტომი** იყო მშობელი, მომცველი და გამაერთიანებელი ყველა ქართული მოდგმისა, რომელსაც კა სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა სახელდებით უცხოვრია საქართველოს მიწა-წყალზე: იბერნი, კოლხნი, კახელნი, თუშნი, ხევსურნი, ფშაველნი, წანარნი, ჰერნი, მესხნი, ტაოელნი, კლარჯელნი, შავშელნი, ერუშელნი, ჯავახნი, სპერნი-სასპერნი, კარდუხნი, ეგრისნი, ლაზნი, შკვითინები, ბეხირები, ბიძერები, მაკრონები, სანები, მოსინიკები, ხალიბები, ჰენიოხები, აფშილები, აბაზგები, აფხაზები, მისიმიელნი, სანიკები, ოდიშარნი, იმერნი, მარგველნი, აჭარნი, გურულნი, თაკვერელნი, ლეჩხუმელნი, რაჭველნი, დვალნი (ყველა ეს სახელდება — ტომობრივი და გეოგრაფიული ადგილსაცხოვრისის სახელთა მიხედვით).

უძველესი ქართული სახელმწიფოები

ძველ ხალხთა, განსაკუთრებით ძველ ბერძნული საისტორიო და მითოლოგიური წყაროების გააზრებით, ქართული სახელმწიფოებრიობა დაახლ. 3500 წელს მოითვლის. აქეთკენ მიანიშნებს საერთოდ „ქართული თემის“ ფართოდ დამკვიდრება ბერძნულ მითოლოგიასა თუ რეალურ ისტორიაში. სამაგალითოდ, განთქმული „არგონავტიკა“ და მასში წარმოდგენილი სამყარო: კოლხეთი — ოქროს ქვეყანა, მისი სატახტო ქალაქი კუტაია — ქუთაისი, ოქროს საწმისი, კოლხთა ხელმწიფე მზის ძე აიეტი, მისი გრძნეული ასული მედეა, არგონაველთა ლაშქრობა კოლხეთს, ბერძენი იასონისა და კოლხი მედეას საბედისწერო რომანი, ოქროს საწმისის და მედეას გატაცება, მედეა უცხოობაში, და სხვ. და სხვ.

ამის შემდგომ, ძვ. წ. XIII საუკუნის წინააზიური წყაროები (განსაკუთრებით, ასირიული) ხშირად იხსენიებენ ახალ ქართულ სახელმწიფოებს — **დიაოხს** (ტაო) და **კოლხას** (კოლხეთი).

დიაოხ-ტაოს სახელმწიფო ასირიელებმა დაამხეს ხან-

გრძლივ ბრძოლებში, ხოლო კოლხა-კოლხეთს ჩრდილოეთიდან შემოჭრილმა კიმერიელებმა მოუღეს ბილო.

ძვ. წ. VII-VI საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში ახალი, მძლავრი სახელმწიფოები ჩამოყალიბდნენ: აღმოსავლეთში და სამხრეთში — **იბერია**, ანუ **ქართლი**, ხოლო დასავლეთში, შავი ზღვის აღმოსავლეთით — **ეგრისი**, ანუ **კოლხეთი**.

ცოტა უფრო ადრე, შავი ზღვის სამხრეთით და აღმოსავლეთით ბერძნები შემოესახლნენ ადგილობრივ დასახლებებს. ასე გაჩნდნენ ქართულ მიწებზე ახალი სავაჭრო ახალშენები, და კულტურული ცენტრები: სინოპი, ტრაპეზუნტი, კერასუნტა, ფასისი (ფოთი), დიოსკურია (სოხუმი), პიტიუნტი (ბიჭვინტა). ქართული სამყარო დიდი ბერძნული ცივილიზაციის მონაწილე და მოკავშირე გახდა.

ძვ. წ. VI საუკუნის შუა წლებში, ირანში კიროს აქემენიდმა სპარსეთის დიდი სახელმწიფო დააარსა. სპარსეთმა მალე მთელი წინა და ცენტრალური აზია მოიცვა, ხმელთაშუა ზღვაზეც გავიდა, აფრიკაშიც შეიჭრა და ეგვიპტეც დაიპყრო. იბერია და კოლხეთი იმუამად სპარსულ ექსპანსიას გადაურჩნენ, მაგრამ უკიდურესი სამხრეთ-დასავლური ქართველური ტომები აქემენიდებმა მაინც დაიმორჩილეს და თავისი მონარქიის მეთვრამეტე-მეცხრამეტე სატრაპიებში მოაქციეს.

ძვ. წ. IV საუკუნის 30-იან წლებში აზიას, ხმელთაშუა ზღვიდან ინდოეთამდე, ალექსანდრე მაკედონელი დაეპატრონა. საქართველო ამ ახალ მსოფლიო დამპყრობელსაც გადაურჩა. 323 წელს ალექსანდრე მაკედონელი გარდაიცვალა და მისი ხმლის ნაყოფი მსოფლიო მონარქიაც მისივე გვამის გაცივებამდე დაიშალა. ალექსანდრეს მემკვიდრეობის ნანგრევებზე ე. წ. ელინისტური (ბერძნულ-აღმოსავლური) სახელმწიფოები წარმოიქმნენ. ერთი მათგანი იყო პონტოს სამეფო, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, რომელიც ძირითადად ქართველური ტომებით (ხალიბები, ტიბარენები, მოსინიკები, მაკრონები, ლაზები, დრილები, სანიკები, შკვითინები, კოლხები, ტაოხები) იყო დასახლებული, მაგრამ რაკი იქ, სხვა ელინისტურ სახელმწიფოთა მსგავსად, სახელმწიფო ენად ბერძნული ენა ითვლებოდა, ქართველები პონტოელებსაც „ბერძნებს“ ეძახდნენ.

ფარნავაზი და მისი დრო

ძვ. წ. IV-III საუკუნეთა მიჯნაზე განსაკუთრებით გაძლიერდა იბერია-ქართლის სამეფო. ამ დროს სახელმწიფოს სათავეში ედგა მეფე ფარნავაზი, ჭკვიანი საჭეთმპყრობელი და კულტურული სჯუღმდებელი. „ამან ფარნავაზ შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ — გვარწმუნებს ძველი დროის მემატიანე (ლეონტი მროველი). იმავე წყაროს ცნობით, ფარნავაზმა ქართლს ეგრის-კოლხეთიც შემოუერთა. ამდენად ეს იყო, ასე ვთქვათ, საქართველოს „პირველი გაერთიანება“. ხელმწიფემ ახალი ადმინისტრაციული რეფორმაც გაატარა: მან საქართველო დაჰყო რვა საერისთავოდ, რომელთაც სათავეში ერისთავები ჩაუყენა.

ფარნავაზი დიდ აღმშენებლობით საქმიანობას ეწეოდა. მის დროს განსაკუთრებით გაშენდა, დამშვენდა და განმტკიცდა ქართლის სატახტო ქალაქი მცხეთა და მისი ციხესიმაგრე არმაზი. იმავე უამს აშენდა დასავლეთ საქართველოში შორაპანი, დიში და ციხე-გოჯი.

II-1 საუკუნეები

ფარნავაზის შემდგომ მისმა მემკვიდრეებმა ქვეყნის ერთიანობა ვეღარ შეინარჩუნეს და საქართველო ისევ დანაწილდა ძვ. წ. II საუკუნის ბოლოს კოლხეთი დაიპყრო პონტოს სახელგანმა მეფემ მითრიდატე VI ევპატორმა. ქართლის სამეფო კართან კი, მითრიდატეს სამეგობრო კავშირი ჰქონდა.

ძვ. წ. 65 წელს, პონტოსა და სომხეთის განადგურების შემდეგ, ქართლში მსოფლიოს ახალი დამპყრობელნი — რომაელები შემოიჭრნენ ვნეუს პომპეუსის სარდლობით. მძიმე ბრძოლების შემდეგ, პომპეუსმა ქართლის დამოუკიდებლობა აღიარა და მდიდარი ძღვენის აღებით დაკმაყოფილდა. ამიერიდან იბერია-ქართლის მეფეებს რომაელი იმპერატორები „რომაელი ხალხის მოკავშირესა და მეგობარს“ უწოდებდნენ. ხოლო, კოლხეთი პონტოსთან ერთად, რომის ქვეშევრდომ პროვინციად ითვლებოდა.

პირველ საუკუნეთა საქართველოს შესახებ ძვირფასი ცნობები დაგვიტოვა იმჟამინდელმა სახელოვანმა ბერძენმა გეოგრაფოსმა და ისტორიკოსმა სტრაბონმა. იგი აგვიწერს ქართველთა საზოგადოებრივ, სამეურნეო და კულტურულ ცხოვრებას, მთისა და ბარის ყოფას, ქალაქებსა და ციხესიმაგრეებს, სამიმოსვლო გზებსა და კომუნიკაციებს. მარტო მდინარე რიონზე 120 ხიდი ყოფილა გადებული; რიონ-ყვირილას წყლის მაგისტრალზე შავი ზღვიდან შორაპნამდე მოძრაობდნენ ხომალდები. ინდოეთიდან ევროპისკენ მომავალი საქონელიც ამავე გზით მოდიოდა: ინდოეთი-შუა აზია-კასპიის ზღვა-მტკვარი-ლიხი-ძირულა-ყვირილა-რიონი-შავი ზღვა-ევროპა. სტრაბონი გამორჩეული გულისყურით აღწერს ამ „დიდი გზის“ მთავარ ნაკვეთს — იბერიას: „ეს არის მდიდარი ქვეყანა, რომელსაც ძალუძს ძალზე ხშირი მოსახლეობა იყოლიოს, და, მართლაც, იბერია მეტწილად დასახლებულია მშვენივრად — იგი მოფენილია ქალაქებითა და დაბებით, თანაც ისე, რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც და არქიტექტურული ხელოვნების წესების მიხედვით აშენებული სახლები, საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი ნაგებობანი“.

მარტო მცხეთა-არმაზში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალებიც ნათლად მეტყველებენ ძველ ქართველთა კულტურული ცხოვრების სიმდიდრესა და მრავალფეროვნებაზე. აქ არქეოლოგებმა იპოვნეს საქართველოს უძველესი დედაქალაქის აკროპოლისი — არმაზი, იგივე „შიდა-ციხე“ — მძლავრი კედელ-ზღუდეებით, საცხოვრებლებით, წყალსადენებით, სათავსოებით. აქვე აღმოჩნდა შესანიშნავი აბანოები („თერმები“) და ნეკროპოლისი, მეფე-მთავართა უმდიდრესი სამარხებით. ძალზე საგულისხმოა, რომ მცხეთაში, სამთავროში, საფლავის ერთ ქვაზე წარწერაში აღმოჩნდა სახელოვნებო თანამდებობის აღმნიშვნელი ტიტულები — „მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი“. მცხეთა-არმაზში და მათ შემოგარენში უზვად გამოვლინდა უძვირფასესი ნივთები, ოქროს, ვერცხლის, კეთილშობილი ქვებით ასხმული სამკაულები, ჭურჭლეული, იარაღი, სარტყელნი, ოქროსა და ვერცხლის მონეტები — ყოველივე შესრულებული დიდი ოსტატობითა და ხელოვნებით.

ქართლი I-III საუკუნეებში

ახ. წ. I საუკუნის 30-იან წლებში სომხეთის დაუფლები-სათვის ერთმანეთს ებრძოდა ორი უძლიერესი სახელმწიფო -- რომი (ევროპიდან) და პართია (აზიიდან). ბრძოლაში ჩაერია ქართლის მამინდელი მეფე, ფარსმან პირველი და სომხეთი თავის სამეფოს შემოუერთა. სომხეთის სამმართველოდ მან ჯერ თავისი ძმა გაგზავნა, შემდგომ კი შვილი, სახელად რადამისტი.

რომაელი ისტორიკოსი ტაციტუსი გვაუწყებს, რომ რადამისტი იყო გასაოცარი სილამაზისა და ძალ-ღონის ჭაბუკი. ამასთან, მას არამართო იბერია-ქართლში, არამედ მეზობელ ქვეყნებშიც სახელი გაეთქვა ვითარცა „მშობლიური მეცნიერებისა და ხელოვნების“ დარგთა დიდ მცოდნეს. ეს ცნობა ერთხელ კიდევ მეტყველებს ძველ ქართველთა მაღალ კულტურაზე. განათლებასა და განსწავლულობაზე.

მაგრამ რადამისტმა თავი ვერ ისახელა პოლიტიკურ მმართველობაში. სომხებმა მისი სასტიკი მბრძანებლობა ვერ აიტანეს, აჯანყდნენ და უკანვე იბერიაში გამოაძევეს.

სომხეთში პართიელი კაცი გაბატონდა. ფარსმანმა ბრძოლა არ შეწყვიტა. იგი რომაელებს შეუკავშირდა, სომხეთში მესხების ძლიერი ლაშქარი შეიყვანა, პართიელები განდევნა და ტახტზე ადგილობრივი სომეხი მმართველი დასვა.

ფარსმანის შემდგომ ქართლის მეფედ იჯდა ძე მისი მირდატ მეორე, რომელსაც ისევ დიდ „მეგობრობასა“ და „მოკავშირეობას“ სთავაზობდნენ, რომის იმპერატორები (ფლავიუსები). 75 წლის მახლობლად რომაელმა კეისრებმა მირდატ ფარსმანის ძეს მცხეთაში ქვის კედელი გაუმაგრეს და ზედაც ასეთა წარწერა ამოკვეთეს: „იმპერატორმა კეისარმა ვესპასიანე ავგუსტუსმა... და იმპერატორმა ტიტე კეისარმა... და დომიციანე კეისარმა... იბერთა მეფეს მირდატს... კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარე ერს, ეს კედლები განუმტკიცეს“.

იბერია-რომის „მეგობრობა“ და „მოყვრობა“ ძალაში რჩებოდა, მაგრამ დასავლეთი საქართველო რომაელების ბატონობას არ ურიგდებოდა. 69 წელს კოლხებმა, ლაზი ანიკეტის მეთაურობით, დიდი აჯანყება მოაწყვეს, ქალაქი ტრაპეზუნტა აიღეს და რომაული გარნიზონები ამოწყვიტეს. იმპერატორმა

ექსპასიანემ აჯანყება დიდის გაჭირვებით ჩაახშო, მაგრამ ამის შემდგომ რომაელები იძულებული გახდნენ ლაზ-კოლხებთანაც „სამეგობრო-სამოკავშირეო“ პოლიტიკის გზას დასდგომოდნენ.

II საუკუნეში ქართლის სახელმწიფო კიდევ უფრო გაძლიერდა და რომისგან სრულიად დამოუკიდებლად დაიგულა თავა. ამ დროს მცხეთაში ტახტზე იჯდა ფარსმან მეორე ქველა, ფრიად ჭკვიანი პოლიტიკოსი და მამაცი მხედართმთავარი. რომის დიდი იმპერატორი, ტრაიანე (98-117) ფარსმან ქველს ძღვენს უგზავნიდა და თავის თანასწორ მოკავშირე-მეგობრად აღიარებდა. 114 წელს ტრაიანემ და ფარსმანმა ერთად ილაშქრეს პართიაში და აიღეს მისი სატახტო ქალაქი ქტესიფონი.

მომდევნო იმპერატორის, ადრიანეს დროს (117-138) რომსა და იბერიას შორის განხეთქილება ჩამოვარდა. ფარსმანი არ შეურიგდა რომაელთაგან სომხეთის დაპყრობას, სასწრაფოდ ჯარები შეჰყარა და სამხრეთისაკენ დაიძრა. ჯერ სომხეთში შევიდა და რომაელები განდევნა, მერე ასევე დიდის წარმატებით ილაშქრა პართიაში.

რომაელთა ხელმწიფემ ფარსმანი რომში გაიწვია, მაგრამ ქართველმა ცივი უარი შეუთვალა. ადრიანემ ისევ დათმობა ამჯობინა და მცხეთაში იმდენი საჩუქრები გამოგზავნა, „რამდენიც მას მანამდე არავეისთვის უბოძებია“. ამ საგანგებო ძღვენს რომაელმა კეისარმა საჩუქრად მოაყოლა ორმოცდაათი ლეგიონერი და ერთი სპილო. რომაელთა ელჩობას მცხეთაში მოუძღვა იმპერატორის კარზე გაშინაურებული კაცი, ცნობილი მწერალი, მეცნიერი, დიპლომატი და პოლიტიკოსი, აზიურ საქმეთა ლეგატი-გამგებელი, ფლავიუს არიანე. ფარსმანმა სტუმრები დიდის პატივით მიიღო, მაგრამ ბოლოს ამყმა მეფემ დასავლეთელ პოლიტიკურ პარტნიორს მაინც დასცინა: ჯერ რომაელ ელჩს საზეიმო ვითარებაში მისი ხელმწიფისათვის ოქრომკედით ნაქარგი რამდენიმე ქლამიდა (წამოსასხამი) გადასცა და მას შემდგომ მოედანზე სამასი დაბორკილი დამნაშავე გამოატარა ისეთსავე ოქრონემსულ ქლამიდებში გამოწყობილნი.

მხოლოდ შემდგომი იმპერატორის, ანტონინუს პიუსის დროს (138-161) მოხერხდა იბერია-რომის „თანასწორობის“ აღდგენა. სწორედ მაშინ მოხდა დიდმნიშვნელოვანი სტუმარ-

მასპინძლობა რომში, „მსოფლიოს ცენტრში“. რომაელი კეისარი გულუხვი მასპინძლობით ეგებებოდა აღმოსავლეთიდან ჩამოსულ საპატო სტუმრებს: იბერიის მეფე ფარსმან მეორეს, მის მეუღლე-დედოფალს, ვაჟიშვილ-ტახტისმემკვიდრეს, ქართველ სეფეწულთა და წარჩინებულთა ბრწყინვალედ გაწყობილ ამაღას. ნადიმ-ღრეობა რამდენიმე დღეს გაგრძელდა. მერე სასპარეზო სანახაობაზე გავიდნენ რომის დიდ ცირკში, კოლოზეუმში. „მსოფლიოს მბრძანებელმა რომაელმა ხალხმა“ იმ დღეს იხილა უცხო და უმშვენიერესი სანახაობა — მხედრული ჯირითი, საომარი როკვა-ვარჯიში და ვაჟკაცური შემდართობა ქართველი ხელმწიფისა და მისი მხლებლებისა. ამის შემდგომ ფარსმანს მიეგო დიდი პატივი — კაპიტოლიუმზე მსხვერპლწირვა გაემართა იუპიტერის სადიდებლად. იმ წლის „საგანგებო ამბავთა“ ნუსხის თავში რომაელებმა სწორედ იბერიის ხელმწიფისა და მისი სახლეულის სტუმრობა ჩაწერეს. ბოლოს, ანტონინუს პიუსის საგანგებო ბრძანებით, მარსის ველზე აღმართეს დიდებული ქანდაკება ცხენზე ამხედრებულა, მოჯირითე ქართველი ხელმწიფისა. რაც მთავარია, კეისარმა დასტური დასცა ფარსმან ქველის სახელმწიფო სამანთა სისრულეს: შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროდან მტკვრის ქვემო წელამდე და კავკასიონიდან არაქსამდე. ქართლი წინა აზიაში სიმძლავრით პირველი სახელმწიფო იყო. პართია კი ვერ ურიგდებოდა პირველობის წართმევას. მეფე ვოლოგეზ III ფარსმანის წინააღმდეგ საჩივარს საჩივარზე აგზავნიდა რომში. მაგრამ იმპერატორი ანტონინუს პიუსი არ ღალატობდა ქართველთა მეგობრობას. მაშინ ვოლოგეზ პართიელი დიდძალი მხედრობით წამოემართა ამიერკავკასიისაკენ. ფარსმანმა ქართველთა ლაშქარი შემოიყარა, მტერს შეეგება, დაამარცხა და გააქცია. რამდენჯერმე სცადა პართიის მეფემ რევანშის აღება, მაგრამ ამაოდ..

226 წელს ირანში არშაკიდების პართიული დინასტია სპარსელმა სასანიდებმა შესცვალეს. სპარსეთის ახალი სახელმწიფო გაცილებით უფრო სერიოზული და საშიში მეტოქე აღმოჩნდა რომისთვისაც და იბერიისთვისაც. სპარსელებმა რამდენჯერმე დაამარცხეს რომაელები, დაიპყრეს სომხეთი და ალბა-

ნეთი, ხოლო ქართლი ჯერ ისევ ახერხებდა დამოუკიდებლობის
შენარჩუნებას.

საქართველო IV საუკუნეში

მეოთხე საუკუნის 30-იან წლებში ქართველებმა დასავლეთიდან, ბიზანტიიდან, ქრისტიანობა მიიღეს და ევროპასთან ურთიერთობის გზას დაადგინეს. ახალი რელიგიის შემოსვლა უკავშირდება კაპადოკიიდან მოსულ ახალგაზრდა, სათნო ქალს — ნინო განმანათლებელს, რომელმაც ქართული ვაზის ნასხლევისა და საკუთარი თმის ანაკვეცივგან ჯვარი შეკრა (ეს ჯვარი ამჟამად თბილისში, სიონის ტაძარში ასვენია) და ქართლის მაშინდელ მეფეს, მირიანს, პირველი ხის ეკლესიაც — „სვეტიცხოველი“ ააშენებინა მცხეთაში.

იმავე IV საუკუნეში რომის იმპერიაში, კონსტანტინოპოლის კარზე დაწინაურდა ქართველი ფილოსოფოსი, რიტორი, პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწე — ბაკურ იბერიელი. იმ დროის უპირველესი ფილოსოფოსი ლიბანიოსი წერს ქართველი მოაზროვნისა და მოღვაწის შესახებ: ქვეყნად ვერავინ შეედრება ბაკურ იბერიელის „სულისა და სხეულის ღვთაებრივ ბრწყინვალებას; იგი არის სიბრძნის მდელი, ხოლო ჩვენ იმ მდელითვე აღმოცენებულ ყვავილებს ვკრეფთ“...

ეგრის-ლაზეთში, ქალაქ ფასისში (ფოთში), უკვე არსებობდა უმაღლესი სამეცნიერო-სახელოვნებო სკოლა, „აკადემია“, ანუ „მუხათა ტაძარი“, სადაც ქართველებთან ერთად სწავლობდნენ ბერძნები, ბიზანტია-რომის მოქალაქენი. სწორედ ფასისის აკადემია დაასრულეს და უმაღლესი განათლება აქ მიიღეს სახელგანთქმულმა ბერძენმა ფილოსოფოსებმა, მამა-შვილმა ევგენიოსმა და თემისტოიოსმა.

გორგასალი და მისი დრო

საქართველოს ახალი აღორძინება და გამძლავრება დაიწყო ვახტანგ გორგასალის მეფობის დროს (457-502). იგი 15 წლისა ავიდა ტახტზე. ჭაბუკმა ხელმწიფემ დასაწყისშივე დიდნიჭი და ენერგია გამოიჩინა. ქვეყანა შინაგანად განამტკიცა და

გააძლიერა. გაატარა სამხედრო რეფორმა: საომარი ძალება რამდენიმე საჯარისო განწესებით გააწყო — ქვეითი ლაშქარი, თოროსნები (მძიმედ შეჯავშნული ცხენოსნები), მსუბუქი ცხენოსნები და რჩეული მხედრობა („გვარდია“).

ვახტანგმა, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან მოწოლილ საფრთხეთა უკუსაგდებად, გადაწყვიტა კავკასიის ხალხთა გაერთიანება. თავდაპირველად ქართლის მეფე ჩრდილოეთ კავკასიაში გაეშურა, არაგვის კარი (დარიალი) გაიარა, დაამარცხა ხაზარები, ყივჩაყები, პაჭანიგები; შემოიერთა ოსეთი და ჯიქეთი; იქიდან დასავლეთ კავკასიონზე დაეშვა, აფხაზეთიდან და ეგრისიდან ბიზანტიელთა გარნიზონები განდევნა და დასავლეთ საქართველოც სრულიად შეუერთა ქართლის მიწა-წყალს (საქართველოს „მეორე გაერთიანება“).

ამ ლაშქრობათა გამო ხალხმა ვახტანგ მეფეს „იალბუზის გმირი“ უწოდა და სიმღერაც მიუძღვნა:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უფარდა,
 ციდან ჩამოესმა რეკა;
 იალბუზზე ფეხი შედგა, --
 დიდმა მთებმა იწყეს დრეკა.

464 წელს 22 წლის ვახტანგ მეფემ ჯარები დასძრა სამხრეთ-დასავლეთისაკენ. იქ, მდინარე ჭოროხის გადაღმა, ქართული მიწები ბიზანტიელებს დაეპყროთ. ბრძოლა ისევ ქართველებმა მოიგეს. ვახტანგმა პირისპირ შეტაკებაში მოჰკლა ბიზანტიელთა სარდალი. ქართველებმა ქართული მიწები საქართველოს სამანებში მოაქციეს და უკან გამობრუნდნენ.

ირანისა და ბიზანტიის საჭეთმპყრობელებმა ერთხანზე ქართველ ხელმწიფესთან „მეგობრობა“ და „მოყვრობა“ არჩიეს. ირანის შაჰი ვახტანგს „ათთა მეფეთა ახოვანს“ ეძახდა. ვახტანგი მაინც ფრთხილობდა და მოსალოდნელი ომებისთვის ემზადებოდა: ამაგრებდა ძველსა და აშენებდა ახალ ციხესიმაგრეებს, სჭედდა იარაღს, წვრთნიდა ლაშქარს, ამზადებდა ხალხს მტრის დასახვედრად.

467 წელს ირანელთა უზარმაზარი მხედრობა შემოიჭრა მტკვრის ხეობაში. ვახტანგმა ჯარი სასწრაფოდ გაიყვანა და მტერს შეება. გასაოცარი გმირობით იბრძოდა თვითონ მეფე.

სპარსელებმა შენიშნეს, ქართველთა მეფეს მუზარადზე მგელი ესახა და სადაც კი ეს „მგლისთავა“ გოლიათი გამოჩნდებოდა, ასტეხდნენ ყვირილს: „ღურ აზ გორგასარ!“ („მოერიდეთ თავსა მგლისასა!“). ასე დაიბადა სამარადჟამოდ სახელგანთქმულა ზედსახელი დიდი ქართველი ხელმწიფისა — გორგასალი.

სპარსელებმა ზავი ითხოვეს. ირანის ხელმწიფემ ქართველთა სამფლობელო საზღვრებად სცნო მდინარე არაქსი და კასპიის ზღვის დასავლეთი სანაპირო. ამას გარდა, სპარსთა მეფემ „მისცა გორგასალსა აღვა ლიტრა სამი ათასი, ამბრი ლიტრა ხუთასი, მუშკი ლიტრა ხუთასი, ტაიჭი ცხენი სამი ათასი, სამოსელი ხუასროვანი ათასი და ხაზდი სამი ათასი“.

ისევ ქვეყნის აღმშენებლობას მიუბრუნდა ვახტანგ გორგასალი. მცხეთაში, ნინო განმანათლებლის დროინდელი ხის ეკლესიის ადგილზე, აღაშენა ქვის დიდი სიონი. ეს იყო მცხეთის სახელოვანი სვეტიცხოველის მეორე ხუროთმოძღვრული გარდასახვა.

იმავე ხანებში ვახტანგმა განასრულა თავისი ახალი სამყოფელი, უჯარმა, რომელიც მან „აღაშენა ნაშენებითა უზომოთა“.

აშენდა ახალი ეკლესიები ნიქოზს, ნინოწმიდას, ჭერემს, ჩელეთსა და ჟალეთს.

მეტეხის მაღლობზე, ნამგლის სახედ მოდრეკილი მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, აღმართა კიდევ ერთი ტაძარი — სამომავლოდ განთქმული „მეტეხის ტაძარი“.

ბოლოს, ვახტანგ გორგასალმა დაიწყო ახალი სატახტო ქალაქის — თბილისის მშენებლობა. მაშინვე ხალხში ლეგენდა იშვა თბილის-ქალაქის აღშენებისა: ერთხელ ვახტანგ გორგასალი თავისი ამაღლით სანადიროდ ბრძანებულა თბილისის უღრან ტყეებში. ანაზღეულად ხოხობი აფრენიათ. მეფემ ხოხობს მიმინო გამოადევნა. ორივე ფრინველი გადაიკარგა. კარგახნის ძებნის შემდეგ წაადგნენ უცნაურ სურათს: მეტეხის პირდაპირ, მტკვრის მარჯვენა მხარეს, მიწის გულიდან ამომდინარე წყაროში იპოვნეს ორივე ფრინველი. სწორედ ამ წყაროს პირდაპირ წამოსწყევია მიმინო ხოხობს და ორივენი შიგნაცვენილან და ჩახარშულან!.. წყარო ცხელი ყოფილა, სურნელიანი და ოხშივრიანი. ვახტანგმა მაშინვე ტყეების გაჩეხვა და ქალაქის გაშენება ბრძანა. სახელიც თვითონ დაუდგინა, „ტფილ“

წყაროთაგან ნაწარმოები — ტფილისი (აქაური სოფლური და-
სახლების ძველი სახელი).

თბილისი სწრაფად შენდებოდა, მტკიცდებოდა, ხალხით
ივსებოდა. მაგრამ ვახტანგ მეფემ მაინც ვერ მოასწრო ახალა
სატახტოს დასრულება და მასში სამეფო ტახტის გადატანა.
ამას მისი შვილი და შემკვიდრე, დაჩი განასრულებს შემდგომ.

502 წლის ზაფხულში ისევ შემოიჭრა ქართლს ირანელთა
უზარმაზარი მხედრობა. ერთბაშად მოედნენ ივრის ხეობას,
რუსთავს და სამგორს. ისევ შეება ვახტანგ გორგასალი ურიცხვ
მტერს. სამი დღე-ღამე წონასწორად იძვროდა ბრძოლის სას-
წორი. მეოთხე დღეს, გადამწყვეტ ჟამს, სპარსელთა შუაგულში
შეჭრილ ვახტანგ მეფეს მოღალატე მონა-მსახურმა ჯაჭვ-
ჩარღვეულ იდღიაში მოარტყა ისარი. მაინც ბრძოლის დასას-
რულამდე იბრძოდა მეფე. უკუიქცნენ ირანელები.

მძიმედ დაჭრილი ვახტანგი უჯარმას მიიყვანეს. იქვე გარ-
დაიცვალა. დაკრძალეს მცხეთის სვეტიცხოველში. ხალხში
ღრმა კვალი დატოვა სახელოვანმა ხელმწიფემ. ლექსებს, სი-
მღერებს, ლეგენდებს თხზავდნენ „იალბუზის გმირზე“; ამბობ-
დნენ — ვახტანგ გორგასალი სიმაღლით 12 ბრჭალი (2 მ. და
40 სმ) იყო; გაქცეულ ირემს იარაღით შეჭურვილი დაეწეო-
დაო; შეჭურვილ ცხენს მხრებზე თოხლივით მოიგდებდა და
მცხეთიდან არმაზ-ცახეზე მუხლჩაუკრეფლად ავიდოდაო; როცა
ომით და შრომით დამაშვრალს ღვინო მოესურვებოდა, ღმერთი
ყანწს მოაწოდებდაო!..

ქართულ დროშას ეწოდა მისი სახელი — „გორგასლიანი“.

ლ ა ზ ი კ ი

უძლიერესი და უმაჰაცესი ხალხია ლაზები და სხვა ძლიერ ხალხებზეც მბრძანებლობენ; კოლხთა ძველი სახელწოდებით ამაყობენ და, არცთუ უსაფუძვლოდ, გვარიანადაც ქედმაღლობენ... მე არ შეგულება არც ერთი სხვა ესოდენ სახელგანთქმული და ქველი ხალხი, როგორც თავის სიძლიერის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწა-წყლის სიჭარბით და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სიმშვენიერითა და სიმკვირცხლით.

აგათია სქოლასტიკოსი

V საუკუნის შუა ხანებში, ჯერ კიდევ მანამ, სანამ ვახტანგ გორგასალი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს გააერთიანებდა, ლაზიკა ანუ ეგრისი აღმოსავლეთ რომის იმპერიის, ანუ ბიზანტიის სამფლობელოდ ითვლებოდა. მაგრამ ლაზიკის მეფე გუბაზ პირველი ბიზანტიის იმპერატორის უმაღლეს ძალაუფლებას არ სცნობდა და თავი სრულიად დამოუკიდებელ ხელმწიფედ მიაჩნდა. ბიზანტიის მაშინდელი კეისარ-იმპერატორი მარკიანე ამას არ შეურიგდა და 456 წელს ლაზიკის დასალაშქრავად ანატოლიისაკენ დაიძრა.

ლაზების მეფესაც წინასწარ თადარიგი დაეჭირა. მტრის სავარაუდო სალაშქრო გზაზე, მისი ბრძანებით, ლაზებს ღრმა ორმოები გაეჭრათ, შიგ წვერამართული შუბების ტყე ჩაერგოთ, ზემოთ ხის ჩელტები, ჩელტებზე მიწა და მიწაზე პურის მარცვალი დაეთესათ. გაზაფხულზე რომ ჯეჯილი ამწვანდა, ბიზანტიელებიც სწორედ იმ ამწვანებულ ყანებზე შემოიჭრნენ. შემოიჭრნენ და ფეხქვეშ ერთბაშად მიწა ჩაექცათ; ცხენ-კაციანად ორმოებში ინთქმებოდნენ და შუბებზე ეგებოდნენ. ვინც იმ სიზსლიანი „ქვაბებიდან“ ამოსვლას შეიძლებდა, ზემოდან ლაზები

ხოცავდნენ და უკახვე ორმოებში ყრიდნენ. კეისრის ლაშქარა სრულიად ამოწყდა.

მარკიანემ სამარცხვინოდ წაგებული ომის რევანში ველარ შეიძლო და ლაზეთის მეფის წინააღმდეგ დახმარება ბიზანტიის მარადიულ მოსისხლე მტერს, სპარსეთის მეფე იეზდიგერდ მეორეს სთხოვა. იეზდიგერდს მაშინ ჰუნებთან ომი ჰქონდა და ბიზანტია-ლაზეთის „სასურველ“ კონფლიქტში ველარ ჩაერთა.

იმპერატორმა იარაღს ისევ დიპლომატია ამჯობინა და ლაზეთის მეფესთან სამშვიდობო მოლაპარაკებების სერია გამართა. ბოლოს, ბიზანტიის იმპერატორი და ლაზეთ-ეგრისის მეფე ერთმანეთს შეხვდნენ კონსტანტინოპოლის სამეუფო კონსისტორიონში (იმპერატორის სატახტო სასახლე).

სასახლის კარი გაოცებული იყო იმპერატორის მანამდე გაუგონარი შემწყნარებლობით: ლაზეთის მეფე გუბაზ პირველი შუბოსან თანამემამულეთა თანხლებით შევიდა სატახტო დარბაზში. იქ კი ყველა მოხიბლა გუბაზის დახვეწილმა მჭევრმეტყველებამ, თავაზიანმა სიტყვა-პასუხმა, საღვთისმეტყველო და საფილოსოფიო საგანთა ცოდნამ და მომხიბლავმა მიმოხრამ. ბოლოს, გუბაზ მეფე ბიზანტიელებმა დიდის ძღვენით და პატივით გამოისტუმრეს ეგრისში.

იმ წელს (457) იმპერატორი მარკიანეც მოკვდა და შაჰი იეზდიგერდ მეორეც.

ტახტთა ახალი მფლობელნი — ბიზანტიელი ლეონ პირველი და სპარსელი იეზდიგერდ მესამე სავსებით დაჩრდილა და დაჯაბნა ქართველმა დიდმა ხელმწიფემ, ვახტანგ გორგასალმა. მალე ვახტანგმა ქართლს შეუერთა ეგრის-ლაზიკაც და მთელა „პონტოური საქართველოც“.

განვლო ვახტანგ დიდის დრომაც და მისი მემკვიდრეების დროს ისევ ცალკე სახელმწიფოდ გამოჩნდა ლაზეთ-ეგრისი.

ამის შემდეგ, VI საუკუნეში, სწორედ ეგრის-ლაზეთისათვის დიდი, ხანგრძლივი ომი ატყდა სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის, ქართველთა მეფეებმა ერთმორწმუნე თანაქრისტიან ბიზანტიასთან სიახლოვე ამჯობინეს და ირანის წინააღმდეგ ერთიანი ბრძოლის კავშირიც დაადგინეს.

ბევრი ქართველი დაწინაურდა მაშინ ბიზანტიის სამხედრო და პოლიტიკურ ასპარეზზე. ამათგან გამოირჩეოდნენ: ფარსმან

კოლხი (ლაზი), ზავნა ფარსმანის ძე, რუფინე და ლეონტი ზავნას ძენი, ფირან გურგენის ძე იბერიელი, ბაკურ ფირანის ძე, ფაზა ბაკურის ძე.

ომი სპარსეთთან დიდხანს გაგრძელდა. ერთი დიდი ბრძოლა 550 წლის ზაფხულში მოხდა, მდინარე ცხენისწყლის პირას. ბრძოლის წინ ეგრის-ლაზეთის მამაცმა მეფემ, გუბაზ მეორემ ასე მიმართა თავის ჯარებს:

„არა მგონია, ვაჟკაცებო, კიდევ საჭირო იყოს რაიმე ვითხრათ საომარი ცეცხლის წასაკიდებლად. აკი ჩვენივე მდგომარეობა ისედაც აღანთებს ჩვენს გულს მტერთან საომრად. განა, შეიძლება დაგვაიწყდეს რა საფრთხე ემუქრება ჩვენს ოჯახებს, სამშობლო ქვეყანას და ყველაფერს, რისთვისაც სპარსელები აღძრულან ჩვენს წინააღმდეგ? აკი ისედაც ბუნება უკარნახებს ყველას, უცხო მტერს არ დაუთმოს თავისი, საკუთარი. თქვენ კარგად იცით სპარსელთა სიხარბე და გაუმაძღრობა. ისიც გახსოვდეთ, რას გვიპირებენ სპარსელები: თუ ისინი ამ ომში გაიმარჯვებენ, მარტო ხარკს არ გვაკმარებენ, ჩვენი სამშობლო ქვეყნიდან დედაბუდიანად აგვყრიან და ირანში გადაგვასახლებენ და გაგვფანტავენ. დაე, მარტო სიტყვად ნუ დარჩება ჩვენი ნათქვამი, არამედ საქმით დავამტკიცოთ ჩვენი გმირობა. დაე, ნუ აღიგვება მიწისაგან სახელი ლაზთა. ჩვენ არასოდეს გაგვჭირვებია სპარსელებთან ბრძოლა; ბევრჯერაც დაგვიმარცხებია ისინი ხელჩართულ შეტაკებაში. ჩვენ მიგვიჩვიეთ მათზე გამარჯვებას, ხოლო მიჩვეულთათვის არ არსებობს არავითარი სიძნელე, ვინაიდან საქმის სირთულე წინდაწინვე ქრება მეცადინეობისა და გამოცდილების წყალობით. დაე, გპულდეთ მტრები, გეხილოთ ისინი თქვენგანვე დამარცხებულნი და არა თქვენებრ აღფრთოვანებულნი. გახსოვდეთ, ლაზებო, ერთხელ დაცემული სიამაყე ველარასოდეს აღორძინდება. მაშ, იქონიეთ ყოველივე აწ თქმული მხედველობაში და კეთილი იმედით აღსავსენი მხნედ გავემართოთ მტერთა ჩვენთა დასამარცხებლად!“

„ნუ აღიგვება სახელი ლაზთა, კოლხთა!“ — ივრიალა ჯარმა.

და გუბაზ მეფემ უმაღვე იერიშზე დასძრა ლაშქარი. ბიზანტიელებიც მიჰყვნენ. ხელჩართული ხოცვა-ჟლეტა სპარსელთა განადგურებით დამთავრდა.

17. 303

საქართველოს
მ რ მ მ ს ლ ი

ბოლოს, ქართველ მეფესა და მის ბიზანტიელ მოკავშირეებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. ლაზთა მეფე გუბაზი ამჩნევდა, რომ ბიზანტიელი სარდლები სპარსელებთან ბრძოლაში ლაზრობასა და უნიჭობას იჩენდნენ, ზოგჯერ ქართველებს კიდეცაღ ღალატობდნენ. გუბაზ მეფემ ამის შესახებ აცნობა კონსტანტინოპოლის სასახლეს, მაშინდელ იმპერატორს იუსტინიანეს. ხოლო, სანამ იუსტინიანე კეისარი რაიმეს იღონებდა, მანამ მისმა სარდლებმა ეგრისში გუბაზ მეფეს შეთქმულება მოუწყვეს. შეთქმულებმა მეფე გუბაზი ხობისწყლის პირას მიიწვიეს, ვითომცდა მოსალაპარაკებლად. გუბაზიც მივიდა, გულდანდობილად. არც ამაღა ახლდა, არც იარაღი ესხა. უბელო ცხენზე იჯდა, წინ ფეხებმორთხმული. შვიდი ბიზანტიელი მიეგება მეფეს. ერთმა საუბარი გაუბა, მეორე მიეპარა და ზურგიდან მახვილი დასცა. გუბაზი ცხენიდან გადმოვარდა, მაინც წამოიწია და აღიმართა, მაგრამ საგულდაგულოდ გამზადებულმა მეორე მკვლელმა, ისევ ზურგიდან, ორივე ხელით მძლავრად დაჭრა თავში მახვილი. ეგრის-ლაზეთის მეფე მკვლარი დაეცა. ეს მოხდა 554 წელს.

გუბაზ მეფის ვერაგულმა მკვლელობამ ეგრისელთა დიდი მღელვარება და გულისწყრომა გამოიწვია. საგანგებოდ შეყრილ სახალხო კრებაზე ბევრი ორატორი გამოვიდა, მაგრამ მათგან ყველაზე ძლიერი გამოჩნდა ორი — აიეტი და ფარტაზი.

აიეტმა მოღალატე ბიზანტიელებთან კავშირის გაწყვეტა და სპარსელების მხარეზე გადასვლა მოითხოვა; ამასთან დაკავშირებით იგი ამბობდა: „გაქრა კოლხთა ძველი დიდება და ამიერიდან ველარასოდეს ვერ ველირსებით ძველებურად სხვებზე ვმბრძანებლობდეთ... მე ვინატრიდი, ჩვენი კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონოდეს მისი ძველთაძველი, სახელოვანი ძალმოსილება და უძლეველობა, რათა არასდროს დასჭირვებოდეს დაზმარება უცხოთაგან და გარეშეთაგან. რათა ყოველ დროსა და ყოველ საქმეში, ომის დროსაც და მშვიდობის დროსაც, მხოლოდ საკუთარ თავს დაჰყრდნობოდეს, მხოლოდ საკუთარ თავს ეკუთვნოდეს! მაგრამ რაკი ჟამთა ბრუნვით და ბედისწერის უკუღმართობით, ანდა ორივე უბედურების წყალობით, ისეთნაირ უძლურებაში ჩავვარდნილვართ, რომ სხვათა ქვეშევრდომობა აღარ აგვცდება, უმჯობესია იმათთან ვიყოთ, ვინც ჩვენს მიმართ უფრორე კეთილსასურველად მოგვევლინება. ასეთები არიან

სწორედ სპარსელები, ჩვენთვის უფრო უმჯობესნი, ვიდრე ვერა-
გი ბიზანტიელნი... მაშ, კოლხებო, ნულარ ვაყოვნებთ, ახლავ
სპარსელებს შეუუკავშირდეთ და ბიზანტიელებს მტრობისათვის
მტრობით მივუზღოთ!“

ფარტაზი წინააღუდგა აიეტის მოწოდებას და ხალხსაც თვი-
თონ მოუწოდა არ აჰყოლოდნენ მღელვარე გულისთქმას, გო-
ნიერებით განესაჯათ და ისე გადაეწყვიტათ: ერთმორწმუნე ბი-
ზანტიასთან კავშირი კი არ უნდა გავწყვიტოთ და სპარსელებს
მივემხროთ, არამედ ჩვენი მეფის მხეცური მკვლელობის ამბა-
ვი იმპერატორს ვაცნობოთ და მკვლევების დასჯა მოვითხო-
ვოთო.

ფარტაზის აზრი სახალხო კრებამ მიიღო. იმპერატორი იუ-
სტინიანე ქართველების მკაცრ მოთხოვნას ველარ გაექცა და
გუბაზ მეფის მკვლევები მკაცრად დასაჯა.

არაბები და ქართველები

ხანგრძლივი, თავგანწირული ბრძოლების შემდგომ ქართვე-
ლებმა სძლიეს ირანელთა და ბიზანტიელთა მიმძლავრებანი,
მაგრამ VII საუკუნეში სამხრეთიდან ახალი დიდი, მსოფლიო
დამპყრობელნი გამოუჩნდნენ წამებულ ქვეყანას. ესენი იყვნენ
არაბები.

საქართველო ისევ დაშლილი და დაქუცმაცებული ხედე-
ბოლა ახალ მძვინვარე მტერს.

640 წელს არაბებმა სომხეთი დაიპყრეს. ორი წლის შემდ-
გომ არარატის ველიდან სამ ნაკადად წამოემართნენ. ქართვე-
ლებიც სამწილად დაუხვდნენ. სამგანვე სძლიეს და გააქციეს.
ეს აქამდე „დაუმარცხებელ და უძლეველ არაბთა“ პირველი დი-
დი დამარცხება იყო.

654 წელს მეორედ წამოემართა საქართველოსკენ არაბთა უთ-
ვალავი მხედრობა. ქართველებმა ამჯერად ხარკის გადახდა იკის-
რეს და სისხლისღვრა თავიდან აიცდინეს.

ორი წლის შემდგომ ქართველებმა არაბებს ხარკის ძლევა
ძეუწყვიტეს. ქართველებს სომხებმა და ალბანელებმა მიბაძეს.

მაშინ კვლავ დაიძრა ამიერკავკასიისაკენ არაბული მხედ-
რობა. ოცი წელიწადი გაგრძელდა სისხლიანი ხმალთავეთება-

ნი. 686 წელს სომხები აუჯანყდნენ არაბებს. სომხებს ქართველები მიეშველნენ, ნერსეს სარდლობით. ქალაქ დვინთან გამართულ ბრძოლაში ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს და გააქციეს არაბნი.

735 წელს მურვან სარდალი შემოუძღვა უზარმაზარ არაბულ ლაშქარს. გაუგონარი სისასტიკით და მძვინვარებით მოედვნენ დამპყრობელნი ამიერკავკასიის სოფლებს და ქალაქებს. ქართველებმა მურვანს, სისასტიკისთვის, შეარქვეს „ყრუ“.

სომხეთის, ქართლისა და მესხეთის აოხრების შემდეგ, ზეკარის გზით, დასავლეთ საქართველოსაკენ წამოემართა მურვან ყრუ.

ფერსათის მთაზე, ხანისწყალზე ჩამოსასვლელთან, არაბთა მეწინავე მხედრობას წინ გადაეღობა ქართველთა ჯარი, რომელსაც არგვეთის მთავრები, ძმები დავით და კონსტანტინე მხედრები მიუძღოდნენ. ქართველებმა სასტიკი ხმალთაკვეთებით მტერი დაამარცხეს, „აოტნეს, განაბნინეს და ურიცხვი მოსრეს“.

გამძვინვარებულმა მურვან ყრუმ მთელი ძალები დასძრა, „ვითარცა ქვიშია სიმრაულითა“. მოედნენ არაბები იმერეთს ცეცხლითა და მახვილით.

დავითი და კონსტანტინე თარეშული („პარტიზანული“) ბრძოლის გზას დაადგნენ. მტერს უსაფრდებოდნენ და მოულოდნელი, მფრინავი თავდასხმებით ავიწროებდნენ და აჩანაგებდნენ. მერე, რომელიდაც ხეგში არაბები გარს შემოერტყნენ ერთ მუჭა გმირებს. ქართველებმა ხმლები იშიშველეს, ქარქაშები დაღწევს და მტერს შეეხნენ. ბევრი დამპყრობელის სისხლი დაიქცა, მაგრამ აღესრულა მურვან ყრუს ბრძანება: დავითი და კონსტანტინე ცოცხლად შეიპყრეს და ქუთაისში მდგარ არაბთა სარდალს მიჰგვარეს. მურვანის ბრძანებით, ძმები სასტიკად აწამეს და დილეგში ჩაჰყარეს. ათი დღე-ღამე მშიერ-მწყურვალნი ეყარნენ. მერე შეუთვალა არაბთა მბრძანებელმა სიკვდილის პიროზე მიყენებულ გმირებს: მე პატივს ვცემ თქვენს ვაჟკაცობას და ვთავაზობთ უარი თქვათ ქრისტიანობაზე და სანაცვლოდ მიიღოთ მაჰმადიანობა; თუ ასე მოიქცევით, მოგიძღვნით დიდ პატივს, საჩუქრებს და თანამდებობებს, ხოლო თუ არ შეისმენთ, სასტიკი წამებით სიკვდილი არ ავცდებათო.

მაშინვე უყოყმანოდ უბასუხეს გმირებმა: არ არსებობს ძალა, რომელიც, ხელს აგვაღებინებს ჩვენს რჯულზე და ქართველობაზე; ჩვენ მზად ვართ, ჩვენი ქვეყნისათვის თავი მივცეთ შიმშილს, წყურვილს, ცეცხლსა და წყალს, ლახვარს და ხმაღსო.

გაცოცხლებულმა მურვან ყრუმ ჯალათები მიუსია დავითსა და კონსტანტინეს. მდინარე რიონის პირას ხეზე დაჰკიდეს და მძიმე ხელკეტებით სიკვდილამდე სცემეს; მერე ჩამოხსნეს, ხელფეხი შეკოჭეს, კისერზე შიძიმე ქვის ლოდები დაჰკიდეს და მდინარეში გადაჰყარეს.

იმ დღესვე მურვანმა არაბთა ბანაკი აჰყარა და ქუთაისიდან დასავლეთისაკენ გაეშურა. სამეგრელოსა და აფხაზეთში არაბებს ქაბ თველებმა სასტიკი ბრძოლები გაუმართეს. მურვან ყრუმ საქართველოდან ფეხი ამოიკვეთა.

ქართველებმა დავითი და კონსტანტინე მდინარიდან ამოასვენეს და მდინარე წყალწითელას ხევში ღრმად ჩაჭრილ კლდოვან ყელზე დაკრძალეს. მერე აქ, გმირთა სახელზე დიდებული ტაძარი აღმართეს და „მოწამეთა“ უწოდეს.

კულტურის კატალოგი

უცხოელ დამპყრობლებთან თავგანწირული ბრძოლების გასწვრივ, ქართველები არ წყვეტდნენ დიდსა და მრავალფეროვან კულტურულ საქმიანობას.

ქართველები ისევ ბრწყინავდნენ უცხოეთის კულტურულ ასპარეზზე. V საუკუნეში ბიზანტიის იმპერიასა და ახლო აღმოსავლეთში სახელი გაითქვეს საეკლესიო მოღვაწეებმა და ფილოსოფოსებმა — პეტრე იბერმა და იოანე ლაზმა. განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა პეტრე იბერი, პალესტინის ტაძართა მაშენებელი და მაიუმ-ლაზას მთავარეპისკოპოსი. იგი იყო ავტორი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური კორპუსებისა, რომლებიც საფუძვლად დაედო შემდგომდროინდელი კაცობრიობის გრანდიოზულ კულტურულ მოვლენებს — რენესანსსა და ჰუმანიზმს. პეტრე იბერს თანამედროვე და შემდგომდროინდელი მწერლები და მთაწარელები ასეთი ტიტულებით ამკობდნენ: „მთელს მსოფლიოში საკვირველად სახელგანსმენილი ადამიანი“, „მფლობელი ზეციურ განძთა“, „გული, აზრი და ქცევა

მისი — უცილობელი ყველა დროისათვის“, „მართალი რწმენის შუქურა-სვეტი“, „მშვენება და დიდება საქართველოსი“, „ყველასათვის ძვირფასი“, „მეოხე მთელი ქვეყნისა“, „კედელი მთელი დედამიწისა“, „ნიმუში ყოველი სიკეთისა და ვაჟკაცური ცხოვრებისა“, „სამკაული და სიქადული ქართველთა“.

საქართველოში დაიწერა შესანიშნავი ლიტერატურული ძეგლები: V საუკუნეში — იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამება“, VIII საუკუნეში — იოანე საბანისძის „აბო ტფილელის წამება“, X საუკუნეში — გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, ბასილი ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, სტეფანე მტბევარის „გობრონის წამება“, იოანე-ზოსიმეს „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“.

ამენდა შესანიშნავი ხუროთმოძღვრული ძეგლები: მცხეთის სვეტიცხოველი, სამთავრო, ჯვარი, თბილისის სიონი და მეტეხი, ბოლნისი, ოპიზა, ხანძთა, შატბერდი, პარეხი, ბერთა, მინძაძორი, წყაროსთავი, ანჩი, იშხანი, ოშკი, ხახული, პარხალი, ბანა, კალმახი, ტბეთი, აწყური, საფარა, ზარზმა, თმოგვი, კუმურდო, კაცხი, მარტვილი, წალენჯიხა, ხობი, მოქვი, ბეღია.

დიდებულ კულტურულ ცენტრებად და ძეგლებად აღიმართნენ ქართული სავანეები საზღვარგარეთ — პალესტინაში, სინას მთაზე, შავ მთაზე, ათონის მთაზე.

საქართველო X საუკუნეში

არაბებთან ბრძოლის ხანგრძლივ პროცესში, საქართველოში ოთხი სამეფო-სამთავრო ჩამოყალიბდა: კახეთი, ჰერეთი, ტაო-კლარჯეთი და აფხაზეთი (დასავლეთ საქართველო). ყოველი მათგანი ერთდროულად იბრძოდა უცხოელთა უღლის დასამხობადაც და საქართველოში „ჭეგემონობისთვისაც“.

არაბებმა 914 წელს უკანასკნელად ილაშქრეს საქართველოში. ქვეყანა გათავისუფლდა უცხოელთაგან. მხოლოდ თბილისში რჩებოდა ჯერ ისევ არაბი ამირა.

საქართველო „ახლად-შენების“, აღზევებისა და ხელახალი გაერთიანების გზაზე იდგა. კვლავ იზრდება ქართველთა როლი საერთაშორისო ასპარეზზე, განსაკუთრებით ბიზანტიის იმპერიაში. სამართლიანად წერს ცნობილი გერმანელი ისტორიკო-

სი გელცერი: ქართველები და სომხები X საუკუნის დასაწყისიდანვე „მსოფლიო-ისტორიული ვითარების ბატონ-პატრონები იყვნენ. ამ ერების მამაცმა და ჭკვიანმა შვილებმა მიაღწიეს ხელმძღვანელ მდგომარეობას აღმოსავლეთ რომის იმპერიის როგორც სარდლობაში, ისე მთავრობაში და ღირსეულად ეჭირათ იგი“; ხოლო, იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში ბიზანტიის იმპერიის „ყველა უმნიშვნელოვანესი სამხედრო თანამდებობა უკლებლივ ქართველებსა და სომხებს ეჭირათ“.

ასეთ „მსოფლიო მოღვაწეებს“ მაშინ განსაკუთრებით სამხრეთი საქართველო — ტაო-კლარჯეთი ზრდიდა. ტაო-კლარჯეთს იმ ხანად სათავეში ედგა დიდი ხელმწიფე და მამულიშვილი, დავით III კურაპალატი (961—1001), კაცი „სავსე ყოვლითა კეთილითა“. მის შესახებ სომეხი ისტორიკოსი სტეფანოს ტარონელი წერდა: „დავით დიდი კურაპალატი ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეს აღემატებოდა თავისი ღმობიერებითა და მშვიდობისმოყვარე გულით. დავითმა დაამყარა მშვიდობა და კეთილწესიერობა აღმოსავლეთის ყველა ქვეყანაში, განსაკუთრებით სომხეთსა და საქართველოში. მან ბოლო მოუღო ომებს, რომლებიც განუწყვეტლივ ფეთქდებოდნენ ყოველის მხრიდან და გაიმარჯვა გარშემო მყოფ ყველა ხალხზე. ასე რომ ყველა ხელმწიფე თავისი ნებით დაემორჩილა დავითს“.

ქართველთა მეფე ბიზანტიის საშინაო საქმეებშიც ერეოდა ფრიად აქტიურად. 979 წელს ბიზანტიის მცირეწლოვან იმპერატორს — ბასილის ტახტის წართმევა დაუპირა აჯანყებულმა ფეოდალმა ბარდა სკლიაროსმა. იმპერიის მესვეურებმა დახმარება ქართველ მეფეს სთხოვეს. დავითმა 12000 მეომარი გაგზავნა სახელოვანი სარდლის (იმჟამად ათონის ივერთა მონასტრის მოღვაწის) თორნიკე ერისთავის მეთაურობით. მდინარე ჰალისის (ყიზილ-ირმაკი) პირას გამართულ ბრძოლაში ქართველებმა გაანადგურეს სკლიაროსი და მისი ჯარები. ბასილი იმპერატორმა, დახმარებისა და დახსნისათვის, საქართველოს მისცა ტერიტორიები: კარინი (ერზერუმი), ბასიანი, ჰარქი, აპაჰუნჩი, ხალდო-არიჭის ციხე, სეუუკის ციხე, კლისურას ციხე (ერზრუმ-ტრაპიზონის გზაზე).

აღს შემდეგ დავით მეფემ ილაშქრა სამხრეთით, ვანის ტა-

სთან აიღო ქალაქები მანასკერტი და ზღათი, განდევნა არაბები და მათ ნაცვლად ჩაასახლა ქართველები და სომხები.

საპასუხოდ ირანელმა ამირებმა ასი ათასიანი არმია გამოგზავნეს საქართველოსკენ. 998 წელს გამართულ ბრძოლაში ქართველებმა გაბრიელ ოჩოპინტრის ძისა და ფერის ჯოჯიკის ძის სარდლობით სასტიკად დაამარცხეს არაბთა მხედრობა.

დავით მესამის მთავარი საზრუნავი მაინც საქართველოს გაერთიანება იყო. სწორედ დავითის დაუცხრომელი ზრუნვის შედეგად, ახალი საუკუნის დამდეგს, 1001 წელს, ახლად გაერთიანებული საქართველოს ტახტზე უკვე იჯდა მისი მემკვიდრე ბაგრატ III (საქართველოს „მესამე გაერთიანება“).

საქართველო XI საუკუნეში

საქართველოს გაერთიანება და მტკიცედ ცენტრალიზებული ხელისუფლების შექმნა ხელს არ აძლევდა არც გარეშე მტრებს და არც შინაურ თავკერძა ფეოდალებს. XI საუკუნის ყველა ქართველ მეფეს — ბაგრატ III (1001—1014), გიორგი I (1014—1027), ბაგრატ IV (1027—1072) და გიორგი II (1072—1089) — მძიმე ბრძოლების გადახდა უხდებოდათ ბიზანტიასთან, განძის ამირასთან და თურქ-სელჩუკებთან.

1021 წელს ბიზანტიის იმპერატორმა ბასილი მეორემ ლეგიონები შემოუსია სამხრეთ საქართველოს. მეფე გიორგი პირველმა პირველ შეტაკებაში დაამარცხა იმპერატორი, მაგრამ შემდგომ, გადამწყვეტ ბრძოლაში, ქართველები დამარცხდნენ და სამხრეთ-დასავლეთის ქართული ოლქი — ტაო, ბიზანტიის იმპერიის საზღვრებში მოექცა.

მეფე ბაგრატ მეოთხემ რამდენჯერმე სცადა თბილისის გათავისუფლება უცხოელთა უღლისაგან, მაგრამ ეს ყოველთვის ჩაუშალა კლდეკარის ძლიერმა ერისთავმა ლიპარიტ ბაღვაშიმა. 1045 წელს დიდი სომხური ქალაქის, ანისის მესვეურებმა ბაგრატ მეოთხეს მათი ქალაქის პატრონობა შემოსთავაზეს. ქართველმა მეფემ ანისი მიიღო და შიგ თავისი გარნიზონი ჩააყენა.

XI საუკუნის 60-იან წლებში ამიერკავკასიის ქრისტიანულ სამყაროზე სამხრეთიდან ახალი ძლიერი მტრები იწყებენ შე-

მოსევებს. ესენი იყვნენ თურქ-სელჩუკები. მათ ჯერ დაიპყრეს სომხეთი, ხოლო იქიდან, 1065 წელს, საქართველოში შემოიჭრნენ და ახალქალაქი აიღეს; მეორედ, 1068 წელს, კახეთ-ჭერეთი დალაშქრეს. ქართველთა მარცხმა გაათამამა განძის ამირა ფადლონი და ახლა ისიც შემოიჭრა საქართველოში 33000 მეომრით. ქართველები დაუხვდნენ მტერს, სასტიკად გაანადგურეს და თვითონ ფადლონმა ძლივს უშველა თავს (1069 წ.). მომდევნო წელს თვითონ ქართველები დაეუფლნენ განძას.

1071 წელს კონსტანტინოპოლში, ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე ავიდა მიხეილ VII დუკა პარაპინაკი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ქართველი მეფის, ბაგრატ მეოთხის ასული მართა, ანუ მარიამი. ქართველი ქალი მსოფლიო იმპერიის ბასილიდა-დედოფალი, უბადლო ყოფილა სულიერი სისპეტაკით და სხეულებრივი სიმშვენიერით. ამის შესახებ წერს მიქელ ჰსელოსი, გამოჩენილი ფილოსოფოსი, მრავალმხრივი მეცნიერი და პოლიტიკოსი:

„რომ დედოფლის ქება არ გამოძვიდეს მისი გვარიშვილობის გამო, — რომელიც სიმდიდრითა და შთამომავლობით ყველა სხვა სამეფო გვარს აღემატება — მის საქებრად მარტო მისი ხასიათი კმარა, რომ აღარაფერი ვთქვათ სხვა ღირსებაზე, მისი სახის სიმშვენიერეზე; თუკი ქალისთვის დუმილი სამკაულია, იგი მარიამისთვის ყოველგვარ სამკაულზე უპატივესი იყო, რადგან არავის სხვას, გარდა თავისი ქმრისა, ენას არ გააცნობდა, და თავისთავადაც უფრო ლამაზი იყო, ვიდრე მაშინ, როცა საჭიროება მოითხოვდა მოკაზმულიყო“.

ასევე, მარიამზე წერდა მისი უახლოესი ადამიანი, შესანიშნავი ისტორიკოსი ქალი, ანა კომნენე:

„მარიამი იყო მაღალი და ტანადი, როგორც კვიპაროსი, თერთრი როგორც თოვლი, პირისახე ჰქონდა არცთუ ძალიან მრგვალი, მაგრამ გაზაფხულის ვარდივით აღისფრად გაფურჩქენილი. ახლა თვალების ბრწყინვალეობას აღარ იკითხავთ? ვის შეუძლია ამის აღწერა? წამწამები გრძელი და განსაცვიფრებელი, თვალები ცისფერი. მხატვრის ხელი ხშირად გადმოგვცემს ხოლმე იმ ყვავილების ნაირფერობას, რომლებითაც გვასაჩუქრებს წლის სხვადასხვა დრო; მაგრამ დედოფლის სილამაზე და მისი მომა-

ჯადოვებელი მიმზიდველობა, მისი ზნის სათნოება — ყველაფერი ეს აღემატება ფერწერასა და ხელოვნებას. არც აპელესს, არც ფიდიასს, არც რომელსამე სხვა მოქანდაკეს არ დაუტოვებია მარიამის მსგავსი რამ ქანდაკება. ამბობენ, გორგონას თავი ქვებად აქცევდა ხოლმე იმ ადამიანებს, ვინც მას შეხედვას შეებდავდა; ხოლო, ვინც შემთხვევით დაინახავდა მარიამ დედოფალს, — როცა იგი სეირნობდა ან უცაბედად სადმე შეხვდებოდა — საზღვარი არ ჰქონდა მის განცვიფრებას, — ის გაქვავებული რჩებოდა იმავე მდგომარეობაში, რომელშიც შეხვდებოდა მას, — თითქოს წართმეოდა სულიც და გონებაც. ასეთი თანაზომიერება ასოთა და ნაკეთთა, ასეთი შეხამება მთელისა ნაწილებთან და ნაწილებისა მთელთან, მართლაც რომ არასდროს არავის არ უნახავს ადამიანის სხეულში. ეს იყო ცოცხალი ქანდაკება, რომელიც ხიბლავდა მშვენიერების მოყვარულთ. ეს იყო თვით ჰიმეროსი (სურვილი და სიყვარული), რომელსაც ხორცი შეუსხამს ამ ჩვენს დედამიწაზე“.

1074 წელს თურქ-სელჩუკთა ახალი უზარმაზარი მხედრობა შემოესია საქართველოს, მაშინდელი მეფე, გიორგი მეორე გაეგება ქართველთა ჯარით. ბრძოლა მოხდა მდინარე ალგეთის ხეობაში, სოფელ ფარცხისთან. ქართველებმა მტერი მძიმედ დაამარცხეს და განდევნეს.

იმავე წელს გიორგი მეფეს ეწვია გრიგოლ ბაკურიანისძე, სახელგანთქმული ქართველი სარდალი და პოლიტიკოსი ბიზანტიის იმპერიისა, დასავლეთის დიდი დომესტიკოსი (მთავარსარდალი), შემდგომში პეტრიწონის (ბაჩკოვო, ბულგარეთი) ქართული სავანის დამაარსებელი. გრიგოლ ბაკურიანისძეს ბიზანტიის იმპერატორისგან ნაბოძები ჰქონდა: ოლთისნი, კარნუ-ქალაქი (ერზერუმი) და კარი (ყარსი). და გრიგოლმა „მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქვეყანა“.

მაგრამ კვლავ გამძლავრდნენ თურქ-სელჩუკიანნი. მათ დაიპყრეს სრულიად შუა და მცირე აზია. ბიზანტიას წაართვეს აღმოსავლეთი და ცენტრალური ანატოლია. 1079 წელს თურქთა მხედრობამ კარიც (ყარსი) დაიჭირა და ტაო-კლარჯეთსაც შემოესია. მეფე გიორგი მეორე დამარცხდა და უკუიქცა.

მომდევნო 1080 წელს სელჩუკები ახალი, უკიდურესი სი-
სასტიკით შემოესივნენ საქართველოს. ისინი „მოეფინნეს
პირსა ყოვლისა ქუეყანისასა, ვითარცა მკალნი. და დღესა ივა-
ნობისასა ასისფორნი და კლარჯეთი ზღვის პირამდის, შავშე-
თი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო და ჭყონ-
დიდი აღივსო თურქითა“. ამ შემოსევას ქართველმა ხალხმა
უწოდა „პირველი დიდი თურქობა“. ამიერიდან ყოველ გაზაფ-
ხულს მეორდებოდა „დიდი თურქობა“.

საქართველო საშინელ ავონიას მისცემოდა. ბუნებაც თი-
თქოს შემოსწყრა ადამიანთაგან დაქცეულ ქვეყანას და 1088
წელს საშინელმა, მანამდე გაუგონარმა მიწისძვრებმა დაანგ-
რია საქართველო.

სასოწარკვეთილმა გიორგი მეორემ 1089 წელს სამეფო რე-
გალიები მოიხსნა და გადასცა თავის 16 წლის ძეს — დავითს.

კულტურის კატალოგი

ასე მძიმედ, სისხლიანად ჩათავდა XI საუკუნე. ამ საუკუ-
ნეში ქართველებმა გარეშე მტრებთან გადაიხადეს 18 დიდი
ბრძოლა; აქედან — მოიგეს 11, წააგეს — 7. მაგრამ მაინც
ხშირად ყოფნა-არყოფნის სასწორზე ეცემოდა ქართველი
ხალხი.

და მაინც ეგზოში სისხლთათხევის ხანაშიც დიდი კულტუ-
რის შემოქმედად რჩებოდა ქართველი კაცი, ხელითაც და გო-
ნებითაც. სწორედ XI ასწლეულში აღიმართნენ დიდებული
ნივთიერი ძეგლები, ტაძრები, სავანეები: ალავერდი — კახეთში,
ბაგრატიონი — ქუთაისში, ზარზმა — მესხეთში, სამთავისი —
ქართლში, სამთავრო — მცხეთაში (განახლებული), ბედია —
სამეგრელოში, ნიკორწმინდა — რაჭაში, კაცხი — არგვეთში.
შესანიშნავმა ქართველმა ხუროთმოძღვარმა არსუვისძემ მო-
ახდინა მცხეთის სვეტიცხოვლის სრული რეკონსტრუქცია
(„მესამე გარდასახვა“ სვეტიცხოვლისა).

ამავე საუკუნეში ისევ მძლავრობდა ქართული კულტურუ-
ლი სული საქართველოს გარეთ: კონსტანტინოპოლში, ათონის
მთაზე, პეტრიწონში, შავ მთაზე, პალესტინაში, სინას მთაზე.
ითარგმნებოდა ბერძნულიდან ქართულად. სწარმოებდა დაუცხ-
რომელი რკვევანი, კომენტარები, ორიგინალური თვალთახედ-

ვანი და განსჯანი: ფილოსოფიაში, თეოლოგიაში, ფილოლოგიაში, იურისპრუდენციაში, ისტორიაში. XI საუკუნეს განეკუთვნებიან გამოჩენილი ქართველი კულტურული მოღვაწენი, მწერალნი, მეცნიერნი: იოანე მთაწმინდელი, ეფთვიმე მთაწმინდელი, გიორგი მთაწმინდელი, ევრემ მცირე, იოანე პეტრიწი. იმავე შაბს უცხოეთის პოლიტიკური ცხოვრების სარბიელზე ბრწყინავდნენ: თორნიკე II პროტოსპათერი, ელადის სტრატეგოსი; ფარსმან იბერი, იერაპოლისის ციხიონის უფროსი; მართა-მარიამ, დედოფალი ბიზანტიისა; გრიგოლ ბაკურიანისძე, დასავლეთის დიდი დომესტიკოსი, პეტრიწონის სემინარიისა და სავანის დამაარსებელი; აბაზ ბაკურიანისძე, გრიგოლის ძმა, აღმოსავლეთის დიდი მაგისტროსი.

დავით აღმაშენებელი და მისი დრო

როგორც უკვე ითქვა, 1089 წელს სამეფო ტახტზე ავიდა გიორგი მეორის 16 წლის ვაჟი, ქართველ ხელმწიფეთა შორის ყველაზე დიდი და ღირსეული ხელმწიფე — დავით მეოთხე, რომელსაც დიდი სახელმწიფოებრივი და კულტურული მოღვაწეობისათვის ხალხმა უწოდა „აღმაშენებელი“.

დიდის ენერგიითა და ორგანიზებულობით შეუდგა ჭაბუკი მეფე ქვეყნის აღორძინებისა და ამაღლების საქმეს. სასწრაფოდ შემოიყარა ყოველი თანამემამულე, რომელსაც ქვეყნის საკეთილდღეოდ ჯერ კიდევ გული უცემდა და „პირში სული ედგა“. დღე და ღამე სჭედდნენ საჭურველს, იჭურვებოდნენ, იწრთვნებოდნენ. გადიოდნენ მხედრულ რაზმეულებად. თარეშობდნენ მოთარეშე მტრებზე. ხალხი გამოჰყავდათ სამალაგებოდან და სახიზარებიდან, ამხნევებდნენ, საომარ და სამეურნეო სულს უბრუნებდნენ, ასახლებდნენ, ამკვიდრებდნენ, მამაპაპეულ გუთანს აჩვევდნენ და თვითონაც გუთნისდედობდნენ.

დავით მეფემ სასტიკად დათრგუნა შინაფეოდალური თვითნებობა და ანარქია. ყველაზე თავგასულნი, მსგავსნი ლიპარიტ კლდეკარელისა და ძაგან არაგვის ერისთავისა, ან საპატიმროში ჩაჰყარა, ან საქართველოდან გააძევა და მათი საერისთავოები თვითონ, საკუთრად დაიჭირა. ასევე, საგანგებოდ მოწვეულ საეკლესიო კრებაზე (რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება, 1103 წ.) მეფემ დააქვეითა მეძკვიდრეობით და გვარიში-

ლობით დაწინაურებული და სიმდიდრით გაზულუქებული სა-
 ეკლესიო არისტოკრატია და მათ ნაცვლად დააწინაურა პირა-
 დი ღირსებებითა და სამამულიშვილო დამსახურებით გამო-
 რჩეული ადამიანები.

იმავე ხანებში დავით აღმაშენებელმა ცალკეული რეფორ-
 მატორული გარდაქმნებით საბოლოოდ ჩამოაყალიბა მტკიცედ
 ფორმირებული უმაღლესი სახელმწიფო მთავრობა — სავაზი-
 რო, რომელიც მთლიანად ექვემდებარებოდა თვითონ მეფეს.
 სავაზირო შედგებოდა რვა ვაზირისაგან:

1. მწიგნობართუხუცესი, იგივე პირველი ვეზირი („პრე-
 მიერ-მინისტრი“), მეფის ყველაზე ახლობელი პირი, „ვითარ-
 ცა მამა“. არა საქმე მის გარეშე სავაზიროში არ გადაწყდებო-
 და. იგი იყო აგრეთვე უზენაესი მოსამართლე, უმაღლესი „მა-
 რთლმსაჯული“. იგივე, ვითარცა ჭყონდიდელი (ჭყონდიდის
 ეპისკოპოსი) განაგებდა რელიგიურ საქმეებსაც. მასვე ეკითხე-
 ბოდა მოაჯეთა ყოველი თხოვნის, საჩივრისა და მატერიალუ-
 რად თუ სულიერად გაკითხვა-განჩინების საქმენი. საჩივართა
 და სათხოვართა გასარჩევად მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს
 დანიშნული ჰქონდა ყოველი ორშაბათი.

2. მანდატურთუხუცესი, შინაგან საქმეთა ვაზირი. მას
 ეპორჩილებოდა მთელი საპოლიციო სამსახური და დავითის-
 გან ახლად შემოღებული მსტოვართა (მზვერავთა) მრავალ-
 რიცხოვანი, მტკიცე ორგანიზაცია.

3. ამირსპასალარი, სამხედრო საქმეთა ვაზირი და სარდალი.

4. მეჭურჭლეთუხუცესი, ფინანსთა გამგე-ვაზირი.

5. მსახურთუხუცესი, სამეფო სასახლის კარის შინა სამ-
 სახურთა გამგე-ვაზირი.

6. ამირახორი, ამირსპასალარის პირველი თანაშემწე, უმც-
 როსი ვაზირი, სათათბირო ხმით.

7. მეჯინიბეთუხუცესი, ამირსპასალარის თანაშემწე, უმც-
 როსი ვაზირი, სათათბირო ხმით.

8. ჩუხჩარხი, მეფის პირადი სპასპეტი და მეაბჯრეთუხუ-
 ცესი, „მონა-სპის“ („გვარდია“) უფროსი, უმცროსი ვაზირი,
 სათათბირო ხმით.

მეფის კურთხევის დროს სავაზირო ასეთი განრიგებით და-
 ეწყობოდა: საზეიმო პროცესიას წინ მიუძღოდა მანდატურთ-

უზუცესი, ხელში სამახდატურო ოქროს არგანით; შემდგომ მო-
დიოდა თვითონ მეფე; მეფის მარჯვნივ — ამირსპასალარი,
რომელსაც ორივე ხელზე ეტვირთა სამეფო ხმალი. ამირსპა-
სალარს თავის მხრივ მოჰყვებოდნენ მისი თანაშემწენი —
ამირახორი და მეჯინიბეთუხუცესი; მარცხენა მხრიდან მეფეს
მოაცილებდნენ მწიგნობართუხუცესი და მეჭურჭლეთუხუცესი,
ხოლო, უკან მეფეს მოჰყვებოდა ჩუხნარხე-მეაბჯრეთუხუცესი,
დატვირთული სამეფო ფარით, ლახტით და ქარქაშით.

დავით აღმაშენებელმა შექმნა ახალი საომარი განწყობი-
ლება. რაკი ფეოდალური სამართალი ფეოდალის საკუთრებას
იცავდა, რომ ყმა-მეომარიც მას ეკუთვნოდა და არა მეფეს,
ამდენად მეფე, რომელსაც საკუთარი ყმა-მეომარი დიდ საომარ
გეგმათა განსახორციელებლად არ ყოფნიდა, მაინცდამაინც
ქვეშევრდომ ფეოდალებზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული.
ამიტომ დავითმა ჩრდილოეთიდან საქართველოში გადმოსახ-
ლა 40 ათასი ყივჩაყის ოჯახი, სულ დაახლოებით 200 ათასი
სული, და აქედან შექმნა და საომრად გაწრთუნა 40 000 მხე-
დარი. ამას გარდა, დავითს საკუთარ სამეფო ყმათაგან, სულ
5 000 კაცით, ჰყავდა „მონა-სპა“ („გვარდია“), რომელიც
იცავდა თვითონ მეფეს.

დავითმა სელჩუკიანთა სულტანს ხარკის ძლევა შეუწყვიტა;
შეტევაზე გადავიდა და ზედიზედ გაათავისუფლა ქართული
ციხესიმაგრენი უცხოელთაგან. სამოცამდე დიდი და მცირე
ბრძოლა ყველა ძლევაშეიღო და განასრულა დავით მეფემ.
მაგრამ ამათგან ყველაზე გრანდიოზული მაინც დიდგორს მო-
მხდარი ბრძოლა იყო. აქ, 1121 წლის 12 აგვისტოს, დავითმა
56 000 მეომრით სასტიკად გაანადგურა ნახევარმილიონიანი
მუსლიმური მხედრობა (სომეხი მათე ურჰაელი მოითვლის
560 000 მუსლიმ მეომარს, ფრანგი გოტიე კი უფრო მეტსაც —
600 000 მეომარს).

მომდევნო 1122 წლის დამდეგს დავით აღმაშენებელმა
ოთხასწლოვანი უცხოური ბატონობისგან გაათავისუფლა თბი-
ლისი. აწ სრულად გაათავისუფლებული და გაერთიანებული
საქართველოს რეზიდენცია დავით აღმაშენებელმა ქუთაისი-
დან კვლავ გადმოიტანა თბილისში (საქართველოს „მეოთხე
გაერთიანება“).

დიდი ქართველი ხელმწიფე მარტო ქართული მიწების შემოკლება-გაერთიანებით არ დაკმაყოფილებულა. მან ზედიზედ ილაშქრა შირვანს, დაიჭირა შემახა, შაბურანი, დარუბანდი და კასპიის ზღვაზე გაიტანა თავისი სამფლობელო სამანები. ამავე დროს, თვითონ სომეხთა თხოვნით, დაიჭირა ანისი, ვანანდი, არარატი, ხაბანდი და არცახი.

ერთი სიტყვით, დავით აღმაშენებლის მოთავეობით წარმოებული ოცწლიანი ომები დიდი შედეგებით განესრულა. ქართველი ხალხის წინამძღოლობით შეიქმნა კავკასიელ („იმერ“ და „აშიერ“) ხალხთა ერთიანი მძლავრი სახელმწიფო, გაშლილი „ნიკოფსიითგან (ტუაპსე) დარუბანდამდის (დერბენტი) და ოვსეთიდან (ჩრდილო ოსეთი) არეგაწამდე (სამხრეთ სომხეთი)“.

თვითონ, პიროვნულად იყო დავით აღმაშენებელი მძლავრი სულითაც, სხეულითაც, ტანად გოლიათი, სახით სახიერი. მთელი სიცოცხლის მანძილზე განუყრელად ხელთ ეყვრა ხმალიც და წიგნიც. წიგნები „იყვნეს მისსა საზრდელ, ყოველთა გემოან, და სასმელ ტკბილ და საწადელ: იგინი შუება, განცხრომა საწურთელ და სარგებელ“. წიგნს კითხულობდა გზად მიმავალი, ამხედრებული, ნადირობის თუ ნადიმობის ჟამს. წიგნებით დატვირთული ჯორები, ცხენები და აქლემები მისდევდნენ ბრძოლად მიმავალს. უყვარდა წაკითხულის განსჯა, რკვევა და კამათი. უბრწყინვალესად იცოდა მრავალი ენა, იმდროინდელი მსოფლიო ლიტერატურა, სასულიეროც, საეროც, წარმართულიც, ქრისტიანულიც, მაჰმადიანურიც. ვითარცა ისლამის დიდი მცოდნე ქრისტიანი ხელმწიფე, განძაში ერთ სწავლულ ყადს ყურანის წარმოშობაზე ეკამათებოდა. ასევე დიდებულად იცნობდა მეცნიერებისა და ხელოვნების დარგებს, განსაკუთრებით ისტორიას, ფილოსოფიას. ასტრონომიას და პოეზიას. თვითონვე იყო მემატიანეც, სიბრძნისმეტყველიც, ვარსკვლავთმრიცხველიც და პოეტიც (ამის ნათელი საბუთია მისივე უკვდავი პოეტური ნაწარმოები — „ვალობანი სინანულისანი“ — ძველი ქართული ლიტერატურის მარგალიტი, დღეს მსოფლიოს მრავალ ენაზე თარგმნილი). ისტორიის საგანიც სწორედ ისე ესმოდა, როგორც ანტიკური დროის მონაზროვნეებს — „ისტორია ცხოვრების მასწავლებელია“.

დავითიც მთელ თავის დაუცხრომელ მოღვაწეობაში სწორედ იმას ცდილობდა, რომ „გარდასრულთა შემსგავსი მომავალნი“ განეჭვრიტა, კაცობრიობის საისტორიო გამოცდილებით თავისი ხალხის წარსული შეეფასებინა და მომავალი სწორი გზით წარემართა.

ასეთ ვონებავრცელსა და განსწავლულ გვირგვინოსანს მართლაც შეეძლო ისეთი გაცდებისა და აღტაცების გამოწვევა, რასაც იგი თავისი ძალაღწევიერი სიტყვებით ახდენდა ამათუიძ საეკლესიო თუ საფილოსოფიო შეკრებებზე.

დავით აღმაშენებლის ზნემაღალი კულტურული მოღვაწეობის სიმბოლო შეიქნა მისგანვე აშენებული გელათის სავანე. მისი მშენებლობა დაიწყო 1106 წელს, დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისის მახლობლად, „ადგილსა ყოვლად შუენიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულოსა, რომელსაც შინა ვითარცა მეორე ცაი გარდაართხა ტაძარი... აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულთა, რომელი ზეშთა ჰმატებს შუენიერებასა ყოველთასა. სივრცითა და ნივთთა სიკეთითა და სიმრავლითა, და მოქმნულობისა შეუსწორებლობითა“.

განათლებულსა და განმანათლებელ გვირგვინოსანს კარგად სცოდნია, რომ საერთოდ რელიგიას არასდროს არ შეეძლო „თავი დაეღწია“ მეცნიერებისაგან და ჩინური კედლით გამოჰყოფოდა მას. თეოლოგია და თეოსოფია, ნებით თუ უნებურად, ზედმეტნაკლები სისუსტითა და სიმტკიცით მაინც ფილოსოფიის ჭიპზე იყო მიბმული. ამიტომაც ყველა დიდ საქრისტიანო-სატაძრო-სასულიერო სავანეებთან საერო-სამეცნიერო-სახელოვნებო სავანეებიც არსებობდნენ. მით უფრო საქართველოში, სადაც ყოველთვის უცხო იყო ბნელთაბნელი ევროპული ინკვიზიციისა და სამარცხვინო „კანოსაში წასვლის“ რანგში აყვანილი ფანატიზმი, შეუძლებელი იქნებოდა, ყოველი „მეორე იერუსალიმის“ (რელიგიური ცენტრი) გვერდით „მეორე ათინა“ (სამეცნიერო-სახელოვნებო ცენტრი) არ ყოფილიყო. მთავარიც სწორედ ეს იყო: დავითმა გელათში ერთდროულად მთავარი ტაძარიც აღაშენა და სამეცნიერო აკადემიაც. დავითის ღვაწლით გელათი „აწ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავლისა მეორე იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძუ-

დურად სწავლულებისად, სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა“.

მეფე თვითონ იყო ტაძრისა და აკადემიის მთავარი ხუროთ-მოძღვარიც, უპირველესი ქვისოსტატიც და ოფლადღაღვრილი ქვათამტვირთველიც.

მთავარი ტაძრისა და აკადემიის გარდა, გელათურ ანსამბლოვანში შედიოდა კიდევ ერთი ნაგებობა, ნაშენები დავითისაგან. ეს იყო ქსენონი, სამკურნალო-საავადმყოფო (გნებავთ — „კლინიკა“) სნეულთა და დავრდომილთათვის.

დიდი კულტურის ცენტრად იქცა გელათი. დავითმა აქ „შემოიკრიბნა კაცნი პატიოსანნი ცხოვრებითა და შემკულნი ყოვლითა სათნოებითა“. მეფეს გელათში სამოღვაწოდ მოჰყავდა არა მარტო ქართულ „სამეფოთა შინა პოვნილნი“ კულტურისანნი, არამედ სადაც კი საქართველოს გარეთ პატიოსნებით, ნიჭიერებითა და ღვაწლმოსილებით სახელმოხვეჭილი ქართველი შეიგულა, სუყველა „მოიყვანნა და დაამკვიდრნა“ გელათს.

საკმარისია ითქვას: დავითმა გელათის აკადემიაში სამოღვაწოდ მოიყვანა და „დაამკვიდრა“ გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსები და მოაზროვნენი — იოანე პეტრიწი და არსენი (შემდგომში — იყალთოელი). რამდენიმე წლის შემდგომ დავითმა არსენი აღმოსავლეთ საქართველოში, კახეთში გაგზავნა. აქ, იყალთოში, არსენმა დავითის მფარველობით და მზრუნველობით აღაშენა ცნობილი უმაღლესი სასწავლებელი — იყალთოს აკადემია. ხოლო, ქართლში, შიო-მღვიმის სავანე გააძლიერა და მესამე დიდ კულტურულ ცენტრად აღამაღლა დავითმა.

დავითი ბევრს ზრუნავდა საქართველოს გარეთ არსებულ ქართულ სავანეებზე. მან „ლავრანი და საკრებულონი და მონასტერნი არა თვისა ოდენ სამეფოთა, არამედ საბერძნეთისნიცა, მთაწმიდისა და ბორღალეთისანი, მერმეცა ასურეთისა და კვიპროსსა, შავისა მთისა, პალესტინისანი, აღავსნა კეთილითა“. ქართულ სავანეთა გარდა, დავით აღმაშენებელმა დიდძალი საბოძვარი გაიღო იერუსალიმის წმიდა ადგილთა შესაწირად. მან სინას მთაზე „აღაშენა მონასტერი და წარსცა ოქრო მრავალი ათასეული, და მოსაკიდელნი ოქსინონი, და წიგნები საეკლესიაო სრულებით, და სამსახურებელი სიწმიდეთა ოქროსა რჩეულსა“. ყოველივე ამათ გარდა, დავითმა „რაოდენნი ეკლე-

სიანი აღაშენა, რაოდენნი ხიდნი მდინარეთა სასტიკთა ზედა, რაოდენნი ეკლესიანი წარმართთაგან შეგინებულნი განწმინდნა სახლად ღმრთისად, რაოდენნი ნათესაენი წარმართთანი შეილად წმიდისა ემბაზისად მოიყვანნა და შეაწყნარნა ქრისტესა“.

დავით აღმაშენებელი მარტო ქრისტიანთა მფარველი არა ყოფილა. იგი დიდის შემწყნარებლობით ეპყრობოდა ყველა ერის შვილს. თბილისის გათავისუფლების შემდგომ აქაურ, ეროვნულად და სარწმუნოებრივად ჭრელ მოსახლეობას შთა-აგონებდა ქართველი გვირგვინოსანი: ყველანი ერთნი ხართ ადამის ძენი, უფლებით და მოვალეობითო; რაკი ერთ დროს მუსლიმანები ქრისტიანებს სტანჯავდნენ, ეს იმას არ ნიშნავს რომ ახლა ქრისტიანებმა სტანჯონ და აბუჩად აიგდონ მუსლი-მანებო; პირიქით, ახლა დამარცხებულებმა უკეთესად უნდა იგრძნონ თავი გამარჯვებულთა შორისო; მოსლიმანებს ნება მიეცით, ილოცონ არა მარტო ქართველ მეფეზე, არამედ „მათი“ ხალიფასა და სულტანის სახელზეო; ყოველწლიური გამოსადე-ბიც — ქრისტიანმა 5 დინარი გადაიხადოს, ებრაელმა — 4, ხო-ლო მუსლიმანმა — 3 დინარიო; თვითონ დავითი, უფლისწულ დემეტრეს თანხლებით, ყოველ პარასკევს მეჩეთში შედიოდა, ზუტბასა და ყურანის კითხვას ისმენდა, მუეძინებს ყურანის ცალკეულ სურათა ანალიზში ეხმარებოდა, უსწორებდა, ასწავ-ლიდა, აქეზებდა და ოქროთი აჯილდოებდა კიდეც. მუსლიმანი პოეტებისა და სუფიებისთვის თბილისში საგანგებო სახლიც აუგია ქრისტიან მეფეს. მათთან მიდიოდა, პოეტურ და ფილოსო-ფიურ მეჯლისებში მხურვალედ ებმებოდა და მაღლიერებით წყალობასაც ვასცემდა.

დაუცხრომლად ზრუნავდა მეფე ახალგაზრდა თანამემამულეთა აღზრდისათვის. გარდა თვითონ საქართველოს კულტურული ცენტრებისა, მეფე ჭაბუკ ქართველებს უცხოეთის კულტურულ ცენტრებშიც აგზავნიდა სასწავლოდ და „საწურთნელად“.

ჟამიდან ჟამზე დავითი სამართლის განსაჩინებლად გავიდო-და გზა-შარაზე, სოფელ და სოფელ. ხალხმაც იცოდა, გამოჩნ-დებოდა მეფე მისი, „მაღალ უმაღლესთათვის და მდაბალ უმაღ-ბლესთათვის“; იცოდა და ელოდა მის სამართლიან განჩინებას მდაბიოთა, ქვრივთა, ობოლთა და უპოვართა სამფარველოდ და სამწყალობლოდ. ცალკე ქისა ჰქონდა მეფეს, ყოველ დილით

საკუთარი ფულით გაავსებდა და ღარიბ-ღატაკებზე დასარიგებლად გაიტანდა...

იღვა 1125 წლის 24 იანვარი, და საქართველოს მოუკვდა ღავით აღმაშენებელი. დაკრძალეს მისგანვე აშენებულ გელათს.

მისი სახელი გორგასალის გვერდით დაეწერა საქართველოს სახელმწიფო დროშას — „გორგასლიან-ღავითიანი“.

ღავით აღმაშენებლის შემდგომი

ღავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდგომი სელჩუკებმა სამხრეთიდან განაახლეს შემოტევები საქართველოს წინააღმდეგ. ბრძოლა დაიწყო ანისისათვის. ღავითის ძე, მეფე დემეტრე I (1125-1156) იძულებული გახდა ანისი მხოლოდ ყმაღნაფიცობის პირობით დაენარჩუნებინა და ქალაქის ხელისუფლად მაჰმადიანი ამირა ეცნო.

1138 წელს ისევ წამოჰყო თავი განძის ამირამ. დემეტრეც სასწრაფოდ გაეშურა ქართველთა ლაშქრით, განძა აიღო, ხელახლა დაიმორჩილა, ქალაქს კარები ჩამოხსნა და გელათს ჩამოიტანა მის შესაწირად (დღემდე ინახება ეს კარები გელათში).

უფრო ძლიერად და ენერგიულად მოქმედებდა დემეტრეს ძე, მეფე გიორგი მესამე (1156-1184), რომელმაც 1161 წელს ანისიდან ისევ განდევნა მაჰმადიანები და ქალაქში გარნიზონად ორი ათასი ქართველი ჩააყენა. არ შეურიგდნენ ანისის დაკარგვას შაჰ-არმენი, დიარბეჟირის და არზრუმის ამირები და 80 000 მხედრით წამოემართნენ რევანშის ასაღებად. გიორგიც ბრძოლა ისევ ქართველთა გამარჯვებით დასრულდა.

გიორგი მესამემ ხელახლა შემოიმტკიცა სრულიად სომხეთი და სრულიად შირვანი.

თამარ მეფე და მისი დრო

მეფე გიორგი მესამეს ვაჟი არ ჰყავდა და თანამმართველად და მომავალ ხელმწიფედ თავისი ასული, თამარი გამოაცხადა. გიორგი 1184 წელს გარდაიცვალა. საქართველოს ერთპიროვნული საჭეთმპყრობელი შეიქნა თამარი, ასაკით 18 წლისა, მაგრამ „მეცნიერებითა, ცნობიერებითა, გონიერებითა და შუე-

ნიერებითა“ სავსებით სრულქმნილი სამეფო-სადედოფლო პრინცესა.

მაგრამ ყმაწვილი ქალი-ხელმწიფე გამეფებისთანავე უცნაური პოლიტიკური „მოძრაობის“ პირდაპირ აღმოჩნდა. მაშინდელმა მეჭურჭლეთუხუცესმა (ფინანსთა მინისტრმა), სახელად ყუთლუ-არსლანმა მეფის სასახლის გვერდით ცალკე „კარავის“ („დაწესებულების“, „ინსტიტუტის“) დაარსება მოითხოვა, შიგთავისი მომხრეები უნდა დაესვა და ყოველი სახელმწიფო-საკანონმდებლო საკითხი მხოლოდ ამ „კარავში“ განხილვისა და მიღების შემდგომ უნდა მისვლოდა მეფეს ხელის მოსაწერად.

ამგვარად, სრულიად უმაღლესი იმპერიუმი, რომელიც ქართველ მეფეებს აძლენ საუკუნეთა მანძილზე ხელთ განუყოფლად ეჭირათ, ახლა შუაზედ უნდა გაყოფილიყო: უმაღლესი საკანონმდებლო ხელისუფლება „კარავს“ უნდა დაეჭირა, ხოლო მეფეს მარტო აღმასრულებელი ხელისუფლება დარჩენოდა.

ასეთ განაცხადში სწორედ რომ დიდი პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი აზროვნების სიმწიფე გამოსჩანს. სრულიად აზიის მხცოვან ისტორიას ასეთი რამ არ მოსწრებია, ხოლო, რა იცოდა ყუთლუ-არსლანმა და მისმა „თანამოდასეებმა“, რომ მათი პოლიტიკური განასაჯი რაღაცნაირი წინამორბედი უნდა გამხდარიყო გვიან-ვერობული „პარლამენტისა“, „გენერალური შტაბებისა“, თუ „კონსტიტუციური მონარქიისა“.

არასოდეს არცერთ მონარქს უბრძოლველად არ დაუთმია თავისი „აბსოლუტური იმპერიუმი“. თამარმაც პირველად სცადა ხელმწიფური სიმტკიცისა და ნებიანობის გამოჩენა. მისი ფიციხელი ბრძანებით ყუთლუ-არსლანი შეიპყრეს და დილეგში ჩააგდეს.

მაგრამ ყუთლუ-არსლანი თურმე მარტო არა ყოფილა. მას ჰყოლია „დასი“, ფიცით შეკრული, სწორედ ის „დასი“, რომელიც „იმ კარავში“ კანონმდებელ საკრებულოდ უნდა დამჯდარყო. თურმე ჯარიც ჰყოლიათ გამზადებული, რათა საჭირო შემთხვევაში მახვილის კვეთებასაც არ დარიდებოდნენ. და განდგომილებმა იარაღის ავი ჟღრიალით მოითხოვეს ბელადის გათავისუფლება. თამარის მომხრეებიც გაეწყენენ საომრად. „სამოქალაქო ომის“ სუნი ჩამოწვა. ხოლო, თამარს ვერ წარმო-

ედვინა, რომ მისი ხელმწიფობა ძმათაშორისი სისხლისღვრით დაიწყებოდა.

დიდი ხელმწიფური სიბრძნე, დახვეწილი ტაქტი და მომხი-
 ბლავი რომანტიკა გამოსჭვივის ყმაწვილი ქალი-ხელმწიფის
 გადაწყვეტილებაში. ქალმა-ხელმწიფემ სწორედ ქალის გუმანით
 იცოდა, რომ მისი თანამემამულენი, — სულ ერთია, მისი მო-
 მხრენი თუ მოწინააღმდეგენი — უზენაესი კრძალვით და პატი-
 ვით ეპყრობოდნენ სწორედ ქალს, მათი ოჯახისა და ქვეყნის
 წმიდათა-წმიდა კერპს, ქალის შეუვალ სიტყვას, მის წმინდა
 მანდილს. და თამარმა საომრად აღძრულ მოწინააღმდეგეთა
 ბანაკში ყველაზე საპატიო დესპანები გაგზავნა — ორი მანდი-
 ლოსანი, ორი „საპატიო დიოფალი“, ხუაშაქი ცოქალი და კრა-
 ვაი ჯაყელი. მართლაც, მანდილოსანმა მოციქულებმა დააცხრეს
 „დასელების“ ავი ყარყაში. მათ გადასცეს თამარის ფიცი, რომ
 იგი ყუთლუ-არსლანის გარდა არც არავის ბრალს დასდებდა,
 არც ვისმეს დასჯიდა. ხვაშაქმა და კრავაიმ იარაღაყრილი „მო-
 ჯანყეები“ თამართან მიიყვანეს. ქალთაგან მოყვანილებმა ქალი-
 ხელმწიფის წინაშე მუხლი მოიყარეს, თაყვანი სცეს და სამა-
 რადჟამო ერთგულება შეჰფიცეს. თავის მხრივ თამარმა აღუ-
 თქვა, რომ „დარბაზის“ უფლებებს გააფართოებდა და დიდმნი-
 შვნელოვან საკითხებს მასთან „თანადგომითა და ერთნებაობით“
 გადაწყვეტდა.

ყუთლუ-არსლანის „მოძრაობა“ ასე დამთავრდა.

თამარის დროს ისევ მძლავრობდა საქართველოს მხედრული
 ორგანიზაცია. ქართველებმა რამდენჯერმე ილაშქრეს სამხრე-
 თით და ხელახლა აიღეს და შემოიბტკიცეს განდგომილი ქალა-
 ქები — ბარდავი, განძა და კარნუ-ქალაქი. სამაგიეროდ, სამხრე-
 თიდან დიდი კოალიციური ლაშქრობა მოეწყო ათაბაგ აბუბაქა-
 რის სარდლობით. თამარმაც სასწრაფოდ საომარი წვევა ბრძანა,
 მთავარსარდლობა თავის მეუღლეს, დავით სოსლანს მიანდო და
 მტრის შესახვედრად გაგზავნა. ბრძოლა მოხდა 1195 წელს, ქა-
 ლაქ შამქორთან. ქართველებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს. გა-
 მორჩეულად თავი ისახელეს თვითონ დავით სოსლანმა, მწიგ-
 ნობართუხუცეს-ჭყონდიდელმა ანტონ გლონისთავისძემ და შა-
 ლვა ახალციხელმა. ქართველებმა განძა და შამქორი ხელახლა
 დაისაკუთრეს და, დიდძალი ნადავლით შემობრუნდნენ. თბი-

ლისში, ამ გამარჯვების აღსანიშნავ ტრიუმფზე, გამარჯვებუ-
 ლებმა გამოათარეს 12 000 ტყვე, 40 ავაზა, 20 000 ცხენი, 7 000
 ჯორი, 15 000 აქლემი, ურიცხვი ღარი, ოქრო, ვერცხლი,
 თვალ-მარგალიტი და მტრის საომარი დროშები.

ხელახლა შემოიყარა ჯარები აბუბაქარმა, წამოემართა და
 მოულოდნელი თავდასხმით ხელთ იგდო ჯერ განძა, შემდეგ
 დვინი. თამარმა ქართველთა ჯარი ორად გაჰყო, ერთი დავითს
 ჩააბარა და განძას გაგზავნა, მეორეს თვითონ უსარდლა და
 დვინისაკენ გაემართა, სომხეთს. ისევ დამარცხდნენ საქართვე-
 ლოს მომტერენი. ისევ მოექცნენ საქართველოს სამანებში განძა
 და დვინი.

მომდევნო 1203 წელს შაჰ-არშენის სასულტნო დალაშქრეს
 ქართველებმა. ხალახლა დაიჭირეს არჭეში, მანასკერტი და
 ატ-ტინი.

1204 წელს ისევ დასჭირდათ გალაშქრება ქართველებს სა-
 მხრეთით. ილაშქრეს და კვლავ ხელახლა დაეუფლნენ ჯერ
 ზლათს, შემდეგ კარს (ყარსი).

თამარ მეფე წინარე ქართველ დიდხელმწიფეთა მსგავსად,
 ძველი პონტოურ-ქართული მიწების (შავი ზღვის სამხრეთ-
 აღმოსავლეთი ტერიტორიები) შემომტკიცებისთვისაც ზრუნავ-
 და გაცხოველებით. პონტოს ქვეყანა იმჟამად ბიზანტიის სა-
 მფლობელოთა საზღვრებში შედიოდა. თამარს საბაბი უნდოდა,
 ლაზებითა და ჭანებით დასახლებული ქართული მიწები კეისარ-
 იმპერატორისათვის წაერთმია და საქართველოს სამეფო კარი-
 სათვის დაექვემდებარებინა. ასეთი საბაბიც გამოჩნდა. 1203
 წელს საქართველოში ჩამოვიდნენ საზღვარგარეთის ქართულ
 სავანე-მონასტერთა მოღვაწენი. თამარმა დიდის ამბით მიიღო
 ისინი, „მრავალ დღე არა გაუშვნა“, ხოლო როცა გაუშვა, ყო-
 ველ მათგანს „მისცა დიდძალი ოქრო, თვით მათთვის და ყო-
 ველთა მონასტერთა განსაყოფელად“. როცა ასე უხვად დასა-
 ჩუქრებული სამღვდელონი გავლით კონსტანტინოპოლს მივიდ-
 ნენ, მოხდა სავსებით მოულოდნელი და გაუგონარი ამბავი: ისი-
 ნი გაძარცვა თვითონ კეისარმა, ბოროტმა და ანგარმა ალექსი
 III ანგელოსმა. ეს თვით კონსტანტინოპოლში არავის გაჰკვირ-
 ვებია, რადგან კეისარი „ანგელოსი“, რომელსაც ძმისთვის თვა-

ლები დაეთხარა და იმპერატორობაც წაერთმია, მიცვალებულ კეისართა საფლავებსაც თხრიდა და იქიდან ოქროს იღებდა.

თამარი გააოცა და განარისხა ბიზანტიელი ხელმწიფის ესოდენ აშკარა ავაზაკობამ. მაშინვე „სხვა უფროსი“ ოქრო გაუზაუნა კეისრისაგან გამარცვულ ბერებს, ხოლო, რაც მთავარია, სასწრაფოდ ჯარი შეჰყარა და პონტოსაკენ აფრინა.

სწორედ ამ ჯარმა ერთიმეორის მიყოლებით დაიკავა „ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმანი, სამსინი, კერასუნდი, კიტიორა, ამასტრია, ერაკლია და ყოველნი ადგილნი ფებლალონისა და პონტოსანი“.

ქართველები ორას კილომეტრზე იყვნენ კონსტანტინოპოლიდან.

ალექსი III-ს ქართველებისთვის აღარ სცხელოდა: ევროპელი ჯვაროსნები თვითონ კონსტანტინოპოლს მოსდგომოდნენ საიერიშოდ.

თამარმა კი ბიზანტიისაგან გათავისუფლებული „პონტოს ქვეყანა“ ცალკე ვასალურ, საქართველოს ყმადნაფიც სამეფოდ გამოაცხადა, ხოლო მის მმართველად დასვა ალექსი კომნენოსი, ბიზანტიის ტახტის პრეტენდენტი, საქართველოს მეფეთა ნათესავი (ალექსის მამა ანდრონიკე თამარის მამის, გიორგი მესამის მამიდაშვილი იყო) და საქართველოში შემოხიზნული უფლისწული.

თამარის ბრძანებით, ალექსი თბილისიდან გავიდა და ტრაპიზონს დაჯდა. თანამმართველად თამარმა ალექსის დაუნიშნა მისივე ძმა დავით კომნენოსი.

მართალს წერს აკადემიკოსი კუნიკი: „კომნენოსები ჯერ კიდევ ყრმობისას მოხვდნენ საქართველოში, სადაც აღიზარდნენ კიდევ. მათი დედა-ენა იყო ქართული. რაკი იზრდებოდნენ და აღზრდასაც მათი ნათესავის (თამარ მეფის) კარზე ღებულობდნენ, ისინი ყოველთვის ქართული ცხოვრებისა და ქართული ცნებების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ“. ისინი სამი წლიდან ოც წლამდე საქართველოში იზრდებოდნენ, ბიზანტია აღარც ახსოვდათ და ბერძნულ ენასაც „უცხო ენად“ სწავლობდნენ, ვითარცა სხვა ქართველ დიდებულთა შვილები. ასე რომ, ოცი წლის ასაკში ალექსი და დავით კომნენოსები უფრო ქართველი დიდებულები იყვნენ, ვიდრე ბიზანტიელები.

ასევე წერს გამოჩენილი ბიზანტინოლოგი უსპენსკი: „შავი ზღვისპირეთზე კომნენოსთა დამტკიცება არის საქმე თამარის ხელისუფლებისა... კომნენოსთა სახელმწიფოს ჩამოყალიბება არის მხოლოდ ეპიზოდი საქართველოს ბრძოლაში შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებზე პირველობისათვის, იგი არის გაგრძელება თამარის მამის პოლიტიკისა, რომლის ჯარები აღწევდნენ ერზერუმამდე და თვით ტრაპეზუნტამდე“. და კომნენოსები იყვნენ „იარაღნი თამარის პოლიტიკისა“. ისევ უსპენსკის მართებული აზრით, ტრაპიზონის იმპერიის ბუნება უპირველეს ყოვლისა უნდა აიხსნას „მოსახლეობის ეთნოგრაფიული ხასიათისა და ისტორიის თავისებურებით, რომელშიც ელინიზმს გაბატონებული ადგილი არ სჭერია. საჭიროა გვახსოვდეს პონტოს ძველი ისტორია და პონტოს მეფეების პოლიტიკური მიმართულება, ისევე როგორც თავისებურებანი ტრაპიზონელი ბერძნების ენაში... არ შეიძლება წინ არ წამოვწიოთ და განსაკუთრებული გულმოდგინებით ხაზი არ გავუსვათ იმ პირობებს, რომელნიც XIII საუკუნის დამდეგს და იმპერიის შექმნის შემდეგ თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში მიუთითებენ ადგილობრივი, ლაზური ტენდენციების ბატონობაზე ტრაპიზონში, რომელთაც ზურგს უმაგრებენ თბილისიდან და მხარს უჭერს თვით ტრაპიზონელი მეფეების სულისკვეთება, რაც მთლიანად და სავსებით საქართველოსკენ იყო მიმართული“.

თამარის ნებით წარმოქმნილი ეს ახალი სახელმწიფო, სახელად „ტრაპიზონის იმპერია“ — ნაწილი იყო თვითონ სრულიად საქართველოს იმპერიისა, მისი „პროტექტორატი“ და ისეთივე „ყმაღნაფიცო“, როგორც შირვანი, დარუბანი, ლუნძეთი, ოსეთი, ქაშაგეთი და კარნუ-ქალაქი.

1204 წელს რუმის ანუ იკონიის სულტანმა რუქნ აღ-დინმა ილაშქრა თამარის წინააღმდეგ, ოთხასი ათასიანი არმიით. ბრძოლა მოხდა ბასიანში (არზრუმის ახლოს). ქართველებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს.

1210 წელს თამარმა ირანის დასალაშქრავად გაგზავნა ფარები. ქართველები ზედიზედ დაეუფლნენ მარანდს, თავრიზს, შიანას, ზენჯანს და ყაზვინს. მერე აიღეს ხორასანი და ბოლოს

რომ-გური (ავღანეთი). იქედან უკანვე გამობრუნდნენ დიდძალი
ნადავლით დატვირთულნი.

საქართველო თავისი ძლიერების მწვერვალზე იდგა.

ასეული წლების წინათ მიტოვებული ქარქაშები მოიკითხეს
ქართულმა ხმლებმა.

მხოლოდ ქართველებს შეეძლოთ იერუსალიმში გაშლილი
ეროვნული დროშებით შესვლა.

ბრწყინავდნენ: ქართული კალამი, ყალამი, საჭრეთელი.

ზეობაში იდგა საქართველო — „ნიკოფსიითგან დარუბანდა-
მდის“ (ჩრდილოეთით) და სინოპიდან არდაველამდის (სა-
მხრეთით).

კვლავ უფრო გაზრდილიყო და გაშლილიყო სახელმწიფო
კავკასიელთა. მასში შედიოდნენ:

საკუთრივ საქართველო მისი საერისთავოებით: ჰერეთი,
კახეთი, რუსთავი, თბილისი (მეფის დომენი), ქართლი, ორბეთი,
ლორე, კაენი, გავი, თორი, ჯავახეთი, თმოგვი, სამცხე, ტაო,
ჭანეთი, ქუთაისი (მეფის დომენი), არგვეთი, რაჭა-თაკვერი,
სვანეთი, გურია, ოდიში, ცხუმი;

სომხეთი: ანისი, დვინი, ბიჯნისი, სივნიეთი, ხაჩინი (არწახი);

შირვანი: შირვანი, დარუბანდი;

ჩრდილოეთ კავკასია: ქაშაგეთი, ოსეთი, დურძუკეთი, ღუნ-
ძეთ-ლეკეთი;

პროტექტორატები, ვასალები, „ყმაღნაფიცები“: ტრაპეზუნ-
ტის სამეფო, კარნუ-ქალაქის საამირო, ერზინკის საამირო,
შაჰ-არმენტა სასულტნო, ადარბადაგანი, განძის სასულტნო...

იჯდა თამარი ერთიანი კავკასიური იმპერიის ტახტზე.

მის დროს სრულ იქმნა დავით აღმაშენებლის მიერ საფუ-
ძველდებული ეთიკეტი საქართველოს სამეფო კარისა. და ჩვენც
ასე უნდა წარმოვიდგინოთ, საისტორიო წყაროებით დამოწმე-
ბული, დარბაზობის ცერემონიალი მაშინდელი საქართველოს
სამეფო კარზე:

მეფეთა მეფე, პორფირით მოსილი, გვირგვინით თავშემკო-
ბილი და სკიპტრით ხელში, ზის ოქროჭედილ ტახტზე.

დარბაზობის დაწყებისას პირველი შემოდის გელათის აკა-
დემიის მოძღვართმოდვარი. იგი მიდის ტახტის წინ დაგებული

ნოხის ნაპირამდე და თავს დაუკრავს მეფეს. მეფე წამოდგება, ნოხს მთლიანად გამოივლის, მოძღვართმოძღვარს იქ მიეგებება, სამაგიერო სალამს მიუძღვნის და მის მხლებელს მიმართავს: „მოახსენე, ბრძანოსო“. თუ მოძღვართმოძღვარს რაიმე სათხოვარი აქვს, მაშინვე შეუძლია მოახსენოს მეფეს.

მერე შემოდის კათალიკოსი. მის თაყვანს მეფე თაყვანითვე უპასუხებს, მაგრამ ისე, რომ ნოხის მხოლოდ მესამედს გადმოივლის.

ახლა მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი ეახლება და ორჯერ ეთაყვანება. მეფე სამ ნაბიჯს გადმოდგამს, საპასუხო სალამს მიუგებს და გადაჰკოცნის.

შემდეგ ვაზირები მიჰყვებიან. ჯერ ათაბაგი, ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი მიეახლებიან და ორჯერ ეთაყვანებიან. სამაგიეროდ მეფეც ორგზის უპასუხებს და სალამის მიცემას ხელების მალლა აპყრობით დაასრულებს, ხოლო მეჭურჭლეთუხუცესისა და მსახურთუხუცესის ორგზის თაყვანზე მეფე ასევე მისალმებითა და უფრო „უმდაბლე ხელის აპყრობით“ პასუხობს.

ერთად შემოდის სამი ეპისკოპოსი — ქუთათელი, იშხნელი და სომხეთის მიტროპოლიტი. მეფე მათ თაყვანზე ორ-სამ ნაბიჯს გამოივლის და ისე უპასუხებს სალამით.

დანარჩენ სასულიერო და საერო პირებს, რიგით ეპისკოპოსებს, ვეზირებს და ერისთავებს, მეფე სალამით ადგილიდან, ტახტიდანვე უპასუხებს.

მაღალი რანგის მოხელეთათვის და საპატიო სტუმრებისათვის დარბაზში ოქროჭედილი სელები და მაგიდებია ჩარიგებული. პირველ მაგიდას უზის საქართველოს კათალიკოსი, მეორე მაგიდას — გელათის მოძღვართმოძღვარი და დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი. მესამე მაგიდა განკუთვნილია საქართველოს პოლიტიკურ მფლობელობაში მყოფი ოთხი მეფისათვის — ტრაპიზონის მეფე, შირვან-შაჰი, შაჰ-არმენი და ოსთა მეფე. მეოთხე მაგიდასთან — ჭყონდიდელი, ქუთათელი, იშხნელი და სომხეთის მიტროპოლიტი. მეხუთე მაგიდასთან — ათაბაგი, ამირსპასალარი, მანდატურთუხუცესი, მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი. შემდგომ მაგიდებს უსხედან რიგითი ეპისკოპოსნი, ვეზირნი და ერისთავნი.

ასეთი იყო თამარის კარი.

ხოლო თვითონ თამარი...

იყო ქალთაგან უმშვენიერესი; ტანად ტანოვანი, ნაკეთოვანი, „შუენებიტა აფროდიტიანითა“, სახედ — საოცრად სახიერი; იერსახედ — მომხიბლავი არამიწიერ, — „სატრფო საჭურეტი დაბნედამდის“. ღაწვები — ღვთაებრივ სპეტაკნი, მქრქალი ვარდისფერით შეფერილნი; თვალნი — გრემანნი, აღსავსე ხიბლით, სიბრძნითა და შუქმოსიერებით, — „მორცხვი ხედვა, ლალი მიმობხედვა, ტკბილი პირი, მხიარული და ულიზლო სიტყვის სინარნარე“.

სიბრძნით იყო სწორუპოვარი მისსავე ბრძენ საუკუნეში — „ღმრთივ-განბრძნობილი“, „უკლებელი გონებითა და საუნჯე სიბრძნისა“. მოსაუბრე — „სიტყვითა ოქრონექტართა“. ზნეობითა — უსპეტაკესი. იყო საოცრად თავმდაბალი, გულმოწყალე და დიდსულოვანი შემწყნარებელი. მსაჯული დინჯი და „გაურისხებელი“. მის დროს არც სიკვდილით, არც სხეულის დასახიჩრებით არავინ დასჯილა. ყოველივე მკაცრად აკრძალა სწორუპოვარმა ჰუმანისტმა ხელისუფალმა: სიკვდილით დასჯაც, ასოს მოკვეთაც, ჯოხებით ცემაც. მის სამეფოში „საყდართა და მონასტერთა დაღწასა ვერავინ იკადრებდა. ქარავანს ვერვინ ძარცვიდა... ერთიცა ქათამი არსად მოიკვლოდა; მპარავი, ავისმოქმედი აღარ იყო“...

უმდიდრესი ხელმწიფე იყო, მაგრამ თვითონ სადა, მოკრძალებული, „უქონელი“ ცხოვრებით ცხოვრობდა, ხოლო, ხალხისთვის, ქვრივთა, ობოლთა, უქონელთა, გლახაკთა და უპოვართათვის, გასცემდა „სიუხვითა მზეებრითა“. ყოველ წელს სახელმწიფოს მთელი შემოსავლის მეათედ წილს („ნათალი“) ღარიბებსა და უქონელ-უპოვრებს ურიგებდა. უხვად აჯილღოებდა მეფე ლაშქრად გასულ ყმა-აგრიკოლებს, ამიტომაც მის დროს „აზნაურის ყმანიც მათთა პატრონთა სწორად იმოსებოდეს“. გულის სიღრმემდე ეცოდებოდა თამარს უძღურნი და საპყარნი. თავის მახლობლად დააბინავებდა მათ. საკუთარი ხელით აჭმევდა, საკუთარი ხელით სარეცელს გაუწყობდა, დააწვენდა, დალოცავდა და გაამხენევებდა. დიდი დავით აღმაშენებლის მწიგნობრულ ტრადიციებზე აღზრდილმა, თავისი დროის „უგანათლებულესი სამყაროს“ სათავეში მდგარმა სკიპტროსანმა კარგად იცოდა, რომ ქრისტიანულ ტაძრებში, სახარების

გარდა, საერო წიგნებიც — საფილოსოფოსო, სამეცნიერო, სახელოვნებო თხზულებებიც იკითხებოდა და იწერებოდა. თამარი იყო უდიდესი აღმშენებელი და მზრუნველი ტაძართა და სავანეთა. აღაშენა, აღადგინა, გადააკეთა, გადაარჩინა, ან „რომელნიმე დარღვეულნი აღაშენა“, ეკლესიები, ლავრები და სავანეები — პალესტინაში, კვიპროსზე, სინას მთაზე, შავ მთაზე, საბერძნეთში, ათონის მთაზე, პეტრიწონში, მაკედონიაში, თრაკიაში, რუმინეთში, ისაერიაში, კურუხეთში და კონსტანტინოპოლში. აღაშენა, მორთო, მოკაზმა და აურაცხელი ოქროვერცხლითა და საბოძვართ აავსო ისინი, მათი სასულიერო მოწესენი, მეცნიერნი-მწიგნობარნი და ღვთის გლახანი.

ციხმარე ღღეს შეუსვენებლივ იღვწოდა თამარი. იცოდა „წყნარმა და ნარნარმა, ცნობიერმა და გონიერმა“, ადამიანური უქმობისაგან წარმოსდგებოდა ადამიანური ბოროტებანი. ყველა დასაქმებული ჰყავდა. „არცა თვითონ უქმობდა და არცა თვისთა ყმათა აუქმებდა“. შრომობდა ქართველი ხალხი. შენდებოდა ტაძრები, სავანეები, სრა-სასახლენი, ციხესიმაგრენი, გზები, ხიდები, ფუნდუკები, სარწყავ-საირიგაციო სისტემები, ჯებირები, აქვედუკები. გაჩნდა მრავალი — „თამარის სასახლე“, „თამარის ციხე“, „თამარის ხიდი“, „თამარის წყარო“, „თამარის ლავრა“, „თამარის სავანე“, თამარის ხატი“, „თამარის ყელსაბამი“, „თამარის სარტყელი“, „თამარის ქოში“... რად ღირს თუნდაც თამარისეული გეგუთი, ბეთანია, ყინწვისი და ვარძია... ვარძია — კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, გასაოცარი ნაშობი ადამიანის გონისა და ხელისა...

ღიაცი იყო და უყვარდა საქმენი სამამაცონი: მშვილდოსან-მახვილოსნობა, ნადირობა, ჯირითობა, მხედრობა.

ღიაცი იყო და უყვარდა „ხელსაქმარი“ საღიაციონი: მატყლის ჩეჩვა და ძაფის რთვა, ქსოვა და ბეჭვა, ჭრა და კერვა, ქარგვა და კემსვა მანეულებად.

მეუღლეს — დავით სოსლანს და ძეს — გიორგი ლაშას მისი ხელით შეკერილი და მოქარგული ჯუბა ემოსათ.

საკუთარი ხელით ნაქსოვ-ნაკერს საკუთარი ხელით აცმევდა ღარიბს, ქვრივს, ობოლს, დავრდომილს.

მრავლად დააბიჯებდნენ ქვეყანაზე „ბედნიერა“ მათხოვრებს

და მაწანწალები — ბედნიერნი, რამეთუ ემოსათ ნახელავნი თამარ „შვიდმნათობიერისა“...

იღვა 1211 წლის იანვარი; განუწყვეტლივ თოვდა. და საქართველოს მოუკვდა თამარ მეფე. დაკრძალეს გელათს.

მისი სახელი მარადიულ სიცოცხლედ დარჩა ხალხის ხსოვნაში.

ყველგან, მთაში თუ ბარში, „თამარის ქებასა მელექსობდიან“.

სადღაც შორს, „ერაყს მყოფნი მეებნენი, გინა მეჩანგენი თამარის შესხმასა მუსიკელობდიან; ფრანგნი და ბერძენნი, ზღვასა შინა მენავენნი, ნიაგ-კეთილობათა შინა, თამარის ქებათა იტყობდიან. ესრეთ ყოველი ქვეყანა სავსე იყო მის-მიერთთა ქებითა, და ყოველი ენა ადიდებდა, რომელსაც ოდენ სახელი მისი ასმიოდეს“. მერე, ბიზანტიაში დიდი პოემა დაიწერა თამარ (დინარ) დედოფალზე. მრავალ ენაზე ითარგმნა იგი, აღმოსავლეთში თუ დასავლეთში. რუსეთშიაც ფართოდ გავრცელდა თამარის სახელზე შეთხზული აპოლოგიანი. რუსეთის დიდი ხელმწიფე, ივანე მრისხანე თამარ ქართველთა დედოფლის გმირული სახელით აღაფრთოვანებდა საომრად დარაზმულ რუსულ დროუენებს. თამარი და მისი ქვეყანა ცოცხლდებოდა ყოველ ზღაპარში, თქმულებაში, მატიაწეში. შორეულ ინდოეთშიც გატაცებით, მოწიწებითა და აღტაცებით იხსენიებდნენ საკვირველი სიმშვენიერითა და სიბრძნით შემკობილი ქართველი ქალისა და ხელმწიფის სახელს.

იღეწებოდნენ საუკუნენი.

ხოლო სახელი თამარისა ახალ-ახალი სიცოცხლით ცოცხლდებოდა.

მისი სახელი უმშვენიერეს სამკაულად დაებეჭდა ქართულ სახელმწიფო დროშას, ამიერიდან — „გორგასლიან-დავითიან-თამარიანი“.

კულტურის კატალოგი

XII საუკუნე საქართველოსათვის იგივე იყო, რაიც ძვ. წ. V საუკუნე საბერძნეთისათვის — ეპოქა „კლასიკური“ — ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული, ზნეობრივი აყვავება-აღზევების დროჟამი.

XII საუკუნის დასაწყისიდან თამარ მეფის აღსასრულამდე (110 წლის მანძილზე) ქართველებმა გარეშე მტრებთან გადაიხადეს 128 ბრძოლა; აქედან — მოიგეს 124, წააგეს 4.

ქართული ხმლის ძლევამოსილების გასწვრივ, უაღრესი ამბლებით და აღზევებით ვითარდებოდა ქართული კულტურა. განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვით აწ მოხსენიებულ ფილოსოფოსებს — იოანე პეტრიწსა და არსენ იყალთოელს. იოანე ჯერ ბიზანტიაში მოღვაწეობდა — პეტრიწონის ქართულ სავანეში და კონსტანტინოპოლში. იმპერიის სატახტოში იგი თავგამოდებით იბრძოდა მეცნიერული აზრისა და კვლევა-ძიების სრული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის. მის თარგმანებში, კომენტარებში და ორიგინალურ ფილოსოფიურ გააზრებაში დრმა ცოდნა გამოსჭვივის სამყაროს მატერიალისტური შემეცნებისა (თვითონვე ამბობდა: ხელს მიშლიდნენ, თორემ ყველა იხილავდა, როგორ შემეძლო „მეარისტოტელურა!“). ასევე დიდი ამაგი დასდო ქართულ ფილოსოფიურ აზროვნებას არსენ იყალთოელის თარგმანებმა, კომენტარებმა და ორიგინალურმა დებულებებმა.

ამავე საუკუნეში აყვავდა საისტორიო მწერლობა. ბრწყინვალე შრომა დაგვიტოვა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმა; ასევე — თამარ მეფის სამმა ისტორიკოსმა. ყველა თხზულება დაწერილია მაღალი სამწერლობო ხელოვნებით, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების მართებული რკვევით, ფართო განათლებითა და ერუდიციით.

ქართველი მეცნიერები, მოაზროვნენი და მწერლები დედანში ეცნობოდნენ, კომენტირებას ახდენდნენ ბერძნულ, ბიზანტიურ, აღმოსავლურ-აზიურ, ქრისტიანულ და მაჰმადიანურ კულტურულ მემკვიდრეობათა შედევრებისას.

ქართველი ხალხი უხსოვარი დროიდან ფლობდა უმშვენიერეს, მრავალფეროვან ხალხურ პოეზიას, მრავალხმოვან ხალხურ მუსიკას, მაღალხელოვან ხალხურ სახიობას. XII ასწლეულის საქართველოში შეიქმნა საკომპოზიციო მუსიკალური შედევრებიც.

XII საუკუნის საქართველოში განსაკუთრებით აყვავდა საერო ლიტერატურა. უმდიდრესი ქართული ლექსიკითა და პოეტური სახეებით ითარგმნა დიდი სპარსული სასიყვარულო

რიმანი — „ვისრამიანი“. ორიგინალური სახოტბო პოეზიის შექმნის შედეგად იოანე შავთელმა და გრიგოლ ჩახრუხაძემ.

მარტო შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ დასახელებაც კმარა XII საუკუნის ქართული სულიერი კულტურის სიზღვრითა წარმოსადგენად. განუზომელია ამ, ჭეშმარიტად გენიალური ნაწარმოების სიღრმე და სივრცე — მხატვრული სახეებით, ბრძნული აფორიზმებით, საოცარი მეტაფორებით, ლექსიკის სიმდიდრით, ზოგადკაცობრიული იდეებით, უკეთილშობილესი ჰუმანიზმით, პოეტური ტექნიკის სწორუპოვარი სინატიფითა და მრავალსახოვანებით. შოთას პოემა არის ღვთაებრივი საგალობელი უსპეტაკესი სიყვარულისა, რაინდული თავგანწირვისა, კაცთაშორისი ძმობისა, თანადგომისა და თანამეგობრობისა. იგი არის ყოველსმომცველი სიმფონია ზენაარი ხელოვნებისა, სიბრძნისა, ზნეობისა, ადამიანისა და გარებუნების განუყრელი მთლიანობისა.

XII საუკუნეში აღმასვლას განაგრძობდა ქართული საზნითი ხელოვნება — არქიტექტურა, ფერწერა, ფრესკა, მონაქანა, კერამიკა, ჭედურობა. დავასახელოთ რამდენიმე მაგალითი მაღალმხატვრული ჭედურობისა: ჯრუჭის ოთხთავი, წყაროსთავისა და ტბეთის სახარებანი, ხახულისა და ანჩის ხატები — ნახელავი ამ საუკუნის ბრწყინვალე ქართველი ოქრომჭედლებისა — ბექა და ბექენ ოპიზარებისა. ფრესკული მხატვრობის შედეგებად საკმარისია დავასახელოთ მონახატულობანი გელათის, ყინწვისისა და უბისას კედლებისა. ხოლო, საერთოდ ხუროთმოძღვრების ძეგლებად ბრწყინავენ: იკორთა, ქვათახევი, იყალთო, ვარძია, გელათი, გეგუთი, ბერთუბანი, ყინწვისი, ბეთანია, ფიტარეთი, წულდრუღაშენი, უბისა. XII საუკუნის ძეგლები გვიჩვენებენ ორნამენტულ-ჩუქურთმოვანი ხელოვნების განსაკუთრებულ სიმდიდრეს, სიხშირესა და სინატიფეს. აკადემიკოსი ნ. კონდაკოვი ამტკიცებს, რომ ქართული ხუროთმოძღვრება მსოფლიო არქიტექტურის მოწინავე რიგებში დგასო.

XI—XII საუკუნეთა ქართული კულტურის ძეგლები — განსაკუთრებით შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, გამოკვეთილად ამჟღავნებენ იმ ძირითად კულტურულ მიმართულებებს, რომლებიც ორასი-სამასი წლის შემდგომ საფუძ-

საქართველო XIII საუკუნეში

თამარის ხიკვიდილის შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე ავიდა მისი ძე გიორგი IV ლაშა (1211—1222), რომელმაც ღირსეულად დაიცვა დიდი წინაპრების ვრცელი მემკვიდრეობა — საქართველოს „იმპერია“ — „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდის“, „ოვსეთიდან არეგაწამდის“, „სინოპიდან არდაველამდის“.

ერთი საუკუნე სრულდებოდა მას შემდეგ, რაც ევროპასა და აზიაში სცნეს ქართველთა ჰეგემონობა ახლო აღმოსავლურ სამყაროსა შინა. მთელი ასი წლის მანძილზე, ბიზანტიის იმპერიის დაკნინების ფონზე, საქართველო წარმოადგენდა ერთადერთ საიმედო ბურჯსა და დამცველს აღმოსავლეთის ქრისტიანული სამყაროსათვის. ამ ასწლეულის მანძილზე „ჯვაროსნად“ ამხედრებულ ევროპას ერთადერთ საიმედო „ჯვაროსან მოკავშირედ“ და თანამოლაშქრედ ქრისტეს საფლავისა და სხვა „წმინდა ადგილთა დასახსნელად“ მიუჩნევია ისევ და ისევ საქართველო. ევროპელთათვის აღმოსავლეთის დიდ „ჯვაროსან ხელმწიფეებად“ ითვლებოდნენ იმ „მწვერვალი საუკუნის“ ხელმწიფეები: დავით აღმაშენებელი, დემეტრე პირველი, გიორგი მესამე და თამარ მეფე. ხოლო, ახლა, სწორედ გიორგი IV ლაშას მეფობის ჟამს, მაშინ როცა ევროპა მეხუთე ჯვაროსნული ლაშქრობისათვის ემზადებოდა, სწორედ რეალურად დადგა საკითხი ქართველთა, ვითარცა „აღმოსავლელ ჯვაროსანთა“, უშუალო მონაწილეობისა მაშინდელ „მსოფლიო ომში“.

1219 წელს ევროპელმა რაინდებმა დიდის ვაი-ვაგლახით მუსულმანებს წაართვეს დიდი ციხე-ქალაქი დამიეტა ნილოსის დელტაში. ქართველებმა მაშინვე მილოცვა გაუგზავნეს ჯვაროსნებს, თანაც დამასკოს სულტანს ბრძანება აახლეს, განზრახვაზე ხელი აიღე და იერუსალიმის კედლების დანგრევაზე არ იფიქროო. სწორედ იმჟამად ჩაწერა ფრანგმა სამ-

ღვდელმთავრად დე ვიტრიმ ქართველთა შესახებ „იერუსალიმის ისტორიაში“:

„ისინი არიან დიდად მედგარნი და მამაცნი ბრძოლაში, სხეულით მძლავრნი და მხედრობით ძლევამოსილნი, მათ სასტიკად ჰყავთ დაშინებულნი სარკინოზები, ხშირი თავდასხმებით ამარცხებენ მათ მოსაზღვრე მიდიელებსა და ასირიელებს, თვითონ ურჯულო ხალხებით გარშემორტყმულნი, მათ ჰქვიათ გეორგიანები, რადგან განსაკუთრებულ პატივსა და თაყვანს მიაგებენ წმიდა გიორგის, რომელსაც თვლიან თავის მფარველად და მედროშედ ურჯულოებთან ომებში და აღიდეგენ ყველა სხვა წმინდანზე მეტად. ყოველთვის, როცა კი ეწვევიან სალოცავად უფლის საფლავს, ისინი წმიდა ქალაქში შემოდიან გაშლილი დროშებით და არავის ხარკს არ უხდიან. სარკინოზთაგან ვერავინ ბედავს მათ შეწუხებას, რამეთუ შინ მიბრუნებულთ შეუძლიათ შური იძიონ თავის მეზობელ სარკინოზებზე, მათი კეთილშობილი ქალები ამორძალთა მსგავსად შეიარაღებულნი იბრძვიან რაინდთა მხარდამხარ“.

ევროპაში უკვე დიდის პატივით, კრძალვით და აღტაცებით ლაპარაკობდნენ ლეგენდარული თამარის ღირსეულ ვაჟზე, „ახალ ალექსანდრე მაკედონელზე“, ქრისტიანობის უბრწყინვალეს რაინდზე.

კიდევაც მოვიდა ეპისტოლე ევროპიდან საქართველოში, რომის პაპი ჰონორიუს III ქართველთა მეფეთა-მეფეს თხოვდა დაძრულიყო თავისი მხედრობით იერუსალიმისკენ მიმავალ ევროპელ ჯვაროსნებთან შესაერთებლად.

დიდი სიხარულით მიიღო გიორგი ლაშამ მისი რაინდული ბუნებისათვის ეგზომ მრავლისაღმთქმელი წვევა. მაშინვე საომარი სამზადისიც ბრძანა.

და წერს პალესტინიდან ფრანგი რაინდი დე-ბუა საფრანგეთში, ბეზანსონის არქიეპისკოპოსს: „...ახლა მოისმინეთ გასაოცარი და დიდმნიშვნელოვანი ცინცხალი ცნობები. ჯერ ყურმოკრულად შევიტყვე, ხოლო შემდეგ სარწმუნო ელჩების მეშვეობით დანამდვილებით შევამოწმე, რომ იბერიელი ქრისტიანების, რომელნიც გეორგიანებად იწოდებიან, დიდძალმა ცხენოსანმა და ქვეითმა ჯარმა, ღვთის შემწეობით აღფრთოვანებულმა და ძალზე კარგად შეიარაღებულმა, გამოილაშქრა ურწმუნო წარმარ-

თების წინააღმდეგ, სწრაფად დაჰკრა მათ და უკვე აიღო 300 ცხენი და 9 დიდი ქალაქი, რომელთაგანაც ძლიერნი დაიპყრო, ხოლო სუსტნი ნაცარტუტად აქცია... ზემოაღნიშნული ჯარი მოემურება, რათა გაათავისუფლოს იერუსალიმის წმიდა მიწა-წყალი და დაიპყროს წარმართთა მთელი სამყარო. მათი წარჩინებული მეფე 16 წლის ჭაბუკია. იგი ალექსანდრე მაკედონელს ჰვავს ვაჟკაცობითა და სათნოებით... ამ ჭაბუკს თან მოაქვს ძვლები თავისი დედისა, უძლიერესი მეფის თამარისა, რომელსაც თავის დროზე იერუსალიმს წამოსვლის აღთქმა დაუდვია და უთხოვნია შვილისათვის, თუ აღთქმის ასრულება არ დამცალდეს, ჩემი ძვლები ქრისტეს საფლავზე წაიღეო. შვილს არ დავიწყებია დედის თხოვნა და... გაღუწვევითა წმიდა ქალაქში გადმოიტანოს დედის ნეშტი, მიუხედავად იმისა, მოისურვებენ ამას წარმართები თუ არა“.

მაგრამ ვერ აღესრულა ნაოცნებარი ფრანგი რაინდისა, — ქართველებმა ვერ დაიპყრეს „ჭიბი დედამიწისა“. ამოდ იკაზმებოდნენ ქართველები ახალი ომისათვის — „ჯვაროსნული ომისათვის“, ახალ ქვეყნებში სალაშქროდ, ახალ ხალხებთან შესახვედრად. აზია-ევროპის გზაკვანძზე ქართველთა ორასწლოვან ზეაღსვლას ერთბაშად გზა ჩაუჭრა და ჩაუქცია მსოფლიო გრიგალად მოვარდნილმა 20-იანმა წლებმა XIII საუკუნისა.

აღმოსავლეთიდან ყოველი ქვეყნის დამანგრეველი და წამლეკავი ტაიფუნი მოჰქროდა...

ესენი იყვნენ მონღოლები, ანუ თათრები, მსოფლიოს ვეღური დამპყრობელნი, რომელთა მომთაბარე, ცხენებზე და საბარგულებზე ასხმულ-აგორებულ სახელმწიფოს საფუძველი დაუღო ჩინგიზ-ხანმა.

ჩინგიზმა ჯერ შუა აზიაში ხვარაზმის სახელმწიფო გაანადგურა და ოცი ათასი მეომარი დასავლეთისაკენ გამოუშვა. 1220 წელს ისინი საქართველოს მოადგნენ ანაზდეულად. ქართველებმა უცხო მტერი უკუაქციეს და, დარუბანდის კარით, ჩრდილო კავკასიაში გადარეკეს. მეფე გიორგი ლაშა მონღოლებთან შეტაკებისას დაიჭრა და 1222 წელს გარდაიცვალა. ტახტზე მისი დაი — რუსუდანი დაჯდა (1222–1245).

იმ ხანად მონღოლთაგან დევნილი ხვარაზმელი შაჰი, ჯა-

ლალ ად-დინი ირანში გამაგრდა, დიდძალი მაჰმადიანური ჯარები შემოიყარა და საქართველოსკენ წამოემართა.

1225 წელს გარნისთან (სომხეთში) ერთმანეთის პირისპირ დადგა 200 000 მუსლიმანი და 60 000 ქართველი. ჯალალ ად-დინმა მთელის ძალებით შემოუტია. ქართველმა სარდალმა, ივანე მხარგრძელმა კი ბრძოლაში რატომდაც (იქნებ დალატით) მხოლოდ 4 000 მეომარი ჩააბა და მთავარი ძალებით ხმლის მოუქნევლად უკუიქცა. ქართველები მძიმედ დამარცხდნენ. ეს მოულოდნელი მარცხი საბედისწეროც გამოდგა. ჯალალ ად-დინი სრულის მხედრობით თბილისისაკენ წამოემართა. თბილისთან ქართველები დაუხვდნენ და დაამარცხეს. მაგრამ მეორე დღეს, თბილისელი მაჰმადიანების აქტიური ხელშეწყობით, ჯალალ ად-დინმა მაინც მოახერხა ქალაქში შეჭრა (1226 წლის 9 მარტი). რუსუდან დედოფალი, სამეფო კარითურთ, ქუთაისში გაიქცა. თბილისში ჯალალ ად-დინმა უსაშინელებსი ხოცვა-ჟლეტა და რბევა-დანგრევა გააჩაღა. 100 000 თბილისელის სიცოცხლე შეეწირა დამპყრობთა მახვილებს.

ერთი წლის თავზე ქართველებმა თბილისი დაიბრუნეს, მაგრამ ხუთი წლის მანძილზე ჯალალ ად-დინი მაინც დაუსჯელად აოხრებდა და არბევდა ქართულ სოფლებსა და ციხე-ქალაქებს. 1230 წელს მონღოლების ახალმა გამოჩენამ ისევ დააფრთხო და გააქცია ხვარაზმ-შაჰი, ვილაც ქურთ მომთაბარეს შეეფარა ლტოლვილი. მასპინძელი სტუმრის ძვირფას აღკაზმულობას დაეხარბა და მძინარეს გულში მახვილი დასცა.

1235 წელს მონღოლები სრულის ძალებით შემოესივნენ ქართველთა სამკვიდრებელს. სამხრეთ საქართველოს მესვეურებმა, მხარგრძელებმა, მათზე მინდობილი სამფლობელოები მტერს ჩააბარეს და თვითონაც ჩაბარდნენ. მონღოლები მთელს სამხრეთსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიას მოედვნენ. თბილისიც აიღეს. მხოლოდ დასავლეთ საქართველოზე და ქუთაისზე გალაშქრება ვერ გაბედეს.

რუსუდან დედოფალი ისევ ქუთაისში იჯდა და რომის პაპს, გრიგოლ IX-ეს „ჯვაროსნულ დახმარებას“ სთხოვდა. მაგრამ რაკი „ევროპული გზის“ ძიება ამაო შეიქნა, რუსუდანმა ისევ მონღოლებთან შერიგება სცადა და თავისი ძე, დავითი, საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად, ყაენთან გაგზავნა, რუსუდანი

შვილის დაბრუნებას ვეღარ მოესწრო და გარდაიცვალა (1245 წ.).

მონღოლებმა საქართველო რვა ღუმნად (სამმართველო ოლქებად) დაჰყვეს, ღუმნების სათავეში ადგილობრივი ქართველი ერისმთავრები ჩააყენეს და ხარკი („ხარაჯა“) გააწერეს.

1247 წელს ქართველმა ერისმთავრებმა მონღოლთა უღლის დასამხობად შეთქმულება მოაწყვეს. საიღუმლო შეკრება მოხდა კოხტასთავს — ჯავახეთში. აქ შეითქვნენ: ევარსლან ბაკურციხელი, ცოტნე დადიანი, კახაბერ კახაბერისძე, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი, შოთა კუპრი, თორღა პანკელი, გამრეკელი თორელი, სარგის თმოგველი. დაადგინეს — ერთიანი ძალით „ვებძოდეთ თათართა“, და საომარ ძალთა თავმოსაყრელ ადგილად დათქვეს რკინის-ჯვარი. ცოტნე დადიანი და კახაბერ კახაბერისძე კოხტასთავიდან ადრე წავიდნენ — დასავლეთ საქართველოდან ჯარების გადმოსაყვანად. დანარჩენებმა წასვლა-წამოსვლა ვეღარ მოასწერეს: მონღოლები დაესხნენ და ყველანა შეიპყრეს — ვილაცას შეთქმულება გაეცა. შეპყრობილნი სომხეთში ჩაიყვანეს, ანისის ახლოს, მონღოლთა ბანაკში; ყველანი გააშიშვლეს, ხელ-ფეხი შეუბოჭეს, ტანზე თაფლი წაუსვეს და მწველი მზის ქვეშ დაჰყარეს. როცა ეს ამბავი ცოტნე დადიანმა შეიტყო, თვითონაც სომხეთს ჩავიდა, თვითონაც ტანთ გაიხადა, მხარ-მკლავი გაიკრა და მზითა და კრაზანებით განაწამებ ამხანაგებში ჩაჯდა. გოცებუღი მონღოლი ბელადები ცოტნეს მიცვიოდნენ და ასეთი უცნაური თავგანწირვის მიზეზი ჰკითხეს. ჩემს ამხანაგებს „თვინიერ ჩემსა არარა უქმნიეს“, — უპასუხათ დადიანმა — ისინი უდანაშაულონი არიან, ხოლო თუ უდანაშაულოთა დასჯა გადაგიწყვეტიათ, მაშინ მეც მათთან ერთად უნდა დავისაჯო.

მონღოლებმა ვაჟკაცობისა და თავგანწირვის ფასი იცოდნენ. ცოტნე დადიანის გასაოცარმა გმირობამაც გაჭრა. მონღოლებმა ყველანი გაათავისუფლეს.

ბოლოს და ბოლოს, საქართველოს მეფობის საკითხიც უნდა გადაწყვეტილიყო. საქართველოს ტახტისთვის ერთმანეთს ეცილებოდა ორი დავითი, ბიძაშვილ-მამიდაშვილი, ძე გიორგი და-

შასი და ძე რუსუდან დედოფლისა. და 1249 წელს მონღოლეთის დიდმა ყაენმა მანგუმმ ორივე დავითი დაამტკიცა ერთმანეთის „თანამეფეებად“. ერთ ხანზე ორივე დავითი — დავით VI რუსუდანის ძე და დავით VII გიორგის ძე — „თანადგომით“ ეწეოდნენ მონღოლურ უღელს: ხარკს იხდიდნენ და მონღოლთა გაუთავებელ ომებში ქართული ჯარებით, „როგორც წესი“, მუდამ მეწინავე ხაზზე იბრძოდნენ (მაშინდელი ცნობილი ფორმულა: „წესადმცა არს წინამბრძოლობა ქართველთა“). მონღოლური უღელი განსაკუთრებით დამძიმდა, როცა ირანში ცალკე მონღოლური სახელმწიფო და ცალკე ყაენი (ჰულაგუ და ჰულაგიდები) ჩამკვიდრდნენ.

1258 წელს, ისევ ქართველთა „წესისმიერი წინმბრძოლობით“, მონღოლებმა აიღეს ქალაქი ბაღდადი. იმავე წელს ისევ დავით მეშვიდისა და მისი ქართული ჯარის წყალობით, ევფრატის პირას, ჰულაგუ ყაენმა გაანადგურა ეკვიპატის სულტანის ჯარები.

1259 წელს დავით VI რუსუდანის ძე (მონღოლები „ნარინს“ — „უმცროსს“ ეძახდნენ) აუჯანყდა ჰულაგუ ყაენს. ჰულაგუმ დამსჯელი ჯარი აფრინა. მძიმე ბრძოლებით ქართველებმა უკუაქციეს მტერი. დავით ნარინი ქუთაისში გადავიდა და დასავლეთ საქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აქცია. ამგვარად, საქართველოში ორი ტახტი დაიდგა: ქუთაისში — დავით რუსუდანის ძე („ნარინი“ — „უმცროსი“), თბილისში — დავით გიორგის ძე („ულუ“ — „უფროსი“). მონღოლებმა დასავლეთ საქართველოში გალაშქრება ვერც ამჯერად გაბედეს.

მომდევნო 1260 წელს დავით VII ულუც აუჯანყდა ყაენს, მაგრამ დამარცხდა და შერიგება ითხოვა. ჰულაგუ ყაენმაც შერიგება არჩია, რადგან ჩრდილოეთიდან მეორე ყაენის, ბერქას შემოსევას ელოდა და ძალიან სჭირდებოდა ქართველებისა და მათი მეფის თანადგომა მოსალოდნელ ომში. ეს ომი კიდევაც მოხდა. ჰულაგუმ, ქართველთა „წინამბრძოლობით“, შირვანში შემოჭრილი ბერქა დაამარცხა და დარუბანდს გადალმა გააქცია.

1266 წელს კი საქართველოს ახალი უმძიმესი მარცხი ეწვია. დავით VII ულუ დაარწმუნეს, რომ სამცხის (მესხეთი; სამხრეთ საქართველო) მმართველი სარგის ჯაყელი გლალატობ-

სო. მალემრწმენმა მეფემ ერთგული ქვეშევრდომის ღალატით დაიჯერა და შეიპყრო კიდეც. სარგისის ქვეშევრდომებმა მონღოლთა მამინდელ ყაენს, აბაღას აცნობეს ყოველივე. აბაღა ყაენმა დავით ულუს სარგის ჯაყელის გათავისუფლება და მასთან გაგზავნა მოსთხოვა. მეფემ ყაენის ბრძანება აღასრულა. მალე ახალი შემადრწუნებელი ბრძანება მოვიდა თბილისში: ამიერიდან სარგის ჯაყელი და მისი სამთავრო სამცხე ცხადდება ყაენის პირად „ხასინჯუ-ულუსიანად“ — საკუთრებად. ასე ჩამოიკვეთა ერთ დროს ერთიანი საქართველოს პოლიტიკური სხეულისაგან კიდეც ერთი სისხლხორცეული ერთეული — სამცხე, ანუ მესხეთის უდიდესი ნაწილი. ამიერიდან ამ ქართულ ქვეყანასთან საქართველოს მეფეს აღარაფერი ესაქმებოდა.

1270 წელს გარდაიცვალა მონღოლთა სამსახურში დასწეულებული დავით ულუ ლაშას ძე.

ხოლო დავით ნარინ რუსუდანის ძე ჯერჯერობით ერთადერთი გვირგვინოსანი იყო, რომელმაც აქამდე მოახერხა მსოფლიოს მპყრობელთაგან თავისი სამეფოს გადარჩენა და დამოუკიდებლად შენარჩუნება. მაგრამ მონღოლთა „დაშინებით“ როდია ამოიწურა მისი ხელმწიფური სიძაღლე. მან თვალი მიაპყრო უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, ძველთაძველ პონტოს და ჭანეთს, სადაც დიდმა თამარმა XIII საუკუნის დამდეგს თავისი საპატრონო და საუფლო სახელმწიფო შექმნა — „ტრაპიზონის იმპერია“, რომლის ყოველი კეისარიც, რასაკვირველია, ქართველი ხელმწიფის „პროტექტორატის“ ქვეშ ითვლებოდა.

წინა აზიასა და საქართველოში მონღოლთა შემოსევას, ბუნებრივია, თავისი ავი დაღი საქართველო-პონტოს ურთიერთობისთვისაც უნდა დაესვა. საქართველომ დაჰკარგა აღმოსავლეთ სამფლობელოები, — ასეთივე საფრთხე ელოდა დასავლეთ გავლენის სფეროთა მფლობელობასაც.

მართლაც, როცა მონღოლებმა რუმ-იკონიის სულთანი (რუსუდან ქართველთა მეფის სიძე) დაამარცხეს და დახარკეს (1244 წ.), ტრაპიზონის კეისარმაც ხარკის ძლევა, ქართველების ნაცვლად, მონღოლებს დაუწყო.

მანამდე ტრაპიზონის სასახლის კარზე ორი პოლიტიკური დასი უპირისპირდებოდა ერთმანეთს — ქართული და ბიზანტი-

ური. სანამ საქართველო ქვეყნად პირველობდა, ვერც ტრაპიზონის ბიზანტიური დასი და ვერც მისი მფარველი კონსტანტინოპოლის ხელისუფლება კრინტის დაძვრასაც ვერ ბედავდა. ტრაპიზონ-პონტოს ქვეყანა უპირველეს ყოვლისა ქართული ქვეყანა იყო და მისი ხელისუფლებაც, დიდი თამარის ხელდასხმის კვალობაზე, ყოველთვის ქართული „დასის“ და ორიენტაციის საფუძვლებით მოქმედებდა და ცხოვრობდა.

ხოლო ახლა, როცა საქართველოს ძლიერება მსოფლიოს დამანგრეველებს დაენგრიათ და დაეძაბუნებიათ, ტრაპიზონის საკეისროში ერთბაშად ვაცოცხლდა ბიზანტიური „დასი“. კონსტანტინოპოლის ხელისუფლებაც, რომელიც იმჟამად ძალზე ვაცხოველდა, მაშინვე აფუსფუსდა პონტოური ქვეყნის საქართველოსგან წასაგლეჯად და ბიზანტიის საზღვრებში მოსაქცევად. კიდევაც გაიტანეს თავისი ბიზანტიის მესვეურებმა. ტრაპიზონის ციხე-ქალაქებში ბიზანტიური ციხიონები ჩააყენეს. თითქოს საქართველო აღარც კი არსებობდა.

სწორედ ამის გამო ამხედრდა დავით VI ნარინი. 1282 წელს, გაზაფხულზე, ჯარი შეჰყარა და ტრაპიზონ-პონტოს მხარეს შეესია, ბიზანტიელები გარეკა და ისევ ქართული „დასი“ აღადგინა ტრაპიზონის საჭეთმპყრობელობაში.

ასე დარჩა ეს „სტატუსი“ თვითონ დავით მეფის აღსასრულამდე. ხოლო აღესრულა დავითი 1293 წელს, — დავით VI ნარინ რუსუდანის ძე, შვილიშვილი დიდი თამარისა — იმჟამინდელ აზიელ ხელმწიფეთა შორის ერთადერთი, რომელსაც მსოფლიოს მპყრობელმა მონღოლებმა ქედიც ვერ მოახრევინეს.

მონღოლთა ყაენმა აბაღამ დავით VII ულუს გარდაცვალების შემდგომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე დაამტკიცა მისი 11 წლის ძე, დემეტრე II (1271—1289).

1277 წელს 17 წლის დემეტრე მეფემ აბაღა ყაენის საომარი წვევა მიიღო. მონღოლთა მბრძანებელი ეგვიპტის სულტანის, ფუნდუყარ ბეიბარსის წინააღმდეგ აგზავნიდა ლაშქარს. ქართველთა მეფეც მაშინვე გაეშურა 3 000 მეომრით. ბრძოლა მოხდა მესოპოტამიაში, სადაც ქართველებმა ისე იბრძოლეს, „რომე თათარნი განკვირდეს“. საოცარი სიკისკასე გამოიჩინა ქართველთა ჭაბუკმა მეფემ. მაგრამ მისი გულადობა და გულ-

მოდგინება ძვირი დაუჯდა ქართველობას. თათართა „განკვირ-
 ვების“ საფასურად სამი ათასი ქართველიდან თითო-ორილხა
 გადაურჩა სიკვდილს.

მომდევნო 1278 წელს მონღოლებმა გილანს გაილაშქრეს.
 არც ეს ლაშქრობა ჩატარებულა ქართველთა მონაწილეობის
 გარეშე. არც ამ ბრძოლაში დაუტოვებიათ „განკვირვების“ გა-
 რეშე მონღოლები ქართველებს მათთვის ჩვეული „თავგამოდე-
 ბითა“ და „თავგადაკდომით“. აქაც „ქართველნი მიეტყვენეს
 მხნედ და აოტნეს გილანელნი“, მაგრამ მთაკლდოვანი და ცი-
 ხესიმაგროვანი გილანის დაპყრობა იმჟამად ვერ შესძლო მონ-
 ლოლ-ქართველთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა.

1280 წელს განახლდა ბრძოლა მონღოლებსა და ეგვიპტე-
 ლებს შორის. ისევ გაეშურნენ ქართველები მონღოლთა სად-
 როშობად, დემეტრე მეფისა და სამცხის მთავარის, ბექა ჯა-
 ყელის სარდლობით. ქალაქ დარბუზაკთან (სირიაში) გამართულ
 ხოცვა-ჟლეტაში გასაოცარი გმირობითა და შემმართველობით
 ყველა დაჩრდილეს ბექა ჯაყელმა და მისმა მესხებმა. ამათ შე-
 ანგრიეს ქალაქის კედელი და შეუძღვნენ დანარჩენ მონღოლ-
 ქართველთა ლაშქარს დარბუზაკში.

დარბუზაკის დაცემის შემდგომ, 1281 წლის 30 ოქტომბერს,
 ქალაქ ამასიასთან ისევ შეხვდნენ ერთმანეთს მომეტერენი. თვი-
 თონ ეგვიპტის იმჟამინდელი სულტანი მელიქ მანსური მოვიდა
 ბრძოლად „ყოვლითა ძალითა მისითა“. ისევ ითხოვა წინამბრ-
 ძოლობა დემეტრე მეფემ, ნება მიიღო და გავიდა რჩეული ქარ-
 თული რაზმით წინა ხაზზე. ეგვიპტელთა შუაკერძი გაარღვიეს
 ქართველებმა, მაგრამ ფლანგებზე ისუსტეს მონღოლებმა. ქარ-
 თველები ალყაში მოექცნენ. ეგვიპტელებმა გაიმარჯვეს. ძლივს
 გამოაღწია საბედისწერო სალტიდან დემეტრე მეფემ. 4000 ქარ-
 თველის გვამი ესვენა ეგვიპტელთა და მონღოლთა გვამებით
 დატვირთულ საომარ ველზე...

1284 წელს ირანის მონღოლთა ყაენი შეიქნა არღუნი. დე-
 მეტრე მეფე ახალ ყაენსაც ერთგულად ემსახურებოდა და „უც-
 ხო დროშის ქვეშ“, „უცხო თესლთათვის“, თავისი ქართველე-
 ბით ისევ „ქართველთა წესისაებრ წინამბრძოლობდა“. მონღოლ-
 თა კართან ქართველი მეფის სიახლოვეს ისიც განამტკიცებდა,
 რომ ყაენის მთავარი ვეზირი და უპირველესი მრჩეველი, ბუღა

ჩინგსანგი, მისი ახლობელი და მოყვარე იყო (დემეტრეს ასული ცოლად ჰყავდა ბუღას ძეს).

მაგრამ 1288 წელს არღუნ ყაენის წინააღმდეგ შეთქმულება გამჟღავნდა. შეთქმულების მეთაურობა ბუღა ჩინგსანგს დაბრალდა. ყაენის ბრძანებით ბუღას თავი გააგდებინეს. მოკლეს მისი ვაჟიც (დემეტრეს სიმე), ამოწვიტეს მისი ნათესავეებიც, ახლობლებიც, მეგობრებიც. სახელმწიფოს ყოველ კუთხეში გაჟლიტეს ბუღასგან დაწინაურებული ყველა მოხელე, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრ მათგანს საერთოდ არაფერი გაეგებოდა, რაის მიზეზით თუ საბაბით ასაღმებდნენ წუთისოფელს.

ჯერ ფეხზე იდგა მხოლოდ ერთი „ბუღასთაგანი“ — ქართველი მეფე დემეტრე... და, 1289 წლის საახალწლო დღეს იმანაც მიიღო „მიწვევა“ მონღოლთა ურდოში.

მეფემ სახელმწიფო დარბაზი შეჰყარა — საერონი და სასულიერონი — და რჩევა ჰკითხა, როგორ მოქცეულიყო. ყველა მიხვდა, რომ მეფეს გამძვინვარებული ყაენის კარზე უეჭველი სიკვდილი ელოდა, ამიტომ ყველამ ერთხმად ურჩია — მთებში გადახიზნულიყო და თავისთვის ეშველა.

დემეტრემ ეს რჩევა არ მიიღო და ურდოში წასვლა მტკიცედ გადაწყვიტა. მან ასე მიმართა დარბაზს: „თუ არ წარვიდე ურდოსა და წარვიდე მთიულეთს სიმაგრეთა შინა და დავიცვა თავი ჩემი, მაშინ, აჰა, ყოველი სამეფო ჩემი მათ წინაშე ძევს, და იხილეთ: რაოდენი სული ქრისტიანე სიკვდილსა მიეცემის და ტყვე იქმნების, და ეკლესიანი შეივინებიან და მოოხრდებიან, ხატნი და ჯვარნი დაიმუსრვიან!.. მე ესრეთ ვჰკონებ: მრავალმღელვარე არს საწუთრო. ესე, დაუდგრომელ და წარმავალ დღენი ჩვენნი, სიზმარებრ და აჩრდილებრ წარვლენ და ჩვენც შეუწელებელ და მსწრაფლ გვევალება წარსვლა ქვეყნისა ამისაგან. რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკვდეს და მე ტვირთმძიმე ცოდვითა განვიდე სოფლისა ამისაგან? აწ მნებავს რათა წარვიდე ყაენის წინაშე და იყოს ნება ღმრთისა: უკეთუ მე მომკლან, ვგონებ რომე ქვეყანა უვნებლად დარჩეს!“

კვლავ ბევრი ურჩიეს, უმტკიცეს, არწმუნეს, მაგრამ ვერ გადაარწმუნეს და გადაწყვეტილებაზე ხელი ვერ ააღებინეს.

„მე დავსდებ სულსა ჩემსა ერისათვის ჩემისა, და არა და-
ვიშლი ურდოსა წასვლას!“ — საბოლოოდ დაბეჭდა მეფემ.

და გაემართა იგი მონღოლთა კარზე, — საკუთარი სიცოცხ-
ლის ფასად სამშობლო ქვეყნისა და ხალხის გადასარჩენად.

და, 1289 წლის 12 მარტს, მონღოლმა ჯალათმა ქართველთა
მეფეს, დემეტრე მეორეს, თავი გააგდებინა.

ქართველმა ხალხმა მისთვის თავგანწირულ გმირს უწოდა —
„თავდადებული“.

დემეტრეს გმირობიდან შვიდასი წლის შემდეგ, დიდმა ქარ-
თველმა მწერალმა, ილია ჭავჭავაძემ, წამებულ გვირგვინოსანს
უძღვნა პოემა — „მეფე დიმიტრი თავდადებული“.

არღუნ ყაენის ნებით, აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე
დაჯდა ვახტანგ მეორე, ხოლო მისი ხანმოკლე მეფობის (1289—
1292) შემდგომ, მონღოლთა ახალმა ყაენმა, ქეიღათუმ, მეფედ
დასვა დემეტრე თავდადებულის ვაჟი, დავით მერვე (1292—
1311).

1295 წელს ირანის მონღოლთა ურდოში ახალი გადატრია-
ლება მოხდა და ძალაუფლება ხელთ იგდო ყაზან ყაენმა. ორი
წლის შემდეგ ყაზანმა საქართველოს მეფე ურდოში გაიწვია.
დავით მერვე არ აღმოჩნდა მამისებრ გმირული სულის პატ-
რონი. მან ურდოში წასვლაზე უარი სთქვა, „რამეთუ აქუნდა
შიში თათართა ყაენის ხილვისა“. იგი ჟინვანს გაიქცა, იქაური
ციხეები გაამაგრა, ჯარი ჩააყენა და თვითონ მთიულეთში გა-
უჩინარდა.

ამის შემდგომ ხუთი წლის მანძილზე მონღოლები განუწყ-
ვეტლივ ლაშქრობდნენ საქართველოში. ქართლი მიწასთან გას-
წორდა; მეურნეობა მოიშალა და ჩაკვდა; კაცის ხელით ნაშენები
დაინგრა და დამიწდა; ადამიანური სული გატყდა და გამწარდა;
„არა იყო მათ ჟამთა შინა თესვა და არცა შენება ყოვლადვე“.

ძლივს მიიყამა მეცამეტე საუკუნე — დაწყებული ქართველი
ხალხის უბრწყინვალესი აღზევებით და ამზევებით, ხოლო გან-
სრულებული უმძიმესი სისხლთა თხევითა და დაცემა-დაქვეი-
თებით.

დიადი XII საუკუნის „მსოფლიო მონაპოვარნი“ სავსებით

შეიწირა მომღვენო ასწლეულის საოცარმა ბელუკულმართობამ.

გიორგი ლაშას აღსასრულიდან საუკუნის მიწურულამდე (78 წლის მანძილზე) ქართველებმა გარეშე მტერთან გადაიხადეს 34 უმძიმესი ბრძოლა. აქედან — მოიგეს 17, წააგეს 17. ეს პირველად ხდებოდა, რომ ქართველები საომარი თაღბიონიდან „აქტიური ბალანსის“ გარეშე გადიოდნენ.

უფრო მეტი სისხლი ქართველებმა დააქციეს და დაიქციეს უცხო მიწაზე. „უცხო დროშის ქვეშ“, ანუ „უცხო თესლთა ისტორიის შესაქმნელად“ — ქართველებმა გადაიხადეს 23 ბრძოლა.

საქართველო XIV საუკუნის დამდეგს

ახალი საუკუნე ახალი უბედურებით შემოიჭრა საქართველოს საისტორიო ჟამსაბრუნავში. 1301 წელს, მონღოლთა შემოსევებით განაწამებ ქართლს საშინელი შიმშილობა დაატყდა თავს. პური აღარ იშოვებოდა არავითარი ფულის ფასად. „ესოდენ გამძვინდა შიმშილი“, რომ „მძორსა არაწმინდასა ურიდად ჭამდნენ. სავსე იყვნეს უბანნი და ფოლოცნი, გზანი, მინდორნი, ქალაქნი და სოფელნი მკვდრებითა. ყრმანი მკვდართა დედათა ლეშკთა სწოვდიან“ (იმ წლებში შიმშილობდა მთელი ირანი, შუამდინარეთი, ეგვიპტე).

ერთადერთ ბედნიერებად ესღა დარჩენილიყო, როომ თათართა შემოსევებისაგან დაცული მესხეთი გადარჩენოდა შიმშილს. აქ „იპოვებოდა პური სასყიდლად“. ქართლის დამშეული მოსახლეობა მესხეთს მიაწყდა. მესხებიც გულუხვად დაუხვდნენ სისხლისღვრითა და შიმშილით ღონეწართმეულ თანამოძმეებს. ბექა ჯაყელის მეუღლე, ვახახი, ქალი საოცრად სათნო და „ყოვლითურთ შემკობილი“, სათავეში ჩაუდგა სამცხისაკენ ლტოლვილ ქართლელთა „უხვად და უზომოდ“ დაპურება-დაბინავების საქმეს. საქართველოს სახელმწიფო ტახტისაგან განდგომილმა „მესხურმა ბელელმა“ უხვი კალთა გაუხსნა თავის სისხლიერ ძმებს.

ხოლო, „განდგომილება“ მესხეთისა, როგორც მკითხველს ემახსოვრება, ჯერ კიდევ დავით VII ულუს დროიდან დაიწყო,

როცა მეფის უმაღურობით გაგულისებულმა სარგის ჯაყელმა მესხეთი მონღოლთა ყაენს პირად ხასინჯუ-ულუსიანად შეავედრა და შეავრდომა. მის შემდგომ ქართველმა მეფეებმა დაკარგეს სამცხე-მესხეთი, ეს „ერთი მესამედი საქართველო“. ამიერიდან მესხეთის მფლობელები, ჯაყელ-ციხისჯვარელნი, ქართველ მეფეთაგან განრინებულნი და თათართა ყაენის „კალთას შეფარებულნი“, განაგებდნენ ქვეყანას ტაშისკარიდან კარნუქალაქამდე.

მაგრამ ხშირ შემთხვევაში ეს „განრინება“ მაინც პირობით ხასიათს ატარებდა. მრავალსაუკუნოვან ქართულ ფესვებზე ნაზარდ მესხურ „ინსტიტუტებს“ მაინც არ შეეძლოთ დედაქართული სახელმწიფოებრივი ხისაგან სავსებით მოკვეთილიყვნენ. მესხეთის ამაყი მბრძანებლები, ჯაყელ-ციხისჯვარელნი, „სამცხის სპასალარის“, „მანდატურთუხუცესისა“ და „მეჭურჭლეთუხუცესის“ მქუხარე ტიტულებს ისევ „თბილისელი მეფის“ ხელდასმით ღებულობდნენ.

XIII-XIV საუკუნეთა მიჯნაზე საქართველოში ყველაზე ძლიერი პიროვნება სწორედ სამცხის მთავარი, მანდატურთუხუცესი ბექა ჯაყელი იყო. მისი სარდლობით 12 000 მესხმა სასტიკად გაანადგურა ბასიანსა და ტაოში შემოჭრილი 60 000-იანი ურდო, რომელსაც ვინმე აზატ-მოსე მოუძღოდა. ამ ამბავმა ყველა დიდსა და მცირე მტერს „გაახსენა“, რომ ქართველებს გამარჯვება არ ღავიწყნოდათ.

მერე, ძლიერ ქართველ ხელმწიფეთა მსგავსად, ბექა ჯაყელმა დასავლეთისკენაც გაიწია — „პონტოურ-ჭანური საქართველოს“ შემოსამტკიცებლად. აქ, ტრაპიზონის სასახლის კარზე, კვლავ თავგამოდებით ებრძოდნენ ერთურთს ქართული და ბიზანტიური „დასები“. ბექა ჯაყელმა ტრაპიზონის კეისრის ტახტზე თავისი სიმე, ალექსი II აიყვანა, ტრაპიზონში მესხური ციხიონი შეაყენა და თამარ მეფისგან შექმნილ სახელმწიფოში „ქართული ორიენტაციის“ საფუძვლები კვლავ განამტკიცა და გააძლიერა.

ბექა ჯაყელი დინჯი გულსრულობით და წინდახედულობით განაგებდა „თავის წილ საქართველოს“. მამაც სარდალსა და ჭკვიან ხელისუფალს სამართლისმცოდნისა და კოდიფიკატორის იშვიათი უნარიც აღმოაჩნდა. ბექა ჯაყელმა მისი დროის „იუ-

რისტთა“ საკრებულო შეჰყარა და მათი დახმარებით ქართული წიგნი შეადგინა — „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცდომებისა ყოველისავე“.

მთაში გადახვეწილ დავით მერვეზე გადამტერებულმა ყაზან-ყაენმა საქართველოს „ნამდვილ მეფედ“ მისი ძმა, ვახტანგ დემეტრეს ძე გამოაცხადა. ვახტანგ მესამემ ექვსი წელიწადი (1302—1308) იმეფა „სრულიად საქართველოს მეფის“ ტიტულით, თუმცა სინამდვილეში მისი სამფლობელოს საზღვრებითლისისა და დმანის-სამშვილდის იქით ვეღარ მიდიოდა. თბილისის ჩრდილოეთით მდებარე ქართულ მიწებს ისევ დავით მერვე ჩაფრენოდა, დასავლეთ საქართველო კვლავ დავით VI ნარინის შვილებს ეპყრათ, ხოლო სამხრეთი მხარე, დიდი მესხეთი, ისევ და ისევ ჯაყელთა ხელში იყო განკერძობით.

ვახტანგს ჯერ კიდევ გამეფებამდე გაუვარდა ნიჭიერი და მამაცი ჭაბუკის სახელი. 1299 წელს ყაზან ყაენმა დიდი ლაშქრობა მოაწყო სირია-პალესტინიდან ეგვიპტელთა გასადევნად. ყაზანმა ვახტანგიც თან წაიყვანა ქართლელთა და მესხთა ჯარებით. მონღოლები და ქართველები შეიჭრნენ „ქვეყანასა ასურასტანისასა და შამისასა და მოაოხრებდეს“. მაშინ დიდძალი მხედრობით წამოვიდა ეგვიპტის სულტანი ნასარ მელიქი. სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა ქალაქ ჰემსთან. ქართველებმა აშკარად აღუპვისგან იხსნეს ყაზან ყაენი. მონღოლებმაც მხრები გაშალეს ქართველთა „საკვირველი წინამბრძოლობით“ ფრთამესხმულებმა. დამარცხდნენ და „ივლტოდეს მეგვიპტელნი და ნასარ მელიქი“. ქალაქი ჰემსი აიღეს და დაიჭირეს გამარჯვებულებმა. იმ წელსვე იერუსალიმსაც დაეუფლნენ მონღოლები და ქართველები. ახლა დამასკოს ჯერიც დადგა.

1300 წლის გაზაფხულზე, ყაზან ყაენმა ვახტანგი გაგზავნა ქართული ჯარით დამასკოს დასაპყრობად. სასტიკი, თავზეხელაღებული იერიშებით აიღეს ქართველებმა მსოფლიოში განთქმული ციხე-ქალაქი. აიღეს და მონღოლთა მბრძანებელს მიართვეს.

ოთხი თვე ძლივს მოათია მონღოლთა ციხიონმა დამასკოში. აჯანყდნენ დამასკოელები და გამოდევნეს ქალაქიდან მონღოლები. ისევ გაიწვია ლაშქრად ვახტანგი ყაზან ყაენმა. ისევ

პირველნი შეიჭრნენ ქართველები დამასკოში. მიჰყვნენ მონღოლები და სასტიკად აიკლეს დაცემული ქალაქი.

კიდევ სამი წელი იბრძოდა „წინამბრძოლად“ ვახტანგ მეფე თავისი ქართველებით მონღოლთა და ეგვიპტელთა შორის გამართულ სისხლიან ბაქრობაში. ისევ ქართველთა „წინამბრძოლობით“ გაიარეს, დაიპყრეს და გაძარცვეს მონღოლებმა ქვეყნები ტიგროსიდან ლაზამდე და სუეცის ყელამდე.

გიორგი ბრწყინვალე და მისი დრო

1314 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე შეიქნა დემეტრე თავდადებულის უმცროსი ძე, გიორგი მეხუთე, „ბრწყინვალე“.

გიორგი მეხუთემ შემკვიდრობად ქვედამხოზილი და დაქცეული საქართველო მიიღო. მონღოლურ-თათრულმა უღელმა, ურჯუკმა ბასკაკობამ სავსებით გააპარტახა და ძირფესვიანად ამოაგდო სამეურნეო ცხოვრება. მძიმედ დახარკული ქართველი გლეხი მის უსაყვარლეს და უმთავრეს საქმიანობას — მიწათმეურნეობას ტოვებდა, დედაბუდიანად იყრებოდა და მთაში იხიზნებოდა. გარბოდა თითქმის ყველა, ვინც კი მონღოლთა გაუთავებელ ომებში სიკვდილს გადაურჩა. საქართველოს ბარი სოფლიან-ქალაქიანად ცარიელდებოდა და ვერანდებოდა.

მონღოლურმა სამხედრო მანქანამ შეარყია და შეცვალა ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებაც. უთავჟამო ომებმა და უცხო დროშის ქვეშ „წესად მიღებულმა“ ქართველთა „წინამბრძოლობამ“ სამხედრო სიქველე უმაღლესი საზოგადოებრივი „მოწოდებისა“ და პრივილეგიის საგნად აქცია. ახალი სოციალური შრე — სამხედრონი — წარმოადგენდა იმდროინდელი საზოგადოების „ელიტას“. ძველი აზნაურებიდან წინაურდებიან „დიდებულები“. მეფის შემდგომ უმაღლეს მაგისტრატურებს იჭერენ „მთავრები“, ანუ „საქვეყნოდ გამრიგენი“, რომლებიც, ისევ და ისევ ძლიერ მახვილზე დაყრდნობით, ხელთ იგდებენ ცალკეულ ქართულ თემთა და კუთხეთა უზენაეს ხელისუფლებას.

ძირფესვიანად შერყეულიყო საუკუნეთა მანძილზე მკაცრად და მკვირვად ჩამოსხმული ქართული ზნეობრივი და სამართ-

ლებრივი სამყარო. იდგა „დიდი უსამართლობა და მძლავრებუ-
 ლობა... ერთმანეთსა ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკ-
 ვდილი, ცოლის წაგვრა და დაგდება უბრალოსა და მრავალ-
 ფერნი ულუსობანი“, არსად „სამართალი არად იყო-ღა“.

ასეთი იყო საქართველო XIV საუკუნის დამდეგს — დამ-
 ლილ-დაწიწკნილი პოლიტიკურად, ჯანდაშრეტილი ფიზიკუ-
 რად, დაკნინებული სულიერად.

და სწორედ დროზე მოევლინა თავის ქვეყანას გიორგი მე-
 ხუთე ბრწყინვალე — ღირსი, იხსენიებოდეს გვერდით დიდთა ქა-
 რთველთა ხელმწიფეთა: ფარნავაზისა, ვახტანგ გორგასალისა,
 ბაგრატ მესამისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფისა.

გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს მთიანეთი მოიარა,
 მკაცრად მოიმტკიცა და ბართან ერთად ერთიან სახელმწიფოე-
 ბრივ და ზნეობრივ კანონმდებლობაში მოაქცია. მეფის ახალ კა-
 ნონმდებლობას, რომელიც სახელმწიფო დარბაზმაც მოიწონა,
 ეწოდა „ძეგლის დადება“. საქართველო უბრუნდებოდა თავის
 ძველ, ტრადიციულ წესრიგსა და ზნეობრიობას. ფეოდალური
 განკერძოებულობა გზას უთმობდა მეფის ცენტრალიზებული
 ხელისუფლების შეუვალ და განუყოფელ უზენაესობას. ბორო-
 ტი „ულუსობანი“ (მონღოლური ზნე-ჩვევანი) მძიმედ, მაგრამ
 გარდუვალი ჟამგასულობით ივლტოდა ზნეობრივი სამყაროდან.

კანონთა კრებულს — „ძეგლის დადებას“, გიორგი მეფემ
 ახალი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური კანონმდებლობა მოა-
 დევნა. ესაა — სახელგანთქმული „ხელმწიფის კარის გარიგება“,
 ქართული სახელმწიფო-სამართლებრივი კულტურის ბრწყინვა-
 ლე გამოვლინება. ეს ნიშნავდა დიდი დავითისა და თამარის
 დროინდელი სახელმწიფოებრივი სისტემის აღდგენა-აღორძი-
 ნებას...

გიორგი ბრწყინვალე ცხოველი ენერგიით იბრძოდა საქარ-
 თველოს დანგრეული სამეურნეო ცხოვრების აღსადგენად და
 ასაყვავებლად. მთაში გახიზნულ ბარელებს ისევ თავის ნაფუ-
 ძარზე აბრუნებდა, ამკვიდრებდა და ტრადიციული გლეხური
 ცხოვრებისაკენ მოუწოდებდა, ამხნევებდა, ეხმარებოდა.

საგანგებო ფინანსური რეფორმით გიორგი ბრწყინვალემ აღ-
 ამადლა ეროვნული ფულადი მეურნეობა. მოჭრა ახალი ვერ-
 ცხლის მონეტა — „გიორგაული თეთრი“, რომელმაც მალე და-

წრდილა და ბოლოს ფულადი მიმოქცევიდან გააძევა მონღოლური „ყაზანური თეთრი“.

გიორგიმ ფართოდ გაშალა კულტურული აღმშენებლობა. კვლავ აღადგენდა ასი წლის მანძილზე ნანგრევ-ნაოხარ ქალაქებს, სოფლებს, სავანეებს, ტაძრებს, არხებს, გზებსა და ხიდებს. მან განაახლა დაქცეული და შერყვნილი ტაძრები — დადაბნისა, ფიტარეთისა, წულრულაშენისა, კაზრეთისა და ღმანისისა.

ყველაზე მთავარი გიორგი ბრწყინვალის მოღვაწეობაში მანინც ის იყო, რომ მან იარაღი აღმართა მონღოლთა უღლის ჩამოსაგდებად. აღმართა და თავისი გაიტანა კიდევ. მისი მეთაურობით ქართველებმა 1335 წელს დაამხეს ასწლოვანი ბატონობა მონღოლებისა. ქართველთა მეფე ერთბაშად „მსოფლიო გმირად“ იქცა, რადგან მონღოლთა მბრძანებლობაში მყოფთაგან მსოფლიოში იგი აღმოჩნდა პირველი, რომლის მოთავეობით მისმა ხალხმა პირველმა დაამხო უბოროტესი „თათრული უღელი“.

მონღოლთა განდევნამდე გიორგი საქართველოს გაერთიანების საოცნებო საქმესაც შესდგომოდა. 1327 წელს მან შემოიერთა დასავლეთი საქართველო (იმერეთი, გურია, სამეგრელო, სვანეთი და აფხაზეთი). საქართველოს უკიდურესმა ჩრდილოდასავლეთმა სამანმა კვლავ მიატანა თავის ძველ საზღვარს — ნიკოფსიას (ტუაფსე). 1334 წელს გიორგი მეფემ შემოიერთა მესხეთი და სრულიად სამხრეთი საქართველო. შემდეგ, ზედიზედ შემოიერთა სომხეთი, დაიპყრო რანი, მოვაკანი, დაღესტანი, დახარკა შირვანი და ისევ აღმართა ქართული სამანი კასპიის ზღვაზე, ქალაქ დარუბანდს.

მაშ, გიორგი მეხუთე ბრწყინვალემ, „ვითარცა აღმაშენებელმან“, კვლავ აღადგინა კაკკასიელთა იმპერია „ნიკოფსიით დარუბანდამდის“.

ხოლო, 1341 წელს გიორგი ბრწყინვალემ ქართული „დასის“ საჭეთმპყრობელობა ისევ აღადგინა ტრაპიზონ-პონტოს სახელმწიფოში და ამრიგად, საქართველოს სამხრეთი საზღვარი ისევ გადაიჭიმა სინოპიდან არდაველამდის.

ისევ ახმაურდა მსოფლიო ლეგენდარული დავით აღმაშენებლისა და თამარ შვიდმნათობიერის სახელმწიფოს ზელახალი აღორძინების თაობაზე. ევროპა დიდის ამბით იხსენიებს ქართ-

ველთა ქვეყანას, ქართველთა სატახტოს, ქართველთა მეფეს. რომის პაპმა უმჯობესად სცნო, ევროპელთა საქრისტიანო კათედრა, — რომელიც სარწმუნოებრივზე მეტად დიდსა და იღუმალ პოლიტიკურ ზრახვებს ემსახურებოდა — ქალაქ სმირნადან საქართველოს სატახტოში გადმოეტანა. ამასთან დაკავშირებით რომის პაპი იოანე XXII თავის ეპისტოლეში წერდა: „თბილისი, ქართველთა სამეფოს შუაგული ადგილი, საუკეთესო, უადრესად შესანიშნავი, ერთი სავსე, მარჯვე და სიმდიდრით უხვი ქალაქია. ამიტომ... სმირნას საეპისკოპოსო კათედრა გადაგვაქვს ხსენებულს თბილისის ქალაქსა“.

გიორგი მეხუთე თავგამოდებით ზრუნავდა, აღედგინა „ყველა რჯულის“ მსოფლიოში დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროინდელი პრესტიჟი საქართველოსი. გავიხსენოთ, — XI საუკუნეში, პროხორეს მეთაურობით, ქართველებმა იერუსალიმში ააგეს ჯვარის მონასტერი (დღესაც რომ არსებობს). მერე, დავით აღმაშენებელმა სინას მთაზე ააშენა ქართული ეკლესია. ყოველივე ამას სარწმუნოებრივ მნიშვნელობაზე უფრო წმინდა პოლიტიკური მიზანდასახულობა ჰქონდა: მუსლიმანურ აღმოსავლეთში და ქრისტიანულ ევროპაში ქართული პრესტიჟის „გამსოფლიობა“. ავბედითმა XIII საუკუნემ ქართველებს „მსოფლიო წიაღსვლები“ ხელიდან გამოსტაცა. მაჰმადიანებმა, ეგვიპტის სულტანის წაქეზებითა და თანადგომით, იერუსალიმის ჯვარის ლავრა ქართველ ქრისტიანებს წაართვეს და ისლამიტურ მიზგითად გადააკეთეს. ქართველებსაც ამიერიდან, სხვა ქვეყანათა ქრისტიანების მსგავსად, უფლება წაერთვათ ეროვნული დროშებით შესულიყვნენ იერუსალიმში. ამას გარდა, მუსლიმანებმა ქართველების დამცირებაც ისე გადაწყვიტეს, როგორც მანამდე ამცირებდნენ დანარჩენ ქრისტიანებს: ისინი, მაჰმადიანთაგან განსხვავებით, ცხენზე თუ სახედარზე ცალგვერდით ფეხებგადაწყობილნი უნდა მჯდარიყვნენ, ვითარცა დედაკაცები... იერუსალიმის ყოველი „წმიდა ადგილი“, მათ შორის ქრისტეს საფლავიც, უკლებლივ მუსლიმანებს ზაეგდოთ ხელში.

გიორგი მეხუთემ ეგვიპტის სულტანს ელჩები გაუგზავნა (პიპა ერისთავი და დეკანოზი იოანე ბანდასძე) და მოსთხოვა: მიზგითი გაეუქმებინა ჯვარის მონასტერში და დაებრუნებინა იგი ქართველებისთვის; აღარ აეკრძალა ქართველებისთვის წესისა-

მებრ ცხენზე ჯდომა და მათთვის მიეცა ყველა სხვა უფლებანი, რაითაც კი თვითონ მაჰმადიანები სარგებლობდნენ; ქართველებს დაბრუნებოდათ ტრადიციული უფლება იერუსალიმში გაშლილი ქართული დროშებით შესვლისა; ბოლოს, ქრისტეს საფლავის კლიტეებს მოითხოვდა ქართველი მეფე.

ყველა ამ საკითხთა შესრულება მაჰმადიანური წესით შეუძლებელ საქმედ იყო მიჩნეული. მაგრამ მაჰმადიან ხელმწიფეებშიც იმდენად დიდი ყოფილა რიდი და კრძალულება საქართველოს მეფისადმი, რომ ეგვიპტის დიდმა სულტანმა უკლებლივ აღასრულა ყველა მისი მოთხოვნა.

მაშ, ისევ დაუბრუნდათ ქართველებს მათი ტაძრები და სავანეები პალესტინასა და სინას მთაზე. ისევ შედიოდნენ ქართველები იერუსალიმში ეროვნული დროშების რხევით და მხედრულ-რაინდული თქარუნით. ქრისტეს საფლავის კლიტეებიც ჩამოუტანეს გიორგი მეფეს მისმა ელჩებმა იერუსალიმიდან თბილისში.

ნიშანდობლივია გულზვაკიან მუსლიმან მბრძანებელთა — მათ შორის, ყველაზე ძლიერ ეგვიპტელ სულტანთა მიმართვანი ქართველი ხელმწიფისადმი:

„აღლაჰმა დღევგრძელჰყოს ბრწყინვალება მისი უდიდებულესობისა ხელმწიფისა სახელოვნისა და სახელგანთქმულისა, მამაცისა, უშიშარისა, ძლიერისა, დაუცხრომლად მებრძოლისა, ლომისა, ტასტ-გვირგვინისა მპყრობელისა, თავის სარწმუნოების მფარველისა, თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა, მართლმადიდებელ ქრისტიან მეფეთა შორის საუკეთესოისა, ქართველთა სულტანისა, ზღვათა და სრუტეების სამფლობელოთა განძისა, რაინდთა მფარველისა, თავის წინაპართაგან ტახტსკიატრის დამამკვიდრებელისა, რუმისა და ირანის ქვეყნების მფარველისა, გვირგვინოსანთა შორის ურჩეულისა, ქრისტიანობის განმადიდებლისა, იესოს სარწმუნოების საძირკვლისა, წმიდა ადგილთა (პალესტინა-იერუსალიმის) განმადიდებლისა, ნათელლებულთა მისაყრდნობელისა, რომის პაპის მეშველისა, მუსლიმანთა მეგობრისა, უახლოეს მეგობართა შორის უმშვენიერესისა, მეფეთა და სულტანთა უგულითადესი მეგობრისა...“

მადლიერმა ქართველმა ხალხმა მას უწოდა — „ბრწყინვალე“.

ქარს: „ფრიად უმჯობეს არს და სანატრელ სიკვდილი სამშობ-
 ლოსა და სარწმუნოებისათვის, ვიდრე-და მორჩილებასა, იძუ-
 ლებით შეპყრობასა და მონობაში“. სთქვა და ხმალშიშველი გა-
 უძღვა ჯარს. ქალაქის გარეთ შეეხნენ ქართველები უკვე იერი-
 შზე დაძრულ მტერს. თემურმა უკუქცევა ბრძანა. მეორე დღეს
 ისევ წამოვიდნენ იერიშზე თათარ-თურქმანნი. ისევ უკუაქციეს
 ქართველებმა. ათი დღე გაგრძელდა უსაზმნო რკენა.

უკანასკნელი, გადამწყვეტი იერიშისათვის გაამზადა თემუ-
 რმა ურდო. ფლანგებზე ცხენოსანი კორპუსები დააყენა, შუა-
 ზედ ქვეითი ათასეულები სქელ ტყედ შეჰყარა, გვერდებზე ფა-
 რები და თავზე რკინის წნულ-ჩელტები გადააფარა და, მძლავ-
 რი „საარტილერიო ცეცხლის“ (ქვის ჭურვები ლოდსატყორც-
 ნებით), შემდეგ, მოწყდა და გამოქანდა „ყოვლითა ძლიერები-
 თა“.

გაეგებნენ ქართველები თავზე რკინაგადავლებულ ურდოს,
 შეუხტნენ და შეაწყდნენ უსაზმნოდ. რკინის ზღვამ გადათქერა
 და გადალეკა თბილისის ციხიონი. ქალაქი მთელი დღე შეუწყ-
 ვეტლივ ივსებოდა „რკინის-ჩელტიანებით“.

უამრავი ნადავლ-ნააღაფართ დაიტვირთა თემური და მისი
 ლაშქარი; „რა ქონება იგდო ხელთ, რა ხატები გაძარცვა და და-
 წვა, რამდენი თვალი პატიოსანი, მარგალიტი, ოქრო და ვერც-
 ხლი წაიღო, არავის შეუძლია აღწეროს“. მრავალი დაატყვევეს
 და ბორკილდადებული გაირეკეს. თემურლენგმა ტყვედ წაიყ-
 ვანა თვითონ მეფე ქართველთა, ბაგრატ მეხუთე და მისი ოჯა-
 ხი.

თემურლენგმა ძვირფას ნადავლად თან წაიღო ქართველ მე-
 ფეთა მდიდარი და განთქმული ბიბლიოთეკა და ქართულ ეკ-
 ლესია-სავანეთაგან გატაცებული „მრავალნი საღმრთო და სა-
 ერო წიგნები“. თემურის ბრძანებით, საქართველოდან წაღებუ-
 ლი წიგნადი საუნჯენი სამარყანდს საგანგებოდ საბიბლიოთე-
 კოდ გამზადებულ მერეთში დააბინავეს, რკინის ღობეებით შე-
 მორაგვეს, მტკიცედ დაკლიტეს, დაბეჭდეს და ზედ წყევლა-მუ-
 ქარა დააწერეს, რათა „არავინ განილოს მუნითგან წერილნი“.

ტყვეობაში ბაგრატ მეფემ მოახერხა თემურლენგის ნდობის
 მოპოვება (განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ძვირფასმა ტყვემ
 „ძვირფას მასპინძელს“ ძვირადღირებული რკინის პერანგი აჩ-

უქა). ბოლოს, გამოუშვა კიდეც საქართველოში თემურმა ბაგრატი, 12 000 ლათრის თანხლებით. ბაგრატი წინასწარ იღუმალ შეატყობინა თავის ძეს, უფლისწულ გიორგის — თათრები მომყვებიან, გზაზე დასაფრდით, „წინა-უკანა ვუქმნათ“ და გავანადგუროთო. მართლაც დაუხვდნენ ქართველები თათრებს ერთ ვიწრო ხეობაში, გზები ჩაუჭრეს, მიესივნენ და ისე ასწყვიტეს, მოამბეც ადარ გაუშვიათ ცოცხალი. ეს თემურლენგის პირველი დიდი მარცხი იყო მის „დასავლურ ლაშქრობათა“ ასპარეზზე.

მეორედ წამოვიდა საქართველოსკენ მოულოდნელი მარცხით გამაგებული თემურლენგი. მოდიოდა „ძალითა მრავლითა და საშინელებითა ზარის-სახდელითა, საყვირითა და დაბ-დაბ ცემითა და ბუკთა ტკრციალითა“.

გაეგებნენ ქართველები. განსაკუთრებული სიმამაცით იბრძოდნენ მეწინავე „ახალმოასაკენი“ ბაგრატი მეფისა. მაგრამ თავისი გაიტანა მტრის რიცხოზრევმა სიჭარბემ. ხუთჯერ მეტი მტრისანი დაეცა ბრძოლის ველზე, მაგრამ მაინც დამარცხებულნი უკუიქცნენ ქართველნი.

ცეცხლითა და მახვილით შემოესივნენ ქართლის მიწა-წყალს მომთაბარენი. მოსახლეთაგან ვეღარავის მოახელთეს, რადგან წინასწარ გაეხიზნა ბაგრატი მეფეს ხალხი კაკასიონის მთებსა და ხევხუვებში. უარესი გახელებით შეუდგნენ ძარცვას, რბევას და ნგრევას დამპყრობელნი. „მოითარემეს, მოაოხრეს და დაწვეს ყოველნივე შენობანი, და უფროსდა წმინდანი ეკლესიანი და მონასტერნი დააქცინნეს და დაწვეს ცეცხლითა“, შემუსრეს მცხეთის დიდებული ტაძარი. ქვაბთა-ხევის მონასტერში მღვდელ-მონაზონ-მოწესენი შეჰყარეს და გარედან ცეცხლი წაუკიდეს. დიდძალი ნაძარცვით დატვირთული გაბრუნდა საქართველოდან თემურლენგი.

მესამედ 1393 წელს შემოესივნენ საქართველოს თემური და მისი მოლაშქრენი. ამჯერად სამცხე-მესხეთი მოითარემეს და მოძარცვეს. მესხები გააფთრებით ებრძოდნენ მტერს. თათრებმა სამცხის მიწაზე ფეხი ვერ დაიმაგრეს და უკან გაბრუნდნენ.

თემურლენგს დაუძინებელი მტრობა ჰქონდა ჩრდილო-მონღოლური ულუსის, ოქროს ურდოს ყაენთან, თოხთამიშთან. თან იგი ეჭვობდა, რომ თოხთამიშთან ურთიერთობა ჰქონდა საქართველოს მაშინდელ მეფეს, ბაგრატის ძე გიორგი მეშვიდეს

(1393—1407), რომელსაც შეეძლო არაგვის კარი (დარიალი) გაეხსნა და სამხრეთისკენ, ირანის დასალაშქრავად გამოეშვა თემურლენგის ჩრდილოელი მეტოქეები. ამიტომ 1394 წელს თემური მეოთხედ წამოემართა საქართველოსკენ, ამჯერად არაგვ-დარიალის ხელში ჩასაგდებად.

არაგვის ხეობა ურიცხვი თათრული მხედრობით გაივსო. არაგველი ქართველები მარად ჩვეული სიმამაცით დაუხვდნენ მტერს. თემურლენგს ძვირი უჯდებოდა ბრძოლა ყოველი ციხისათვის, უღელტეხილისათვის, ბილიკისათვის. მაინც გააღწია დარიალზე, მაგრამ შეიტყო, რომ ოქროს ურდოელებს დარუბანდის კარი გადმოულახავთ და შირვანში შემოჭრილან.

სასწრაფოდ გამობრუნდა დარიალიდან თემური. ქართველები კვალდაკვალ მოსდევდნენ და თარეშული თავდასხმებით თათართა ძალებს ათხელებდნენ. მტკვრის ხეობაც ვაი-ვაგლახით გაიარა თემურის ურდომ. შირვანს გავიდა, მაგრამ უკვე გადაესწროთ დარუბანდზე ჩრდილო ულუსიანებს. მომდევნო 1395 წელს თემურლენგმა თერგის პირას სასტიკად გაანადგურა თიხთამიში, გაქცეულს მისდია და ვოლგაზე სატახტო ქალაქიც წაართვა და დაუნგრია.

1398 წელს თემურენგმა ინდოეთს ილაშქრა, აიღო ფენჯაბი, დელი და ის იყო განკსაც მიატანა, რომ მოულოდნელი ამბავი წამოაწიეს: ისევ აჯანყებულან ქართველები, მეფე გიორგი მეშვიდის მეთაურობით შეტევაზე გადმოსულან, ადარბადაგანი აუღიათ, ირანული ციხეებიც დაუპყრიათ, თათართა ციხიონები გაუწყვეტიათ და ქართული ციხიონები ჩაუყენებიათ, და ქართველთა წაბადვით, თურმე სხვა ქვეშევრდომებიც აჯანყებისთვის ემზადებიანო.

ინდოეთიდან გამობრუნდა თემურლენგი.

და 1399 წელს, გვიან შენოდგომაზე, იგი მეხუთედ შემოესია საქართველოს. ეს იყო მტრის უძმომესი შემოსევა, რომელიც კი ოდესმე განეცადა ქართველთა ქვეყანას. ამჯერად აღმოსავლეთის მხრიდან, კახეთ-ჰერეთიდან მოიწვედა თათართა ურდო. წინასწარ ტყეები გააჩეხვინა თემურმა თავისიანებს და ისე გაიგდეს გზა ქვეყნის სიღრმისკენ. მაგრამ დიდი თოვლი მოვიდა და კვლავაც განუწყვეტლივ თოვდა. თემური ორ კვირაში აპირებდა საქართველოს სრულ ამოგდებას, მაგრამ ომი გა-

ჭიანჭურდა. ქართველები უსისხლოდ არ თმობდნენ არცერთ გოჯ მიწას. მაშინ ბრძანა თემურმა: ქართულ მიწაზე მოესპოთ და მოეთხარათ ყოველივე საარსებო, რის გარეშეც წარმოუდგენელი იყო არსებობა ქართველი კაცისა — აეჩეხათ და ამოეძირკვათ ბალები, ამოეგდოთ და წარეხოცათ ბოსტან-ბაღრები, აეჩეხათ და ამოეთხარათ ვაზ-ვენახები, დაეძარცვათ, დაენგრიათ და დაეწვათ ყოველნაირი ნაგებ-ნაშენობანი — კერძო სახლებიც, ყოველი შრამელიც, სასახლეებიც, საყდრებიც და ეკლესია-მონასტრებიც. ყოველივე აღესრულა: აჩეხეს, აკაფეს, ამოთხარეს, ამოძირკვეს, დაანგრიეს, ქვა-ქვაზე არ დატოვეს, ფერფლად აქციეს და ქარს გაატანეს. თვითონ თემურის მაამებელი მეისტორიე გაიძახდა გაოცებული: თემურლენგს ინდოეთში ლაშქრობის დროსაც არ დაუნგრევია იმდენი შენობა, რამდენიც საქართველოში დააქციაო!..

მაგრამ ზავს მაინც არავინ იხვეწებოდა მსოფლიოს დამპყრობ-დამანგრეველის წინაშე ქედდარეკილი და ქვედავრომილი, ავად სდუმდა ძეხორციელთაგან დაცალიერებული, მთასა და ტყე-ღრეში გახიზნული ქვეყანა.

ავი მღუმარებით კრიჭაშეკრული ტოვებდა თემურლენგი მტრისათვის ეგზომ მწარე ქვეყანას — ქართველთა ქვეყანას.

მეექვსედ 1400 წელს შემოესია საქართველოს თემურლენგი. გიორგი მეფემ ისევ მთებსა და გამოქვაბულებში გახიზნული დაახვედრა ხალხი მოსისხლეს. ისევ ასჩეხეს, ამოთხარეს და გადაღეკეს ყოველი ნერგი და ჭირნახული თათრებმა, ისევ ანგრიეს და აქციეს ნაცარტუტად კაცის ხელით ნაშენები ყოველი. მერე მთებს და ხეებს შეუყენა ჯარები თემურმა, შეხიზნული ხალხის საყლელტად. და გაჩაღდა „სამთო ომები“. თათრები საგანგებოდ გაწყობილ გოდრებში და კალათებში სხდებოდნენ და თოკზე ჩამობმულნი კლდეებზე გამოქვაბულთა პირდაპირ ეშვებოდნენ; აქედან უშენდნენ ისრებს ქვაბულებში შეხიზნულ ქართულ ოჯახებს. შეხიზნულებიც შიგნიდან სროლითვე პასუხობდნენ მტრის „საჰაერო დესანტებს“. ან თუ მოახვლებდნენ, თოკებს ჰკვეთდნენ და „დესანტები“ უფსკრულებში ცვივოდნენ... ვერ შესძლეს დამპყრობლებმა მთაში გახიზნული ქართული ოჯახის ვერც ამოწყვეტა, ვერც დამორჩილება და დამო-

ნება. თათრები მთიდან დაეშვნენ. ქართველები თარეშულ („პარტიზანულ“) ომზე გადავიდნენ და მოულოდნელი თავდასხმებით აჩანაგებდნენ ქართლის მიწა-წყალზე გაფენილ ურდოებს. მაინც დიდძალი ნაძარცვი აიღო და 60 000 ტყვეც წაიყვანა იმ წელს თემურმა საქართველოდან.

კადევ ორჯერ ილაშქრა თემურლენგმა საქართველოში — 1401 და 1403 წლებში. ჯერ თორთუმის ციხე აიღეს თათრებმა, ხოლო ბოლოს, მერვე ლაშქრობის დროს, ქართლში ბირთვისის ციხე დაიპყრეს და დასავლეთ საქართველოსკენ წამოემართნენ. შვიდასამდე სოფელი ააოხრეს იმერეთში თათრებმა. ქუთაისამდე მიაღწიეს. აქ კი, გააფთრებულმა წინააღმდეგობამ უკუაქცია დამპყრობელი...

მიდიოდა თემურლენგი საქართველოდან, 17 წლის ამაო სისხლისღვრით გატეხილი და დამარცხებული. „დიდი ისკანდერი (ალექსანდრე მაკედონელის) რაშის ბედიც მუხლებს დაიმსხვრევდა გურჯესთანის მიწაზეო!“ — თავს ინუგეშებდა იგი.

საქართველოდან გასვლის ორი წლის თავზე მოკვდა.

საქართველო საქართველოდ დარჩა, მაგრამ მძიმედ დაზიანებული, დანგრეული და სისხლდაღენილი. მოსახლეობის დიდი ნაწილი ამოწყდა, ქვეყანა ნანგრევებად იქცა, სამეურნეო ცხოვრება მოიშალა. მძიმე ჭრილობების მოშუშება მძიმედვე ვიდოდა. საუკუნეები სჭირდებოდა აურაცხელი ნივთიერი და სულიერი ზარალის ანაზღაურებას.

ქართველი კაცი მაინც იმედიანად უცქერდა მომავალს, ისევ მხნედ გუთნისდებობდა, რგავდა, ახარებდა, აშენებდა და ამაგრებდა.

საქართველო XV საუკუნეში

მაგრამ საქართველოს ისევ გამოუჩნდნენ ახალი საშიში მტრები. ეს იყო თურქმანთა ახალი გვარ-ჯილაგი — ყარა-ყოინლუ, ანუ „შავბატკნიანები“ (რადგან დროშაზე შავი ბატკანი ეხატათ). მათმა ბელადმა, ყარა-იუსუფმა, ირანში მძლავრი მონარქიის შექმნის შემდეგ, საქართველოსკენ დასძრა დიდძალი მხედრობა. 1407 წელს უმძიმესი ბრძოლა გაიმართა თურქმანთა

და ქართველთა შორის. გვირის სიკვდილით დაეცა მეფე გიორგი მეშვიდე. ქართველ მეომართა უმრავლესობა ფეხმოუცვლელად შეაკვდა რიცხვმრავალ მტერს.

საქართველოს მეფე შეიქნა კონსტანტინე პირველი (1407—1411), რომელსაც ისევ მოუხდა თურქმანებთან საომრად გასვლა. ყარა-იუსუფმა შირვანის დასაპყრობად დასძრა ლაშქარი. შირვანის მფლობელმა ტრადიციულ სიუზერენს, ქართველ მეფეს სთხოვა დანხარება. კონსტანტინე მეფე ორი ათასი ქართველით გაეშურა შირვანელთა მისაშველებლად. ბრძოლა მოხდა ჩალადანთან, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, 1411 წელს. შირვანელები პირველ ხმაღზედვე გაექცნენ ბრძოლას. მათი ბელადი ყელზე თოქაბმული მიართვეს ყარა-იუსუფს. ქართველები მართო შერჩნენ გარშემორტყმულ მტრის ურიცხვ მხედრობას. სხვა რაღა დარჩენოდათ და, იმდროინდელი მუსლიმანი ისტორიკოსის სიტყვით, ქართველებმა „თავგანწირული ბრძოლა გააჩაღეს და წელზე წინააღმდეგობის სარტყელი შემოირტყეს“. საარაკო სიმამაცით იბრძოდა თვითონ კონსტანტინე მეფე. ორი ათასი ქართველიდან ათას შვიდასი დაეცა განგმირული, ხოლო სამასი, მათ მეფესთან ერთად, ტყვედ აიყვანეს „შავბატკნიანებმა“. რისხვამ აიტანა ყარა-იუსუფი, როცა სამასივე ქართველმა უარი სთქვა მის წინაშე მუხლის მოყრაზე. მან ხელგაკრული ქართველი მეფე საკუთარი ხელით მოჰკლა, ხოლო დანარჩენი ქართველები თავის მხლებლებს ჩაახოცვინა.

საქართველოს ტახტზე ავიდა ალექსანდრე პირველი (1412—1443), ენერგიული და ნიჭიერი ხელმწიფე, ხალხისგან „დიდის“ ტიტულით შემკობილი. ალექსანდრემ შეძლო აღეკვეთა თურქმანთა შემოსევები საქართველოში. მან რამდენჯერმე გაანადგურა და განდევნა „ურჯულონი“. 1431 წელს ქართველებმა თათრებს ხელიდან გამოჰკვლიჯეს და შემოიმტკიცეს ლორე და მისი ველები. შემდეგ შემოიერთეს სივნიეთი (ყარაბაღი და მისი მეზობელი თემები). ამით საქართველოს ამოწყვეტილ მოსახლეობას 60 ათასი კომლი შემოემატა.

საქართველოს ხელახალმა აღორძინებამ ისევ აღძრა სამხრეთელ მტერთაგან შევიწროებული სომეხი ხალხი ქართულ საზღვრებში თავშესაფარებლად. დედაწულიანად მოდიოდნენ და გულდანდობილად სახლდებოდნენ — სამშვილდეში, თბილისში.

კრწანისში, გორში, უფლისციხეში, ვარდისუბანში, თმოგუშში, ოთაში... ყველგან, სადაც კი მოისურვებდნენ და მოისადაგებდნენ „ამ კეთილი ვრაცების“ კეთილ მიწაზე...

. . . . .

ალექსანდრე პირველის მეფობის შემდგომ საქართველოში ფრიად გამძლავრდა და გამძაფრდა შინაპოლიტიკური რღვევის პროცესი. ცალკეულ რეგიონთა მესვეური-ფეოდალები ისევ მიელტვიან ცალკე, „მიკრომონარქიული“ განცალკევებისაკენ. უკვე სავსებით დამოუკიდებლად ეჭირა თავი მესხეთს, ანუ სამცხე-საათაბაგოს მთავარს — ათაბაგს.

. . . . .

აი, 1453 წლის 29 მაისი და — სრულიად ახალი ერას დასაწყისი მსოფლიო ისტორიაში: თურქები იღებენ კონსტანტინოპოლს — წინამძღოლი, ახალგაზრდა, მამაცი სულტანი, ოსმანის შთამომავალი, მუჰამედ II.

წყდება ათასწლოვანი ისტორია ქრისტიანული ბიზანტიისა.

იწყება ახალი ისტორია მაჰმადიანური თურქეთისა, ანუ ოსმალეთისა.

და ეს სიახლე არის არა ოდენ ერთი ხალხისა, თუ ერთი ქვეყნისა, არამედ სრულიად მსოფლიოსა, სრულიად დედამიწა-პლანეტისა.

ამიერიდან, კონსტანტინოპოლის ნაცვლად — ისტანბულ.

ამიერიდან — დედამიწის „ოქროს ჭიკაბე“ ანუ „ოქროს ხიდზე“, მსოფლიოს სანიშანსვეტოდ — ჯვარის ნაცვლად ნახევარმთვარე.

. . . . .

XV საუკუნე მიექანება დასასრულისკენ, მიექანება და მითრევს საქართველოს, ფიზიკურად ჯანდაშრეტილს, პოლიტიკურად დაწინაურებულს. ამ საუკუნეში ქართველებმა გარეშე მტრებთან გადაიხადეს 28 ბრძოლა. აქედან მოიგეს 18, წააგეს 10. მაინც აღარ არსებობს „იმპერია“ საქართველოსი „ნიკოფსით დარუბანდამდის“.

საქართველოს ნანგრევებზე წარმოქმნილან „საქართველო-

ბი“: ქართლის სამეფო, კახეთის სამეფო, იმერეთის სამეფო, სამცხის სამთავრო (საათაბაგო).

იმერეთის სამეფოდან ცალ-ცალკე მიისწრაფიან: საბედიანო-სამეგრელო, აფხაზეთი და გურია.

ერთმანეთს მტრობენ, მესიხელობენ, საგარეო პოლიტიკურ ასპარეზზე მოქმედებენ უერთმანეთოდ, დაქსაქსულად, ერთმანეთის საზიანოდ, „ერთიანი ფრონტის“ დაეიწყებით და... დამიწყებით...

საქართველო XVI საუკუნეში

XVI საუკუნის დასაწყისში ირანის სახელმწიფოს სათავეში სეფიანების, ანუ „ყიზილბაშების“ („წითელთავიანები“ — წითელი თავსარქმელების მიხედვით) დინასტია მოექცა. მათმა ბელადმა, ისმაილმა, უმაღლესი სახელმწიფო ხელისუფლება ქართველების დახმარებით ჩაიგდო ხელში. მაგრამ ისმაილ შაჰმა ქართველებს დანაპირები არ შეუსრულა — საქართველოს არც ხარკი მოხსნა, არც მის წინააღმდეგ ლაშქრობებზე აიღო ხელი.

1514 წელს ატყდა ნახევარსაუკუნოვანი ომი ყიზილბაშურ ირანსა და ოსმალურ თურქეთს შორის. საქართველო ისევ უნდა „მი-მო-ქცეულიყო“ ამ ორ ბუმბერაზს შორის.

ჯერჯერობით ორივე მხარე ასე რიგდებოდა საქართველოსადმი დამოკიდებულებაში: აღმოსავლეთი საქართველო — ირანს, დასავლეთი საქართველო — თურქეთს.

ირანელებს დიდის თავგამოდებით ებრძოდა ქართლის მეფე ლუარსაბ პირველი (1527—1556). არც ბაგრატ მეფე ურიგდებოდა თურქთა გაბატონებას იმერეთში. 1543 წელს სულეიმან სულთანმა არზრუმის ბეგლარბეგი მუსა ფაშა გამოგზავნა 22 000 იანიჩარით იმერეთის დასასჯელად. ქარაღაქთან გამართულ ბრძოლაში იმერლებმა სასტიკად გაანადგურეს რიცხვმრავალი მოპირდაპირე. ამ ამბის მომსწრე მუსლიმანი ისტორიკოსი წერს: „ქართველებმა ღალისფრად შელებეს ბრძოლის ველი ოსმალთა სისხლით და მრავალი ოსმალე, მუსა ფაშასთან და წარჩინებულ ოსმალებთან ერთად დახოცეს, ხოლო მათი ბანაკი დაარბიეს და აიკლეს“.

1555 წელს, ქალაქ ამასიაში, ოსმალეთმა და ირანმა ზავი

შეკრეს. დასავლეთ საქართველო კვლავ ოსმალეთს მიეკუთვნა, აღმოსავლეთ საქართველო კი — ირანს.

მომდევრო 1556 წელს ირანის ქვეშევრდომი, განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგი, შაჰვერდ ზიად-ოღლი შემოესია ქართლის მიწა-წყალს, დიდძალი მხედრობით. ლუარსაბ მეფემ სასწრაფოდ აწვია ლაშქარი. ბრძოლა მოხდა ციხესიმაგრე გარისტან, მდინარე ხრამის ხეობაში. ქართველებმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვეს, მაგრამ ბრძოლაში დაეცა თვითონ ლუარსაბ მეფე.

ქართლის მეფე შეიქნა ლუარსაბის უფროსი ძე, სვიმონ პირველი (1556—1569; 1578—1601), მამაცი, ნიჭიერი, გულმხურვალე მამულიშვილი. მან რამდენიმე ბრძოლა ძლევამოსილად გადაიხადა ირანიდან შემოჭრილ არმიებთან. 1569 წელს ახალი თურქმანულ-ირანული ურდო შემოიჭრა ქართლის საზღვრებში. ბრძოლა მოხდა სოფელ ფარცხისტან. სვიმონ მეფემ ფიცხელი შეტევით გაარღვია მტრის შუაგული, და „მეიტვენეს ქართველნი გულითა სრულითა... და მიდრიკნეს ყიზილბაშნი პირველსავე კვეთებასა ზედა“. მაგრამ მოღალატემ, მტრის მეგზურმა კახაბერ ყორღანაშვილმა, წინ გაჭრილ მეფეს ყოველის მხრიდან ყიზილბაშთა გამძლავრებული რაზმები მიუსია, მეფე ზურგიდან ძგერებით ცხენიდან გადააგდეს და ტყვედ წაიყვანეს. ქართველებმა თითქმის მოგებული ბრძოლა წააგეს.

ირანის მბრძანებელს, შაჰ თამაზ პირველს მიჰკვარეს სვიმონ მეფე. შაჰი ქართველს გათავისუფლებასაც შეჰპირდა, ქართლის ტახტის დაბრუნებასაც, ოღონდ სამაგიეროდ ქრისტიანობაზე ხელის აღება და გამაჰმადიანება მოსთხოვა. სვიმონმა ცივი უარი სთქვა. მაშინ შაჰის ბრძანებით სვიმონი ალამუთის ციხეში ჩააგდეს. სვიმონის ნაცვლად ქართლის მეფედ შაჰმა ლუარსაბის შუათანა ვაჟი, გამაჰმადიანებული დავითი (დაუდ-ხან) გამოაცხადა.

ქართველი პატრიოტები კი ბრძოლას განაგრძობდნენ. ქვეყნისა და სვიმონ მეფის მოღალატეებს, სადაც კი მოახვლებდნენ, უწყალოდ ჟლეტდნენ. ქვემო ქართლის სპასპეტმა, საჩინო ბარათაშვილმა, მოღალატე ყორღანაშვილი შეიპყრო და კლდეზე გადასჩეხა. დაუდ-ხანი თბილისის ციხიდან ცხვირის გამოყოფას ვერ ბედავდა. ქართველ მამულიშვილთა შურისმგებლურ ბოღმაში დაიბადა ახალი, მტრის თავზარდამცემი სიმღერა:

„კიდევაც დაიწრდებიან
აღგეთს ლეკები მგლისანი,
ისე არ ამოსწყდებიან,
ჯავრი არ სკამონ მტრისანი!“

1578 წელს განახლდა ომი ირანსა და ოსმალეთს შორის. ამავე წლის 9 აგვისტოს, ჩილდირის ველზე დიდი ბრძოლა მოხდა. ოსმალებმა გაიმარჯვეს.

ოსმალეთის სულთანმა მურად მესამემ დრო ხელსაყრელად ჩასთვალა, ირანელები ამიერკავკასიიდან სავსებით გაეძევებინა და ერთხელ და სამუდამოდ დაეპყრო ქვეყნები „ორ ზღვას შორის“. და იმავე წელს დიდძალი თურქული მხედრობით აღმოსავლეთ საქართველოსკენ წამოემართა ჩილდირის ბრძოლის გმირი, სერასქერი ლალა მუსტაფა ფაშა. ქართლი უმეტაუროდ შეხვდა ოსმალობას. ირანის შაჰისგან დაყენებული დაუდ-ხანი ირანში გაიქცა. კახეთის მეფემ, ალექსანდრე მეორემ, ქართლის საშველად თითოც არ გაანძრია და თურქეთის ხელმწიფეს მორჩილება გამოუცხადა. თურქები თბილისს დაეუფლნენ და კახელ მეომართა თანხლებით აზერბაიჯანის დასაპყრობად და იქიდან ირანელთა გასადევნად გაემართნენ. თურქებმა და ქართველებმა ზედიზედ აიღეს შაქის, შემახის, ბაქოს, შაბურანის, დერბენდის, მაჭუდაბანდისა და სალიანის ციხე-ქალაქი.

ირანის სახელმწიფო კარიც არ შეურიგდა თავისი „გავლენის სფეროების“ დაკარგვას ამიერკავკასიაში, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში. ირანის სასახლის კარზე მიიჩნიეს, რომ ეგზომ კრიზისული მდგომარეობიდან გამოხსნა შეეძლო სვიმონ მეფეს, რომელიც აქამდე, ათი წლის მანძილზე ალამუღის ღურღმულებში იტანჯებოდა ბორკილდასხმული.

და გამოუშვეს სვიმონ მეფე საქართველოში, თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ საომარი ორგანიზაციის სახელმძღვანელოდ და სამეთაუროდ. ჩამოსვლისთანავე ფეხზე დააყენა სვიმონმა ქართლის ბრძოლისუნარიანი მოსახლეობა. მან ზედიზედ დაამარცხა თურქული ბანაკები. ორთვენახევარში ბევრი დიდი და მცირე ციხე წაართვა დამპყრობლებს. ამათგან ყველაზე მთავარი ციხენი იყო ლორე და გორი, რომელთა დაკარგვა ფრიად საგლო-

ველი შეიქნა თურქეთის სულთანის კარზე. იმავე წელს თბილისში გამაგრებულ თურქულ გარნიზონს შეუკრა გზები სვიმონმა. შემდგომი წლებიც ქართველთა გამარჯვებებით წარიმართა. ქართველებმა იხსნეს თავისი წმიდა სატახტო — თბილისი. ამის შემდგომ აიღეს კიდევ მთავარი ციხენი ქართლისა — სამშვილდე, დმანისი. აჯანყდა მესხეთიც, მანუჩარ ათაბაგის მეთაურობით, და განიდევნენ თურქული ციხიონები სამხრეთ საქართველოს უმთავრესი ციხე-ქალაქებიდან. 1584 წელს, სოფელ ხატიისსოფელთან, მდ. ალგეთის ხეობაში, სვიმონ მეფის გონებამახვილური მანევრით, ოთხი ათასმა ქართველმა სრულად გაანადგურა ოცდაათი ათასიანი თურქული მხედრობა.

სამი წლის შემდგომ, 1587 წელს, ირანის ტახტზე ავიდა სახელოვანი შაჰ აბას პირველი, რომელმაც ხელმწიფობა აღმოსავლეთ ოზბეგების წინააღმდეგე ლაშქრობით დაიწყო. ამ ლაშქრობაში მას გვერდით, „მარჯვენა ხელად“ ჰყავდა მესხი თვალშევნირი, მანუჩარ ათაბაგის უმცროსი ძმა. სამჯერ შეეხებენ ყიზილბაშები ოზბეგებს და სამჯერვე, შაჰის ბრძანებით, თვალშევნირმა, ოზბეგები „კიდევ დახოცნა, ხელთაც დაიჭირნა და ყაენს მიუსხა“...

სვიმონ მეფემ ქართლიდან თურქები გარეკა, მაგრამ დანარჩენ ფრონტებზე ჯერ ისევ მაინც თურქები სჯაბნიდნენ ირანელებს. შაჰ აბასი დარწმუნდა, საჭირო იყო ზავი და, ომის წარმატებით განახლებამდე, ქვეყნის შინაგანი ძირეული გარდაქმნები და რეფორმები. და დაიდო კიდევ ზავი ირანსა და ოსმალეთს შორის (1590 წ. 21 მარტი). ამ ზავით საქართველო ირანმა თურქეთს „დაუთმო“. სვიმონ მეფე მარტო შერჩა გამძვინვარებულ თურქეთთან ომს.

მაგრამ მაინც იბრძოდა გმირი ხელმწიფე, იბრძოდა „ვიდრე პირში სული ედგა“. ერთ ხანს ევროპის „გონზე მოყვანას“ ცდილობდა ქართველი მეფე. წერილებს სწერდა პაპს, „დიდი რომის ოქროს ნალარას“, კლიმენტი VIII-ს და ესპანეთის მეფეს, ფილიპე II-ს: შევკავშირდეთ და ერთიანი ძალებით თავი გავუჭეჭყოთ ქრისტიანთა მოსიხსლე თურქებსო; გავათავისუფლოთ იერუსალიმი და ვიხსნათ ქრისტიანები უსჯულოების ხელთაგანო; ჩვენ, ქართველები აქედან შემოვუტევთ და თქვენ მანდედან მოაწექით ოსმალეთსო.

მაგრამ მიწერ-მოწერა მხოლოდ მიწერ-მოწერად დარჩა. ქართლი ისევ მარტო იყო ოსმალური მონარქიის პირისპირ.

უკანასკნელი ბრძოლა 1599 წელს მოხდა, ალგეთის ხეობაში, სოფელ ნახიდურთან. სწორედ აქ, მეფე, ქართველთა მცირე ჯარით, წინ გადაუდგა უეცრად შემოჭრილ და თბილისისაკენ მომავალ ოსმალთა ურიცხვ მხედრობას. მტრის მეწინავე რიგები ჩაჰკაფეს და ჩააწვინეს იერიშზე გადასულმა ქართველებმა, თურქული დროშები დაიხელთეს და დაფხრიწეს, მაგრამ თოფების ტყვიის სეტყვის ქვეშ ხმლები დაუშოკლდათ და უკუიქცნენ. თავაწყვეტილი სრბოლის ჟამს ერთმა მხედარმა ქართველ მეფეს უკნიდან უნებურად ცხენი დააძგერა და მეფე სვიმონი ცხენიანად დამეწყრილ, ლაფით სავსე ხევეში გადაეშვა. ქართველები მეწყერში ჩაფლულ მეფეს გარს შემოერტყნენ და მოზეავებულ მტერს მთლიანად შეაწყდნენ. თვითონ მეფე, მას შემდეგ რაც უკანასკნელი ისარიც შემოიხარჯა, თურქებმა, მათი მთავარსარდლის თხოვნით, ცოცხლად გამოიყვანეს. დატყვევებულ მეფეს თურქეთის გზაზე, მისი გმირი მეომრების წარკვეთილი თავებით სავსე საპალნეები მიაცილებდა.

ზეიმობდა ოსმალეთი. დაცემულიყო ამიერკავკასიის ხალხთა უპირველესი გმირი — დროშა, რწმენა და იმედა. სულთან მეჰმედ მესამეს ბრძანება გაეცა: სამი დღე-ღამე იზეიმოს ბრწყინვალე პორტამ! სამი დღე-ღამე ოსმალური დროშები გადმოჰკიდეს და გადმოაფრიალეს ყველა ქალაქში.

მერე თვითონ შეხვდა სულთანი სვიმონს, შეხვდა „დიდი სიამტკბილობით“, ბევრი წყალობა შეჰპირდა, დიდი სიმდიდრე და პატივი, მაგრამ ვერ იქნა და „გათათრებაზე“ ვერ დაითანხმა. არც ქართლის დახარკვასა და ქვეშევრდომობაზე დათანხმდა ქართველი მეფე.

სულთანის ბრძანებით, სვიმონ მეფე „შვიდკოშკიან ციხეში“ (იედიყულე) ჩააგდეს. იქვე გარდაიცვალა 1603 წელს — უიღბლო ეპიგონი ვახტანგ გორგასალისა, დავით აღმაშენებლისა, ვიორგი ბრწყინვალისა.

XVI საუკუნემ სისხლიანი ეტლით გადაიარა საქართველოს გულზე. ამ ასწლეულში ქართველებმა გარედან მომხვედურ მტერთან ვადაიხადეს 70 ბრძოლა, აქედან მოიგეს 49, წააგეს 21.

ბერი სისხლი ადინეს ვადამთიელს, მაგრამ არა უმცირესი —
 ერთმანეთს. ლამის დაიქცა საქართველო. „არლარა იწერებო-
 და“. არლარა ისმოდა საზღვარგარეთის ქართულ სავანეთაგან.
 „არლარა შენებულობა“ შენდებოდა. მაგრამ მაინც კიაფობდა
 ნაპერწკალი ნაცარმორეულ ქართულ კერაზე...

საქართველო XVII საუკუნეში

XVII საუკუნის დამდეგს განსაკუთრებით გაძლიერდა სპა-
 რსეთი. მაშინდელი ხელმწიფე ირანისა, სახელოვანი შაჰ აბას
 პირველი, მის კარზე შემოკრებილ მაჰმადიან ქართველთა მხარ-
 დაჭერით და მათზე დაყრდნობით განამტკიცებდა ქვეყნის ში-
 ნაგან, სამხედრო, სამეურნეო, სააღმშენებლო და კულტურულ
 ცხოვრებას.

ისფაჰანში, ირანის მაშინდელ სატახტოში, ძალიან ბევრი
 ქართველი ცხოვრობდა, შრომობდა, მოღვაწეობდა.

სპარსეთის შაჰის კარი და სპარსული არისტოკრატია ქარ-
 თველებთან მოყვრობას და სისხლით დანათესავენას მიეღობო-
 და. „სპარსეთში, შაჰიდან დაწყებული და უდაბლესი ქვეშევრ-
 დომით დამთავრებული, იშვიათად შეგხვდებათ ადამიანი, რომე-
 ლსაც ღედა ან მამა ქართველი არ ჰყავდეს; ან უკიდურეს შემ-
 თხვევაში, ქართული სისხლი არ ერიოს ძარღვებში“, — წერს
 ფრანგი ჟან-ბატისტ ტავერნიე.

გამოჩენილი ინგლისელი ბუნებისმეტყველი ჩარლზ დარვი-
 ნი აღნიშნავს, რომ სპარსეთში არ არის არცერთი არისტოკრა-
 ტული გვარი, რომლის სისხლი არ იყოს გაკეთილშობილებული
 ქართველთა ან ჩერქეზთა სისხლით.

თვითონ შაჰ აბასსაც თავი მოჰქონდა ქართველებთან „ნათე-
 სავობით“ და ქართული ენის სრულქმნილი ცოდნით.

სახელმწიფოს რეფორმატორული საქმიანობის სათავეშიც
 შაჰ აბასმა უახლოესი კაცი, ტომით ქართველი, ალავერდი-ხან
 უნდილაძე ჩააყენა. ქართველ სამხედრო რეფორმატორს შაჰ-
 მა თანაშემწეებად ინგლისელი ძმები — ანტონ და რობერტ შერ-
 ლები დაუნიშნა.

უნდილაძემ 30 000-იანი, მკაცრად გაწვრთნილი არმია შექ-
 მნა, 10 000 თოფითა და 500 ზარბაზნით აღჭურვილი. ცალკე

შეიქმნა „ლულამთა“, ანუ ყულის ჯარი — 10 000 რჩეული მხედარი. ეს იყო „გვარდია“, ძველი აქემენიდების დროინდელი „უკვდავთა“ ჯარის მსგავსად. ყულის ჯარის უფროსიც — ყულარალასი — ისევ ალავერდი-ხან უნდილაძე იყო (ამიერიდან მთელი 125 წლის მანძილზე სპარსეთის რჩეული ჯარების მთავარსარდლად, „როგორც წესი“, ქართველი იყო).

ალავერდი-ხან უნდილაძეს ევროპელი მოგზაურები და დიპლომატები ირანის „ვიცე-კოროლს“ ეძახდნენ. იგი იყო შაჰის პირველი მრჩეველი, პირველი ვეზირი, მთავარი სპასალარი, „კლასიკური ირანის“ — ფარსის ბეგლარბეგი. უნდილაძეს და შემდგომში მის შთამომავლობას ეკუთვნოდა უამრავი ქარვასლა, ფუნდუკი და ბაზარი. მას ხელთ ეპყრა საქარავნო და სამხედრო გზები ირანისა და ისფაჰანისა. მარტო ფარსის საბეგლარბეგოდან ასი ათასი ეკიუ შემოსდიოდა. უნდილაძე და შემდგომში მისი მონაგარი ირანში აგებდა გზებს, ხიდებს, წყალსადენებს, კაშხალებს, ქარვასლებს, საფოსტო სადგურებს, მეჩეთებსა და მედრესებს. დღესაც მოქმედებს ისფაჰანში ალავერდი-ხან უნდილაძის ნაშენები ხიდი. უნდილაძის ცოლმა, ქართველმა ქალმა, საკუთარი ფულადი სახსრებით, ირანის მთები მრავალგან უღელტეხილებით გადასტეხა, გზები გაიყვანა, მდინარეებზე და ხევზუკებზე ხიდები გასდო. დიდი „კულტურტრეგერიც“ იყო უნდილაძე. კულტურულ აღმშენებლობას ელტვოდა შეუსვენებლივ. აშენებდა, აჩუქებდა, აქანდაკებდა, ხატავდა. ისფაჰანში ჩეჰელ-სუთუნის სასახლის კედლები ბრწყინვალე ფრესკებით მოახატვინა (იქვე ქართული წარწერაც „შეაპარა“ ქართველყოფილმა). ეტანებოდა ირანულ, არაბულ, ბერძნულ და ქართულ მწიგნობრობას. უყვარდა ფირდოუსი, ჰომეროსი, პლატონი, არისტოტელე და ლოცულობდა შოთა რუსთაველზე.

„მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება, ხოლო მე უნდილაძეს ემორჩილებიო“, — ამბობდა თვითონ შაჰ აბასი.

საგანგებოდ უნდა მივანიშნოთ, რომ შაჰის გვარდია, ანუ ყულის ჯარი, — რომელსაც ყულარალასად უნდილაძე ედგა — თითქმის მთლიანად ყრმობიდანვე ტყვედ წაყვანილი და გამაჰმადიანებული ქართველებისგან შედგებოდა. აქვე, ქართველთა გვერდით, აქა-იქ ირიცხებოდნენ გამაჰმადიანებული სომხები და

ჩერქეზები. ამიტომ წერდა სპარსეთში იმჟამად მყოფი პიეტრო ლელა ვალე, იტალიელი მოგზაური და მეცნიერი: ირანის არმიის მთავარი ძარღვი ქართველთა მხედრობა არისო...

ირანის დედოფლებიც ქართველი ქალები იყვნენ — შაჰ აბასის ოთხი ცოლი — თამარი, დარეჯანი, ელენე და ლელა.

„სპარსეთში დედა-დედოფალი ყოველთვის ქართველ მეფეთა შთამომავალია“, — წერს ინგლისელი ჯონ ფრაიერი...

1603 წელს შაჰ აბასმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. ირან-თურქეთის ეს ახალი ომი, მცირე შესვენებებით, 1639 წლამდე გაგრძელდა. შაჰი ამ ომით აპირებდა: დაებრუნებია თურქეთისგან წართმეული ირანული მიწები და ამიერკავკასია მთლიანად — გამორჩევით, საქართველო დაეჭირა ისე მტკიცედ, რომ აღარასოდეს მისი დაუფლების იმედი აღარ დარჩენოდა არც მოსისხლე ოსმალეთს და არც უკვე ჩრდილოეთიდან მოწოლილ „მეგობარ“ რუსეთს.

პირველი ბრძოლა 1603 წლის ზაფხულში მოხდა, სოფელ სუფიანთან, სალმასის ოლქში. თურქები დამარცხდნენ და უკუიქცნენ. სპარსელები დაედევნენ და იმავე წლის 16 ნოემბერს გარს შემოადგნენ ერევანს, სადაც ძლიერი ოსმალური ციხიონი ჩასაგრებულიყო. შაჰ აბასმა ერევანზე საიერიშოდ ქართველი მეფეები მიიწვია, ქართული ჯარებით — ქართლის მეფე გიორგი მეათე და კახეთის მეფე ალექსანდრე მეორე. ისინიც ეახლნენ შაჰს.

შაჰ აბასმა ქართველები წინ დაუყენა სპარსულ ჯარებს და იერიში ბრძანა. ქართველებმა სამი დიდი ჯვარი წაიმძღვარეს და გაუძღვნენ იერიშს. პირველნი ეკვეთნენ თურქებს, სძლიეს და შეიჭრნენ ქალაქში. მიჰყვნენ ირანელნი. ერევანი თურქებს წაერთვა და სპარსელებს მიერთვა.

შაჰ აბასმა ქართველ მეფეებს ჯამაგირი დაუნიშნა. მაგრამ იქვე შაჰმა, ასეთი „წყალობის“ საფასურად, ქართლის მეფეს სამხრეთ სამფლობელოთაგან ლორეს მხარე ჩამოართვა, ხოლო კახეთის მეფეს — აღმოსავლეთი მხარე, კაკ-ელისენის მიწები. სულ მალე საქართველოს ეს სასაზღვრო, ჩამკეტი კარიბჭენი, ვერაგ შაჰს თურქმანულა, მომთაბარული ტომებით უნდა დაესახლებინა.

ქართველი მეფეები შაჰის მზაკრობას აშკარად ჰხედავდნენ და საკუთარი ქვეყნების გადარჩენისათვის ბრძოლას განაგრძობდნენ. ალექსანდრე კახთა მეფე რუსეთთან ურთიერთობისა და მასთან კავშირის გაბმით ფიქრობდა ქვეყნის გადარჩენას. შაჰი რადიკალურ სისასტიკის გზას დაადგა. გიორგი მეფე მოაწამვლინა, ხოლო ალექსანდრე მეფე მის შვილს, სპარსეთში გაზრდილ კონსტანტინეს მოაკვლევინა. კახელებმა აჯანყებით უპასუხეს და მამის მკვლეელი და ქვეყნის მოღალატე რენეგატი მოჰკლეს. შაჰ აბასმა დროებით დათმო და „ორივე საქართველოში“ ისევ ქართველთა „სასურველი მეფეები“ დაამტკიცა: ქართლში — ლუარსაბ მეორე, კახეთში — თეიმურაზ პირველი.

1606 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის საზავო მოლაპარაკება გაიმართა. ოსმალეთის მხრივ ელჩობას მეთაურობდა სტამბოლის კარზე დაწინაურებული ქართველი ქალი, სახელად გულჩარა, გიორგი მეათის ასული. გულჩარა მშვიდობიანობის მთავარ პირობად სრულიად საქართველოს „დათმობას“ მოითხოვდა, რასაკვირველია, ფადიშაჰის გვირგვინის სასარგებლოდ. შაჰ აბასმა არ დათმო და ომი გაგრძელდა.

იმხანად ქართლის მეფის, ლარსაბ II-ის კარზე დაწინაურდა აზნაური გიორგი სააკაძე, ნიჭიერი, მამაცი, საქმიანი და ენერგიული კაცი. იგი თბილისის მოურავად (ქალაქის თავი) დაენიშნა მეფეს.

1609 წელს ოსმალთა და ყირიმელ თათართა ურდო შემოიჭრა მოულოდნელად საქართველოში. ახალციხე დაერბიათ და ქართლის სიღრმისაკენ მოემართებოდნენ მარცვარბევით; განზრახული ჰქონდათ, მოულოდნელად დასცემოდნენ ცხირეთის ციხესიმაგრეს, სადაც მაშინ მცირე ამალით იდგა ქართლის მეფე ლუარსაბ II.

გზაზე, სოფელ კველთაში თურქებმა მეგზურად აიყვანეს ადგილობრივი მღვდელი, სახელად თევდორე, რომელსაც უბრძანეს ცხირეთისაკენ გაძლოლა. მღვდელი ჭეშმარიტი გმირი გამოდგა. მან ცხირეთს გვერდი აუქცია და მტერი სულ სხვა გზით წაიყვანა. როცა შეუტყვეს, თურქებმა თევდორე ხმლებით ასჩეხეს. მაგრამ ამასობაში მეფესთან მყოფმა გიორგი სააკაძემ სახელდახელოდ ლაშქრის შეყრა მოასწრო და მოთარეშე მტერს მიუხდა. პირველი დატაკებისთანავე გიორგი სააკაძემ და ზაზა

ციციშვილმა, სხერტის ჭალაზე, დაამარცხეს და გააქციეს თურქები. მერე გადამწყვეტი ბრძოლისათვის თურქებმა ტაშისკარში, ნახვეტას მინდორზე გადაინაცვლეს. აქვე მოხდა დიდი ბრძოლა, 1609 წლის 27 ივნისს. მთავარსარდალმა, გიორგი სააკაძემ, ბრწყინვალედ წარმართა ბატალია, ათი ათასმა ქართველმა სავსებით განადგურა სამოცი ათასი მომტერე-დამპყრობელი.

თურქთა განადგურება შაჰ აბასის წისქვილზეც ასხამდა წყალს. სწორედ ამიტომ, ამ გამარჯვების „საფასედ“, ლუარსაბ ქართვეელთა მეფემ დაითანხმა შაჰ აბასი, გაეყვანა სპარსული ციხიონი თბილისიდან. ამის შესახებ წერს სპარსელი ისტორიკოსი ისკანდერ მუნში: „...და მისცა შაჰ აბასმა ლუარსაბ მეფეს თბილისის ვილაიეთი, საქართველოს განთქმული ქალაქი, რომლის ციხესიმაგრეს თავი მარჩბივის ვარსკვლავედის თაღამდე ჰქონდა აღმართული... ხოლო ხსენებული ლუარსაბი იყო საოცრად მომხიბლავი, მშვენიერი სახისა, მოხდენილი ყმაწვილი. ჩვიდმეტი წლისა იქნებოდა შაჰს რომ ეახლა. ჭეშმარიტად, ასეთია თითქმის ყველა ქართველი ბატონიშვილი. ის კი არა და, საქართველოს მთელი ხალხი, ყოველი კაცი და ყოველი ქალი, იქაური ჰავა-ჰაერის სინაზის გამო, ნატიფ ღაწვთა და ლოყათა სიტურფითა და სინარნართ, ნაკვთებისა და ხელების მოხდენილობით, ყველა სხვა ადგილთა და ქვეყანათა ხალხებს სჯობია. ყველანი სამოთხის ბინადარი ქალის, ჰურიას მსგავსნი და იოსებ მშვენიერის ღაწვთა მქონენი არიან, მოსეს შუქმფენი ხელის სხივები გამოკრთის მათი სახეებიდან და ქრისტიანული სასწაულიც ცხადად სჩანს მათი საოცარი ენატკბილობიდან და საამური ქცევებიდან. თუმცა საქართველოში ქრისტიანობაა გავრცელებული და ქართველები მოკლებული არიან ჭეშმარიტ სარწმუნოებას (მაჰმადიანობას), მაგრამ თავისი სიმშვენიერით, ჰავის სიჯანსაღითა და მიწა-წყლის უმწიკვრობით და ნაყოფიერებით, ქვეყნიერების ვერცერთი მხარე საქართველოს ვერ შეედრება. სწორედ ქართველთა სამშობლოზე შეიძლება ითქვას ეს ლექსი:

„ყოველ წუთში თითო იესო დაიბადება,

ყოველ სახლში იესოს მშობელი მარიამი ჩახახლებულა“...

1614 წელი უმძიმესი ტრაგედიის წელი შეიქნა საქართველოს ისტორიაში. მთელი კახეთი აიკლეს, გაძარცვეს, დაანგრიეს, გადასწვეს და ამოწვიტეს ირანელებმა. 80 000 კახელი გადაასახლეს იმ წელიწადს ირანში. პეტრო დელა ვალე სწერდა რომის პაპს, ურბანუს მერვეს: „დღეს მთელს სპარსეთში არ მოიძებნება არც ერთი სახლი, რომელიც სავსე არ იყოს ტყვე ქართველებით, მამაკაცებით თუ ქალებით. სპარსეთში არ არის არც ერთი დიდი კაცი, რომელსაც არ ჰსურდეს, რომ ყველა მისი ქალი ქართველი იყოს, იმიტომ, რომ უმშვენიერესნი არიან ქართველი ქალები...“ დაიქცა და დაიმეხა „ყველაფრით სავსე, მდიდარი და ხალხმრავალი“ კახთა ქვეყანა.

შაჰ აბასმა, გიორგი სააკაძის მოსისხლე მტრის, შადიმან ბარათაშვილის შემწეობით, ხელთ იგდო ქართლის მეფე ლუარსაბ მეორე, სპარსეთს წაიყვანა და ასტრბადის ციხეში გამოკეჭა.

1615 წელს კახელები აუჯანყდნენ შაჰ აბასს დავით ჯანდიერისა და ნოდარ ჯორჯაძის მეთაურობით; ჯერ ალავერდში გაულიტეს ირანელი ციხიონი, შემდგომ ყოველი სხვა ციხიდანაც დაიფრინეს და კახეთი სრულად გაწმინდეს. იმერეთიდან მეფე თეიმურაზი იხმეს და გათავისუფლებული ქვეყანა ჩააბარეს.

შაჰ აბასმა სასწრაფოდ, აჯანყებული კახეთისაკენ, 15 000 სპარსელი აფრინა, ალი-ყული-ხანის სარდლობით. თეიმურაზი 5 000 კახელით შეება და მთლიანად გაანადგურა რიცხვმრავალი მოპირდაპირე.

შაჰ აბასმა რომ ეს შეიტყო, „დამწველი ცეცხლივით და ზღვასავით აღელდა და აქუხდა... მისი მძვინვარების ცეცხლის ყოველი ნაპერწკალი ქვეყნიერების დამწველი მეხი იყო“ (ისკანდერ მუნში). ახალი, დიდძალი ჯარები შემოიყარა და, 1616 წლის გაზაფხულზე, კახეთის მოსაოხრელად წამოემართა.

ისევ უმძიმესი ნგრევის, ძარცვის, რბევისა და წარტყვევნის ჯოჯოხეთში ჩაეშვა კახთა ქვეყანა. გამობრუნება ძლივს მოასწრო შაჰ აბასმა და კვლავ აჯანყდა სიკვდილსა და წარტყვევნას გადარჩენილი ქართველობა.

მესამედ წამოვიდა ირანის მბრძანებელი კახეთის „ხელის მოსათავებლად“, უთვალავი მხედრობით (1617 წლის გაზაფხუ-

ლი). ეს კიდევ ყველაზე გამანადგურებელი შემოსევა იყო გამ-
ვინვარებული დამპყრობლებისა.

სულ, 1614–1617 წლების სპარსულმა შემოსევებმა ნახევარი მილიონი ქართველი შეიწირა — დახოცილისა, თუ ტყვედ წაყვანილის სახით. კახეთში უმრავლესი სოფელი წასოფლარად იქცა, ქალაქი — ნაქალაქარად, ციხე — ნაციხრად, ვენახი — ნავენახარად, ფუძე — ნაფუძარად. დედა-წულიანად აყრილი ქართული ოჯახებით დაასახლა შაჰ აბასმა ირანის პროვინციები: ფერეიდანი, ხორასანი, მაზანდარანი, ფეროჰაბადი. ასე ანგარიშობდა „ირანის ლომი“: ურჩი, გაუტეხელი და შეურიგებელი კახეთი სამუდამოდ უნდა წაშლილიყო დედამიწის ზურგზე, ხოლო მის ადგილზე, „უძლეველ ქართველთა“ ნასახლარებზე, ესახლებოდა შაჰის ერთგული მომთაბარე თურქმანული ტომები; მეორეს მხრივ — მკვიდრი სამიწათმოქმედო მეურნეობის დიდოსტატნი — ქართველები — ირანის ველურ მიწებს კულტურული სამეურნეო ცხოვრებით აყვავებდნენ; ქართველი კაცის გამრჯე მარჯვენას სპარსეთი უნდა გაემდიდრებინა და გაემშვენიერებინა. მესამეც — დასახლებული ქართველობა, უშიშარო გულით და უდრეკი მკლავით, ისევ და ისევ უნდა ყოფილიყო „მთავარი ძარღვი“ ირანის საომარი ძალებისა.

შაჰ აბასმა კახეთის სამეფო „გააუქმა“ და იგი სამმართველოდ სპარსელ „ხანებს“ მისცა. ქართლისადმი კი, იგი ჯერ ისევ „შემწყნარებლობას“ იჩენდა. ლუარსაბ მეფის ნაცვლად მან ისევ „ქართველი მეფე“ დასვა — გამაჰმადიანებული ბაგრატ-ხან დავითის ძე.

თვითონ ირანში, 1618 წელს, კიდევ ერთი გამაჰმადიანებული ქართველი დაწინაურდა — ხოსრო-მირზა, ბაგრატ-ხანის ნახევარძმა. იგი შაჰ აბასმა დანიშნა სატახტო ქალაქის, ისპაჰანის ტარულად (მოურავი, ქალაქის თავი, „მერი“). ამიერიდან საუკუნის გადაჭარბებით (1618 წლიდან 1722 წლამდე) მხოლოდ ქართველები იქნებიან ირანის სატახტოს უმაღლესი გამგებელნი.

1619 წელს ქართლის მმართველი ბაგრატ-ხან დავითის ძე გარდაიცვალა და შაჰმა მის ადგილზე მისი შვილი, ირანში დაბადებული და გაზრდილი სვიმონ-ხანი გამოგზავნა.

ქართველები არცერთს, არც ბაგრატს და არც სვიმონს, კა-

ნონიერ მეფედ არ თვლიდნენ და, ისევ დატყვევებული ლუარსაბ მეფის მოლოდინში იყვნენ. ჟამ-ჟამად არც შაჰისადმი ურჩობასა და „გათათრებული გვირგვინოსნების“ წინააღმდეგ გამოსვლას ერიდებოდნენ. ამას ისიც დაემთხვა, რომ რუსეთის ელჩმა, ქართველების თხოვნით, შაჰ აბასის წინაშე ლუარსაბ მეფის გათავისუფლება და ქართლის ტახტზე დაბრუნება იშუამდგომლა. შაჰი აჩქარდა და ლუარსაბ მეფე საპატიმროშივე დაახრჩობინა ჯალათებს (1622 წელს).

იმაჟამად ირანის „ვიცე-კოროლი“, ალავერდი-ხან უნდილაძე ცოცხალი აღარ იყო, მაგრამ მთელი მისი მემკვიდრეობა, ფარსისა და შირაზის ბეგლარბეგობა შაჰს მისი ვაჟისთვის, იმამ-ყული-ხანისთვის დაელოცა. 1622 წელს იმამ-ყული-ხან უნდილაძემ სპარსთა და გურჯთა ჯარებით დაიპყრო შამი და ჰორმუზიდან გარეკა პორტუგალელები. ამიერიდან გაეხსნა სპარსეთს სამხრეთულ ზღვათა კარიბჭენი. ისფაჰანი დიდი ზარზემით შეხვდა შამისა და ჰორმუზის გმირს. იწერებოდა ლექსები, პოემები და სიმღერები უნდილაძის სახოტბოდ და სადიდებლად (ჩვენს დრომდე მოატანა „უნდილაძის თემამ“ სპარსულ ლიტერატურაში: სპარსმა პოეტმა კადრიმ ორი პოემა — „ჯანგ-ნამა-ი ქიშმ“ და „ფარუნ-ნამე“ — უძღვნა შამისა და ჰორმუზის ამბებს და მის მთავარ გმირს იმამ-ყული-ხან უნდილაძეს).

იმ საზეიმო დღეებში კიდევ ორი უნდილაძე დააწინაურა შაჰ აბასმა: იმამ-ყულის უმცროსი ძმა, დაუდ-ხანი განჯა-ყარაბაღის ბეგლარბეგად დანიშნა, ხოლო იმამ-ყულის ძე, სეფი-ყული-ხანი — ლარის ბეგლარბეგად.

მომდევნო 1623 წელს ყანდაჰარის ასადებად გაეშურა შაჰ აბასი. გიორგი სააკაძე გაიძლოლა აჯანყებულ ქალაქზე საიერიშოდ. სააკაძემ და მისმა ქართულმა გუნდმა აიღეს ყანდაჰარის კარიბჭენი, შეიჭრნენ და შეიყოლიეს სპარსელები. იმავე წელს ბაღდადს მიაღწენ სპარსელები და ქართველები. ისევ გიორგი სააკაძე, მისი ძმა ქაიხოსრო და „სხვანი ქართველები“ იყვნენ მეწინავენი. ბაღდადიც აიღეს. მთელი ერაყი და ქურთისტანი დაუმორჩილეს ქართველებმა შაჰ აბასის ტახტს. ახალი ფურცლები „ჩააკერეს“ ქართველებმა ირანის ისტორიაში.

მაგრამ „გურჯისტანის საკითხი“ მაინც მოუშორებლად აღ-

გა ეელზე „ირანის ლომს“. 1624 წელს ისევ მიიღო საიდუმლო დასმენა კახეთის მმართველი ხანისაგან: კახელები ისევ ძლიერდებიან და მრავლდებიან; რაღაც საიდუმლო მიმოსვლაც აქვთ კახელ თავადებს აჭარაში გადახვეწილ თეიმურაზ მეფესთანო; დღე-დღეზე ისევ აჯანყება არის მოსალოდნელიო.

მანამდე, მძევლად წამოყვანილი ორივე შვილი მოუკლა თეიმურაზს შაჰ აბასმა, ხოლო ახლა თეიმურაზის დედა, ქეთევან დედოფალი აწამებინა ჯალათებს, უსასტიკესი წამებით. ეს იყო ქართველი ქალის მორიგი გმირობა და თავგანწირვა — სამშობლოსათვის, ერისათვის, სარწმუნოებისათვის.

ქეთევანის წამებას ევროპელი კათოლიკე მისიონერები ესწრებოდნენ — ამბროზიო დოს ანჟოსი და გრიგორიო ორსინი, რომლებმაც წამებული ქალის სხეული საკმევლითა და მურით გაჟღენთილ ქსოვილში გაახვიეს, ისფაჰანს წაიღეს და კათოლიკურ მონასტერში დაასვენეს, ვითარცა ქრისტიანი და ქრისტესათვის წამებული დედოფლის უწმიდესი ნეშტი. ორი წლის შემდგომ კათოლიკე ბერებმა ქეთევანის ნეშტის ნაწილი მის შვილს, თეიმურაზ მეფეს ჩამოუტანეს საქართველოში, ხოლო ნაწილი ინდოეთში, ქალაქ გოაში წაიღეს და იქ დაკრძალეს, და-გრასას მონასტერში.

ხოლო, შაჰ აბასი უკვე მზად იყო საქართველოს „საბოლოოდ მოსაოხრელად“. 1625 წელს მან უზარმაზარი ყიზილბაშური მხედრობა გამოგზავნა ყარჩიხა-ხანის სარდლობით. ყარჩიხას ევალებოდა კახელების სრული ამოწყვეტა და ქართლელების სრული გადასახლება სპარსეთში. მთავარ მრჩეველად მთავარსარდალს შაჰმა გამოატანა გიორგი სააკაძე. შაჰი „ერთგულ“ სააკაძეს ბოლომდე მაინც არ ენდო და მძევლად მისი შვილი, პაატა დაიტოვა.

სპარსული ურდო ქართლში შემოვიდა და მუხრანის ახლოს, აღაიანის ველზე დაიბანაკა. ყარჩიხა-ხანმა, დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობის მომიზეზებით, კახელები დაიბარა და შეუდგნენ კიდევ სპარსელები სათითაოდ მათ ამოწყვეტას. მაგრამ კახელებმა მუხანათობა შეიტყვეს, ხმლები გაიძირეს, ყიზილბაშთა სალტე გაარღვიეს და სამშვიდობოს გავიდნენ. სპარსელებმა აოჯღალი მონაცვლეს და მარტყოფის ველზე დაიბანაკეს.

მაგრამ სპარსელთაგან არავენ იცოდა, რომ საქართველოში მოსვლისთანავე გიორგი სააკაძე ქართველთა აჯანყებას ამზადებდა სპარსელთა ამოსაწყვეტად. იგი შეუთანხმდა ჯერ საქართველოს კათალიკოსს, შემდეგ ქართველ თავადობას და მათთან ერთად შეუდგა ხალხის საომრად გამზადებას. გიორგიმ შემთხვევით ხელში ჩაიგდო სპარსეთიდან მომავალი შიკრიკი, რომელსაც შაჰის წერილი მოჰქონდა ყარჩიხა-ხანთან. წერილში ეწერა: „გიბრძანებ, კახელნი ამოსწყვიტო, ქართლელნი დედაწულიანად აჰყარო და სპარსეთს წამოასხა, ხოლო გიორგი სააკაძე დაუყოვნებლივ მოჰკალ, თავი მოჰკვეთე და გამომიგზავნე!“

სააკაძე სწრაფად ამოქმედდა. აჯანყების დღე დაინიშნა — 1625 წლის 25 მარტი (7 აპრილი), დღესასწაული — ხარება.

ყარჩიხა-ხანს საეჭვო არაფერი ჰქონია, რადგან იმ დამით გიორგი სააკაძე სპარსელთა ბანაკიდან არ გასულა. იგი მხოლოდ ოთხი ქართველის (მისი ძე ავთანდილი, თავადი პაატა ხერხეულიძე, თავადი ელია დიასამიძე და გლეხი პაპუნა ვაშაყაშვილი) თანხლებით „ისვენებდა“ თავის კარავში. რიჟრაჟზე ქართველთა ლაშქარი, ზურაბ არაგვის ერისთვის სარდლობით, ანაზღად შემოესია სპარსელთა მძინარე ბანაკს. ქართველთა ხუთეულიც უმაღვე დაერია სპარსელთა მთავარსარდლობას. გიორგი სააკაძემ შუბით განგმირა ყარჩიხა-ხანი. ყარჩიხას ვაჟი გიორგის ვაჟმა ავთანდილმა მოჰკლა. დანარჩენი სარდლებიც ასწყვიტეს ქართველებმა. უმეთაუროდ დარჩენილი ირანული მხედრობა საშინელმა პანიკამ მოიცვა. 30 000 სპარსელიდან მხოლოდ 3 000-მა გაასწრო სიკვდილს.

სააკაძე, მარტყოფის ძლევაშემდეგის შემდგომ, სალაშქრო ცხენიდან აღარ ჩამომხდარა. მაშინვე თბილისს მიუხდა, ქალაქში შეიჭრა და ციხეში გამაგრებულ სპარსულ ციხიონს ალყა შემოარტყა. სვიმონ-ხანმა ძლივს გაასწრო ქალაქიდან, თბილისიდან გიორგი სააკაძე და ზურაბ ერისთავი კახეთს გაფრინდნენ და იქ მდგარ სპარსულ ბანაკებს დაერივნენ. რამდენიმე დღეში კახეთი გაწმენდილ იქნა დამპყრობელთაგან. კახეთიდან განჯა-ყარაბაღს გაილაშქრეს ქართველებმა, იქაური ყიზილბაშები გაანადგურეს და გარეკეს. ისევ ქართლს მობრუნდა სააკაძე. მთელი აღმოსავლეთი საქართველო — ქართლი და

კახეთი — მის ხელში იყო. ახლა ქვეყანას ერთიანი საჭეთმპყ-
 რობელი სჭირდებოდა და მაშინვე კიდევაც მოუხმო ქართლ-კა-
 ხეთის ერთიან ტახტზე მეფე თეიმურაზ პირველს, რომელიც
 მაშინ გონიოში (აჭარაში) აფარებდა თავს.

ასე შეიქნა თეიმურაზ პირველი ქართლ-კახეთის „ორისავე
 ტახტის მჭერელი“.

მაგრამ შაჰ აბასი ჯერ ცოცხალი იყო. როგორც კი გიორგი
 სააკაძის აჯანყებისა და მისი ჯარების განადგურების ამბავი
 შეიტყო, მაშინვე სააკაძის შვილს, პაატას, თავი გაავდებინა და
 მამას გამოუგზავნა. ამ საზარელ ძღვენს უზარმაზარი მხედრო-
 ბაც მოაყოლა თავისი სიძის, ისა-ხან ყორჩიბაშის სარდლობით.

იგივე 1625 წლის ივნისის უკანასკნელი დღე; მდინარე ალ-
 გეთის ხეობაში, სოფელ მარაბდასთან სამკვდრო-სასიცოცხლო
 ბრძოლაში ერთმანეთს ხვდებიან 50 000 ირანელი და 20 000
 ქართველი. რიჟრაჟზე დაწყებული ხოცვა-ჟლეტა შუადღემდე
 ქართველთა აშკარა ძლევა მოსილებით მიდიოდა, მაგრამ შუად-
 ღისას ახალი, ხელუხლებელი და რიცხვმრავალი ძალა შემოუ-
 ერთდა სპარსულ მხედრობას: ეს იყო აზერბაიჯანის ბეგლარ-
 ბეგი და მისი ჯარები. ქართველებმა მოგებული ბრძოლა წაა-
 გეს. ბრძოლის ველზე დარჩა 14 000 ირანელი და 10 000 ქართ-
 ველი. ეს იყო ქართველთა მორიგი უიღბლო გმირობის აპოთე-
 ოზი. მრავალი „მარაბდელი გმირი“ შემორჩა იმ საბედისწერო
 დღიდან საქართველოს ისტორიას. მათ შორის — გიორგი საა-
 კაძე, თეიმურაზ მეფე, მანუჩარ ათაბაგი III, ლომი ჩრდილე-
 ლი, ზურაბ ერისთავი და გამორჩევით გმირის სიკვდილით და-
 ცემულნი — ცხრა ძმა ხერხეულიძე, ცხრა მაჩაბელი, შვიდი
 ჩოლოყაშვილი, დავით ჯანდიერი, რუსთავისა და ხარჭაშნის
 ეპისკოპოსნი, ბაადურ ციციშვილი (რომელმაც ბრძოლის წინ
 სთქვა სიტყვა მარად სახსოვარი: „თუ ამოსწყდეს გლეხი-კაცი,
 საქართველო დაძაბუნდეს...“).

ქართველებმა მარაბდის ველზე წაგება მაინც წაგებად არ
 ჩაითვალეს და პარტიზანულ ომზე გადავიდნენ. ისევ გიორგი
 სააკაძე მოთავეობდა სამამულო ბრძოლებს. სპარსელებმა არაგ-
 ვისაკენ გაჭრა მაინც მოახერხეს, არაგვიდან ქსანზე გადავიდ-
 ნენ, მაგრამ სწორედ აქ, ქსნის ხეობაში, გიორგი სააკაძემ ყო-
 ველი მხრივ გზები მოუჭრა სპარსულ მხედრობას. საშინელი

ხოცვა-ჟლეტისგან ქსანი სავსებით „იქმნა, ვითარცა სისხლი“. ქართველებმა ტყვედ იგდეს და იქვე ასჩეხეს აზერბაიჯანის ბეგლარბეგი, სწორედ ის, ვინც გადასწონა მარაბდის ბრძოლის სასწორი. ტყვედ აიყვანეს შირვანის ბეგლარბეგიც. სპარსელები სრული კატასტროფისაგან იხსნა ხოსრო-მირზამ, ჩვენთვის უკვე ცნობილმა მაჰმადიანმა ქართველმა, ისფაჰანის ტარულამ. ამან გაარღვია სააკაძის ალყა და გაიტაცა სიკვდილს გადარჩენილი სპარსელები. ქსანზე გამარჯვებით მარაბდის სისხლი ამოიგეს ქართველებმა.

დიდი იყო შედეგები 1625 წლისა. სრულიად სპარსული ლაშქარი იშუამდ 120 000 მეომარს მოითვლიდა და აქედან ნახევარი — 60 000 მეომარი საქართველოში გაწყდა. საქართველო კი ისევ ქართველებს ეკუთვნოდა. შაჰ აბასი თეიმურაზ მეფესთან შერიგების გზებს ეძებდა. წარმოგზავნა კიდევ ქართველ მეფესთან „სალაპარაკოდ“ თავისი კაცი — დაუდ-ხანი უნდილაძე. მაგრამ ქართველი მეფე და გამაჰმადიანებული ქართველი ბეგლარბეგი სწორედ შაჰის წინააღმდეგ შეითქვენენ.

მაგრამ სანამ შეთქმულება „თავის სიტყვას“ იტყოდა, თვითონ ქართველები — თეიმურაზ მეფე და გიორგი სააკაძე აეშალნენ ერთმანეთს, — ისეც აიშალნენ, რომ საქმე ძმათაშორის ომამდეც მივიდა. 1626 წელს, ბაზალეთის ტბასთან გამართულ ბრძოლაში, „თეიმურაზელებმა“ დაამარცხეს „სააკაძელები“. გიორგი სააკაძე ოჯახით, ახლობლებით და თანამოაზრეებოთ, ისევ გადაიხვეწა სამშობლოდან — ამჯერად თურქეთს.

თურქეთის სულთანმაც, მურად IV-მ, დიდის ამბით მიიღო და დაიახლოვა დიდი ქართველი მხედართმთავარი. გიორგიმ თურქეთშიც დიდი თანამდებობანი მიიღო, თურქული იარაღიც დიდად ასახელა, მაგრამ ბოლოს მაინც შურისა, ქიშპისა და ინტრიგის მსხვერპლი შეიქნა სამშობლოდაკარგული რჩეული კაცი. 1629 წლის 3 ოქტომბერს, ალეპოში, თურქეთის სერასქერის, ხუსრევ-ფაშას ბრძანებით, გიორგი სააკაძეს, მის შვილს ავთანდილსა და კიდევ ორმოცდაათამდე ქართველს თავები დააყრევინეს.

1629 წელს დიდი შაჰ აბასიც გარდაიცვალა და ირანის ტახტზე ავიდა მისი შვილიშვილი — შაჰ სეფი. ახალი შაჰის

ტახტზე აყვანა, გარდაცვლილი აბასის ანდერძით, ვანახორციე-
 ლა მისმა უახლოესმა ხოსრო-მირზამ, ისფაჰანის ტარულამ
 და სამეფო გვარდიის ყულარაღასმა. ეს მაჰმადიანი ქართველი
 მაშინდელი ირანის ფაქტიური გამგებელი შეიქნა. თვითონ ახა-
 ლი შაჰი სუსტი საჭეთმპყრობელი გამოდგა და სახელმწიფოს
 მართვა-გამგეობა „ნამდვილ მამას“ — ხოსრო-მირზას მიანდო.
 ამიტომაც გაიძახოდნენ მაშინ: ირანის ყოველი საქმე ხოსრო-
 მირზას ეკითხებაო.

1630 წელს სპარსელებმა ხოსრო-მირზას მთავარსადლო-
 ბით ილაშქრეს ბაღდადს, დაამარცხეს ოსმალთა არმია, გააქცი-
 ეს სერასქერი ხუსრევ-ფაშა, შემოიშტკიცეს ბაღდადი და დიდ-
 ძალი ნადავლით შემოექცნენ გამარჯვებულნი.

მაგრამ იმავდროულად საქართველოდან ფრიად საშფოთა-
 რი ამბავი მიიღეს ირანის მესვეურებმა. კახეთში, ივრის ხეო-
 ბაში, შეთქმულებმა — თეიმურაზ მეფემ და დაუდ-ხან უნდილა-
 ძემ, „სტუმრად მიყვანილი“ შვიდასი ირანელი ამოაწყვეტინეს
 კახელებს.

უფრო ადრე თეიმურაზ მეფე ევროპაში ეძებდა მოკავშირე-
 ებს, სპარსეთის სარევანშო აგრესიების უკუსაგდებად. 1626
 წელს მან რომის პაპთან და ესპანეთის მეფესთან გაგზავნა ნი-
 კიფორე ჩოლოყაშვილ-ირუბაქიძე (ევროპელები „ირბახს“ ეძ-
 ახდნენ), დიდად განსწავლული საეკლესიო მოღვაწე, დიპლომა-
 ტი და პოლიტიკოსი, პოლიგლოტი, „ბრძენი ფილოსოფოსი და
 რიტორი“. მაგრამ რჩეულმა ელჩმა თავის მეუფეს, პაპის „მზურ-
 ვალე ეპისტოლეს“ გარდა, ვერაფერი ჩამოუტანა სახელმწიფო
 ტალანტებით დატაკი იმდროინდელი ევროპიდან.

ბოლოს შაჰ სეფიმ გადაწყვიტა, საქართველოს დათრგუნვა
 ისევ გამაჰმადიანებულ ქართველს შეეძლო და ნამდვილ კანო-
 ნიერ მეფედ ხოსრო-მირზა გამოაცხადა. ხოსრო-მირზა — ქარ-
 თული სახელით ქაიხოსრო — მართლაც ეკუთვნოდა ძველ ქარ-
 თულ სამეფო დინასტიას, ბაგრატიონების საგვარეულოს. იგი
 დიდი ლუარსაბ პირველის შვილიშვილი და სახელოვანი სვი-
 ძონ პირველის ძმისწული იყო. მამამისს, სამშობლოდან გაქ-
 ცეულ დაუდ-ხანს, ხარჭად წაყვანილი ქართველი გლეხის ქა-
 ლისაგან შესძენოდა იგი. და აი, შაჰ სეფიმ ეს კაცი, ირანის,
 ფაქტიური გამგებელი, სამეფო გვარდიის ყულარაღასი და ის-

ფაჰანის ტარულა, გამოაცხადა საქართველოს კანონიერ გამგებ-
 ლად, თეიმურაზ მეფის საპირისპიროდ. შაჰმა ხოსრო-მირზას
 სახელი გამოუცვალა და როსტომი დაარქვა, 130 000-იანი არ-
 მია ჩააბარა და საქართველოსკენ გამოუშვა. თან კიდევ ერთი
 მაჰმადიანი ქართველი გამოატანა—როსტომ-ხან სააკაძე, თერთ-
 მეტი წლის ასაკიდან სპარსეთში გაზრდილი, ბევრ ბრძოლაში
 სახელმძღვანელო (განსაკუთრებით — ვანის ციხის აღება, ქურ-
 თების განადგურება, თურქთაგან ბაღდადის გამოსხნა, ჰამადანისა
 და ჰელეს ციხეების აღება), იმჟამად ირანის ჯარების ამირსპა-
 სალარი და თავრიზის ბეგლარბეგი.

და შემოვიდა როსტომ მეფე თბილისში 1632 წელს. ამიერ-
 რიდან 1744 წლამდე აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე ყო-
 ველთვის გამაჰმადიანებული ქართველები ენაცვლებიან ერთ-
 მანეთს.

ამგვარად, თბილისში, საქართველოს სატახტოში ახლა ახალი
 მეფე იჯდა — სულით მაჰმადიანი, სისხლით და ჯიშით ქართ-
 ველი, რაც მთავარია — „ქართულობისთვის“ თავგამოდებული
 მეზრძოლი, ქართველთა მიწა-წყალზე მშვიდობიანი ცხოვრების,
 შრომის, აღმშენებლობისა და აღორძინების წინამძღვარი და
 თავკაცი. იგი ახლა ქართლის მეფეც იყო, ირანის ყულარაღა-
 სიც და ისფაჰანის ტარულაც. შაჰ სეფი ისევ არაფერს აკეთებდა
 „ჭეშმარიტი მამის“ დაუკითხავად. ამიტომ ამბობდნენ იმჟამად:
 ქართლსაც და ირანსაც ერთი კაცი განაგებსო—როსტომ მეფე...

თეიმურაზი კი ისევ განაგრძობდა ბრძოლას. 1648 წელს
 იგი როსტომმა დაამარცხა. ბრძოლაში დაიღუპა თეიმურაზის
 ერთადერთი ვაჟი, დავითი. განადგურებული თეიმურაზი იმე-
 რეთს გადავიდა და რუსეთის ხელისუფლებასთან გააჩაღა ურ-
 თიერთობა.

თეიმურაზი და იმერეთის მეფე ალექსანდრე III რუსეთის
 მეფეს, ალექსი რომანოვს მათი ქვეყნების „რუსეთის მფარვე-
 ლობაში“ აყვანას სთხოვდნენ. 1652 წელს თეიმურაზმა მოსკო-
 ვის სამეფო კარზე დასარჩენად და „აღსაზრდელად“ გაგზავნა,
 თავისი შვილიშვილი ერეკლე (ნიკოლოზ) ბატონიშვილი, რო-
 მელიც რომანოვების სასახლეში უახლოესი ადამიანი შეიქნა.
 1658 წელს თვითონაც ეწვია მოსკოვს თეიმურაზ მეფე. იგი
 დიდის ამბით მიიღო ალექსი რომანოვმა. მაგრამ პოლონეთთან

და შვეციასთან ომის მომიჯნავეებით, ქართველ მეფეს დახმარებაზე უარი უთხრეს და ისიც სამომავლო იმედის ამარად დაბრუნდა სამშობლოში.

1658 წელს როსტომ მეფე გარდაიცვალა და ქართლის ტახტი დაიკავა ვახტანგ მეხუთემ (1658—1675). მის დროს კახეთში სპარსეთის მესვეურებმა ისევ განაახლეს თურქმან მომთაბარე ტომთა ჩასახლება. ველური მომთაბარენი ქართველთა ხელით ნახარებ და ნალოლიავებ ვენახებსა და ბაღებს სჩებავდნენ და კულტურულ მიწა-სავარგულებს საიაღალო საძოვრებად აქცევდნენ.

ამის გამო, 1659 წელს კახეთში მძლავრმა სახალხო აჯანყებამ იფეთქა. აჯანყებას სათავეში უდგნენ — ბიძინა ჩოლოყაშვილი და ქსნის ერისთავნი, ძმანი — შალვა და ელიზბარ. ხალხის წიაღიდან იშვნენ გმირები — ზეზვა გაფრინდაული, ნადირა ხოშარეული, გურგენ ჭინჭარაული, გოგოლაური, ძმანი გულუხიძენი, ფუნჩაიშვილი, შველაიძე და საღირიშვილი. აჯანყებულები ორად გაიყვნენ და ერთსა და იმავე დანიშნულ წუთს დაეცნენ თავს ორ ბანაკად მდგარ თათრებს — ბიძინა ჩოლოყაშვილი — ალავერდს, შალვა და ელიზბარ ერისთავნი — ბახტრიონს. და ორივეგან ისე ასწყვიტეს მტერი, რომ მოამბეც აღარ წასვლიათ ხელიდან.

„ბახტრიონულმა ომმა“ მტერიც და მოყვარეც ერთხელ ძიღვევ დაარწმუნა ქართველი ხალხის გაუტეხლობაში, უძლეველობასა და უკვდავებაში. სპარსეთის მაშინდელმა შაჰმა, აბას II-მ კახეთში სადამსჯელო ექსპედიციის გაგზავნაზე ხელი აიღო, მაგრამ აჯანყების მეთაურები შეაპყრობინა და ისფაჰანში ჩააყვანინა. სამივეს — ბიძინას, შალვას და ელიზბარს — სპარსელებმა ისეთივე „სასიცოცხლო პირობებით“ მიმართეს, როგორც მანამდე ყოველ ქართველ ტყვეს: ან მაჰმადიანობა მიიღეთ და სპარსეთის სამსახურში შედით, ან სიკვდილისათვის მოემზადეთ. სამივემ, უყოყმანოდ, სარწმუნოებაზე ხელის აღებას სიკვდილი არჩია. სამივე საშინელი წამებით დახოცეს — ასო-ასო, სახსარ-სახსარ აქნეს და ასჩეხეს...

„ბახტრიონულ ომზე“ მრავალი ლექსი და თქმულება გაჩნდა ქართულ ხალხურ ფოლკლორში. ამ სამამულო ომს მიუძღვნეს ბრწყინვალე თხზულებანი ქართული ლიტერატურის დიდ-

მა კლასიკოსებმა: აკაკი წერეთელმა — ბაშიაჩუკი“, და ვაჟა-ფშაველამ — „ბახტრიონი“.

1661 წელს მეფე ვახტანგ მეხუთემ თეიმურაზი დაიყოლია, შერიგებოდა ირანის შაჰს. უკვე მოხუცი და ოჯახიანად ამოწყვეტილი მეფე დათანხმდა. შაჰ აბას II „ტკბილად“ შეზღვა ქარველ მეფეს. იმ დროს თეიმურაზის შვილიშვილი ერეკლე-ნიკოლოზი კავკასიონზე გადმოსულიყო და კახეთის ტახტის დასაუფლებლად ემზადებოდა. შაჰმა თეიმურაზს მოსთხოვა, შვილიშვილს მისწერე, ისიც მეწვიოს სპარსეთშიო. თეიმურაზმა ეს მოთხოვნა არ შეასრულა. განრისხმებულმა შაჰმა თეიმურაზი ასტარადის ციხეში ჩააგდო. აქვე გარდაიცვალა 1663 წელს, 74 წლისა. ერთგულმა ქართველებმა წამოასვენეს და დაკრძალეს ალავერდის ტაძარში. ასე დაასრულა სიცოცხლე მეფე-მამულიშვილმა და შესანიშნავმა პოეტმა.

ვახტანგ მეხუთის სიკვდილის შემდგომ ქართლში მეფობდა მისი ძე, გიორგი მეთერთმეტე (1676—1688). გიორგი სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყების სამზადისს შეუდგა. შაჰმა გიორგი მეფობიდან გადააყენა და მის ნაცვლად დანიშნა თეიმურაზის შვილიშვილი ერეკლე, რომელიც რუსეთიდან სპარსეთში ჩამოსულიყო, მაჰმადიანობა მიეღო და შაჰის წყალობით აპირებდა ქართული ტახტ-გვირგვინის ხელში ჩაგდებას. გიორგი ბრძოლას განაგრძობდა. შაჰმაც დათმო: ერეკლეს კახეთის მეფობა მისცა, ხოლო გიორგის ქართლი დაუბრუნა. მაგრამ გიორგიც და ერეკლეც შაჰმა სპარსეთს გაიწვია და უკან აღარ გამოუშვა, რადგან ორივე ძალან სჭირდებოდა: გიორგი სპარსეთის ჯარების მთავარსარდლად და ავღანისტანის ბეგლარბეგად დანიშნა და აჯანყებულ ავღანელთა დასამორჩილებლად გაგზავნა, ხოლო ერეკლეს ღულამთა გვარდიის ყულარადასობა ჩააბარა და ისფაჰანს დაიტოვა. სანამ მეფეები სპარსეთის სამსახურიდან დაბრუნდებოდნენ, მანამ ქართლის ჯანიშინად (მეფის მოადგილედ) გიორგის ძმისწული, ვახტანგ ლევანის ძე დაინიშნა, ხოლო კახეთის მმართველად ერეკლეს ვაჟი — დავითი.

კულტურის კატალოგი

„ქართველები მთელს აზიაში უმამაცესი ხალხია და მათ საშინაო თანხმობა რომ ჰქონოდათ, მაშინ ვერავითარი საგარეო

გაზაფხულისა და შემოდგომისა“, „მაჯამა“, „წამება ქეთევან დედოფლისა“, „სოფლის სამღურავი“, „გრემის სასახლეზე“, „თამარის სახე დავით გარეჯას“, „ანბანთაქებანი“, „შვიდთა კრებათათვის“. მეფე არჩილმა — „გააბასება თეიმურაზისა და რუსთველისა“, „საქართველოს ზნეობანი“, „გააბასება კაცისა და სოფლისა“, „სამიჯნურონი“, „ლექსნი ასეულნი“, „გალექსილი ვისრამიანი“, „მეფეთა საქებელნი და სამხილებელნი“, „ანბანთ-ქებანი“. იოსებ ტფილელმა — პოემა „დიდმოურავიანი“. ფარსადან გორგიჯანიძემ — „საქართველოს ისტორია“.

სწავლა-აღზრდის ქართული კერების გარდა, საქართველოში (თბილისში, გორში) სკოლები გახსნეს ევროპელმა კათოლიკე მისიონერებმა. აქ, საღვთისმეტყველო საგნებს გარდა, ასწავლიდნენ ქართულ, ლათინურსა და იტალიურ ენებს.

XVII საუკუნეში განსაკუთრებით გაიზარდა ინტერესი საერო მწიგნობრობისადმი — ისტორიის, ფილოლოგიის, პოეზიის, უცხო ენების, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა (ასტრონომია, მედიცინა, გეოგრაფია) შესწავლისადმი. ამიტომ წერდა თეიმურაზ მეფე: „არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთაო“.

XVII საუკუნის დასაწყისს რომში დაარსდა პირველი ქართული სტამბა, სადაც 1629 წელს, გამოჩენილი ქართველი სწავლულისა და დიპლომატის, ნიკიფორე ჩოლოყაშვილის (ირბახის) მონაწილეობით, დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა.

აღარსად იყო X—XIII საუკუნეთა არქიტექტურული აღმშენებლობის მასშტაბები, მაგრამ XVII საუკუნემ მაინც გვიანდერმა ზოგიერთი საინტერესო ხუროთმოძღვრული ნაგებობანი: აღდგენილი გრემის ქალაქი, ეკლესიებით, გალავნებით, აბანოებით; ანანურის არქიტექტურული ანსამბლი; ლევან დადიანის მიერ გამშვენიერებული მოქვის ტაძარი; როსტომ მეფის მიერ აგებული ზიდი მდინარე ქციაზე — „გატეხილი ზიდი“, რომელიც დღესაც მოქმედებაშია. ამავე საუკუნიდან მრავლად შემოგვრჩა ფრესკული მხატვრობისა და ჭედურობის ნიმუშები.

პოლიტიკურ მოღვაწეობასთან ერთად, დიდ კულტურულ საქმიანობას ეწეოდნენ ქართველები უცხოეთში. სპარსეთში — ალავერდი-ხან უნდილაძე, იმამ-ყული-ხან უნდილაძე, დავით (დაუდ-ხან) უნდილაძე, კონსტანტინე-მირზა თეიმურაზის ძე,

იესე (ისა-ხან) ლევანის ძე, თამაზ-ყული-ხანი, მანუჩარ-ბეგი (შაჰ-აბასის ელჩი ინდოეთში), გიორგი სააკაძე, ბაგრატ-მირზა (მეფე ბაგრატ VII), სვიმონ-ხანი (მეფე სვიმონ II), ხოსრო-მირზა (როსტომ მეფე), ყარა-ბეჟან-ბეგ სააკაძე, როსტომ-ხან სააკაძე, ფარსადან გორგიჯანიძე, პაატა-ბეგი, ალექსანდრე მუხრან-ბატონი, ხოჯასთე-ბეგი, რამაზ-ბეგი, იოთამ-სულთან გურჯი, ფეროხ-სულთანი, დაუდ-ბეგ გურჯი, ალი-ყული-ბეგ სააკაძე, მუსლიმბეგი, ადამ სულთან ანდრონიკაშვილი, სიაომ-ხანი, მერაბ-ხანი, ოთარ-ხანი, მანსურ-ხან ბარათაშვილი; პოეტები — მირზა მოჰამედ თაჰერ ნასრაბადი, ქაიხოსრო-ხანი (როსტომ-ხან სააკაძის დისწული), ზეინალ-ბეგი, ზურაბ-ბეგი, ფაზალ-ალი-ბეგი, შერმაზან-ბეგი, ალი-ხან-ბეგი... თურქეთში — გიორგი-ბეგი, მეჰმედ ფაშა, გულჩარა (დიპლომატი ქალი), ფერად ფაშა, ქენან ფაშა „კოჯა“ („ზორბა“), გურჯი მეჰმედი, საფარ ფაშა, მურთაზა ფაშა... რუსეთში — ბატონიშვილი ნიკოლოზ (ერეკლე), არჩილ მეფე, ალექსანდრე არჩილის ძე.

ჰანსტანგ მუჟიჰსე და მისი დრო

დადგა XVIII საუკუნე. „ქართველები უდავოდ ყველაზე მაძაცი ხალხია აღმოსავლეთში“, — წერდა მარტინ გოდერო. ხოლო რუსი დიპლომატი, არტემ ვოლინსკი იმეორებდა: „მთელს ირანში საუკეთესოდ მიმაჩნია ქართველთა მხედრობა“.

მაგრამ ქართველთა სიმამაცე უფრო სპარსეთს ხმარდებოდა, ვიდრე თვითონ საქართველოს. უმამაცესმა მხედარმა და უნიჭიერესმა მხედართმთავარმა, ქართველთა მეფე გიორგი მეთერთმეტემ, სწორედ სპარსეთისთვის გასწირა სიცოცხლე. მან დაუძორჩილა აჯანყებული ავღანისტანი შაჰის გვირგვინს და ბოლოს, ისევ ირანის მესვეურთა „ანტიქართული შეთქმულების“ წყალობით, ავღანელმა ბელადებმა მოახერხეს დალატით მოეკლათ „უძლეველი ქართველი მეფე“, „გენერალისიმუსი სპარსეთის ჯარებისა“ (ასე უწოდებდნენ მას ევროპელები). ასევე შეეწირა სპარსეთისათვის ავღანელებთან ბრძოლას გიორგი მეთერთმეტის შემცვლელი, მისი ძმისწული, ქართლის ახალი მეფე და სპარსეთის ჯარების „გენერალისიმუსი“ — ქაიხოსრო. გიორგი მეთერთმეტის, ქაიხოსროსა და მათ მხარდამხარ

მეომარ ქართველთა საარაკო სიმამაცემ ათქმევინა სწორედ ავ-
ღანთა მაშინდელ მესვეურებს: სპარსელები ჩვენთან შედარებით
დიაცები არიან, ხოლო ჩვენ, ავღანელები, ქართველებთან შედა-
რებით ვართ დიაცებიო.

სანამ გიორგი მეთერთმეტე და ქაიხოსრო სპარსელებისთვის
ავღანელთა სისხლს ჰღვრიდნენ, მანამ ქართლის გამგებელმა
(„ჯანიშინმა“) ვახტანგმა დიდი აღმშენებლობითი მოღვაწეო-
ბა გააჩაღა. იგი ღირსეული მემკვიდრე გამოდგა დიდი ქართვე-
ლი სახელმწიფო და კულტურული მოღვაწეებისა. ვახტანგი იყო
ქვეყნის ჭეშმარიტი განმანათლებელი, მწიგნობრობის მოთავე
და შეცნატი, თვითონ ფრიად მგრძნობიარე პოეტი, მეცნიერუ-
ლი მუშაობის სულისჩამდგმელი, სამწიგნობრო გამომცემლობის
შესაფუძვლე, სამოსამართლო სჯულმდებელი და სახელმწიფო
კანონმდებელი.

იგი არის დამაარსებელი საქართველოში პირველი სტამბი-
სა, სადაც პირველად დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“, თვითონ
ვახტანგის მიერ მეცნიერულად კომენტირებული და რედაქტი-
რებული. აქვე დაიბეჭდა მრავალი საღვთისმეტყველო და საე-
რო ხასიათის წიგნი.

სტამბის შექმნაში ვახტანგს დიდი დახმარება გაუწია ანთი-
მოზ ივერიელმა, წარმოშობით ქართველმა, რუმინეთის დიდმა
საეკლესიო რეფორმატორმა, პოლიტიკოსმა, ხუროთმოძღვარმა,
ძოქანდაკემ, მხატვარმა, რიტორმა, — რომელსაც მანამდე შეექ-
მნა სტამბები რუმინულ, ბერძნულ, სლავურ და არაბულ ენებ-
ზე.

ვახტანგმა ააშენა და განაახლა მრავალი ტაძარი და ეკლესია.
მას გაჰყავდა გზები, აგებდა ხიდებს, საეაჭრო ქარვასლებს, წის-
ქვილებს, წყალსადენებს, აშენებდა ქალაქებს, დაბებსა და სოფ-
ლებს. მის დროს დამშვენდა და გაიზარდა თვითონ თბილისი,
საქართველოს სატატხტოში მაშინ ოციათას მცხოვრებზე მეტა
ცხოვრობდა. იყო გაცხოველებული ვაჭრობა, ხელოსნობა.

ვახტანგი იყო სამართლებრივი სჯულმდებელი („კოდიფი-
კატორი“). მისი „სამართლის წიგნი“ ეხება ცხოვრების ყოველ
მხარეს — საბატონყმო ურთიერთობებს, წოდებრივ მიმართებებს,

ქონებას, ნასყიდობას, ვალს, მემკვიდრეობას, მკვლელობას, ოჯახს, ზნეობას.

ცალკე საკანონმდებლო ძეგლად შეადგინა ვახტანგმა „დასტურლამალი“, თავისებური ახალი ვარიანტი ძველი „ხელმწიფის კარის გარიგებისა“, რომელიც განსაზღვრავდა სახელმწიფო ინსტიტუტების გარეგნულ სახესა და შინაგან ხასიათს.

ვახტანგმა შექმნა სამხედრო „გვარდია“, რომლითაც იგი მკაცრად წინააღმდეგა ფეოდალურ თვითნებობასა და თავგანმზიდობას.

ვახტანგის მმართველობის ეს პერიოდი მართლაც რომ იყო „ხანა ვერცხლისა“, ანუ ხანა ოდინდელი მაღალი კულტურის „რენესანსისა“.

ვახტანგის „ჯანიშინობის“ დროს, მისი უფროსი ბიძა, კახეთსა და იმერეთს მეფედ ნამყოფი არჩილი, რუსეთში ცხოვრობდა ოჯახით. ქართული „კოლონია“ რუსეთში მე-17 საუკუნის მიწურულს დაარსდა. არჩილი რუსეთში 1698 წელს გადასახლდა. მანამდე მისი ვაჟი, ალექსანდრე ბატონიშვილი პეტრე პირველთან ერთად ატარებდა ჭაბუკობის წლებს. ქართველები მოსკოვის მახლობლად, სოფელ ვსესვიატსკოეში ცხოვრობდნენ. 1697 წელს პეტრე პირველმა მოაწყო სახელოვანი „დიდ ელჩობა“ ევროპაში, სადაც ინკოგნიტოდ ჩასულ ხელმწიფეს თან ახლდა — როგორც ევროპელები ამბობდნენ — „ქართველი თავადი ალექსანდრე ბაგრატიონი“, ანუ „ცარევიჩ იმერეტინსკი“.

კენიგსბერგში პეტრე და ალექსანდრე საარტილერიო და საფორტიფიკაციო ხელოვნებას სწავლობდნენ გამოჩენილ პრუსიელ ინჟინერთან — შტნეიტნერ ფონ შტერნფელდთან. კენიგსბერგიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი ჰააგას გაემგზავრა საარტილერიო ცოდნის გასადრმავებლად.

ჰოლანდიაში ყველას აოცებდა „ქართველი თავადი ალექსანდრე ბაგრატიონი“ — ნიჭით, დაკვირვებულობით, სწრაფსაზრიანობით, ვაჟკაცობით, აღზრდილობით. მეილდენბერგში გამართულ საარტილერიო გამოცდებზე ყველა გააკვირვა ქართველი ბატონიშვილის განსწავლულობამ და გაწაფულობამ „ბომბარდი-

რების ხელოვნებაში“. პეტრე აღტაცებული იყო მეგობრის წარმატებებით.

ალექსანდრესთან სიახლოვეს ესწრაფოდნენ ჰოლანდიელი სწავლულნი, სამხედრონი, იურისტები, „მაღალ საზოგადოებაზე“ დახარბებული პლუტოკრატები. ევროპელებისათვის პირდაპირ „აღმოჩენა“ იყო ეს „საოცარი ქართველი“, თავისუფალ დროს ქართული სამოსელით მორთულ-მოკაზმული.

შემდეგ, ალექსანდრე ბატონიშვილი უტრეხტში სწავლობდა არტილერიასა და ფორტიფიკაციას; აქ მისი მასწავლებელი იყო ცნობილ სპეციალისტი იან ვოშკა.

ალექსანდრე, არტილერიისა და ფორტიფიკაციის შესწავლის გარდა, ეცნობოდა ევროპულ უმაღლეს სულიერ და ნივთიერ, კულტურას — მწერლობას, წიგნის ბეჭდვას, ფერწერას, ქანდაკებას, ხუროთმოძღვრებას.

1698 წელს პეტრე ინგლისში წავიდა და თან წაიყვანა ალექსანდრე ბატონიშვილი. ავსტრიელი რეზიდენტი ჰოფმანი წერდა, რომ აქ, ინგლისში, რუსეთის ხელმწიფეს „ძინავს ეგრეთ წოდებულ თავად ალექსანდრე იმერეთინსკისთან, ერთ ექიმთან და კიდევ სამ თუ ოთხ ადამიანთან ერთად, ერთს პატარა ოთახში“.

1700 წლის 19 მაისს, ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ, პეტრე პირველმა გამოსცა ბრძანება: „საქვემეხო („პუშკარული“) პრიკაზის ყველა საქმე განაგოს არტილერიის გენერალმა, უფლისწულმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“. მაშინვე პეტრემ დააწესა უმაღლესი სამხედრო წოდება „გენერალ-ფელდცეხმეისტერისა“. და ეს წოდებაც მან პირველს მიანიჭა ალექსანდრე ბატონიშვილს.

ასე შეიქნა არჩილ მეფის უფროსი ვაჟი რუსეთის არტილერიის „მამამთავარი“ — რუსეთის პირველი არტილერისტი, არტილერიის პირველი „მინისტრი“ და პირველი გენერალ-ფელდცეხმეისტერი. იგი მაშინ ოცდაათი წლისა იყო.

ალექსანდრე მისთვის ჩვეული ცხოველმყოფელობითა და დაუცხრომლობით შეუდგა რუსეთის საარტილერიო-საოჭარი საქმის ჩამოყალიბებასა და დაფუძნებას. მაგრამ უეცარმა კატასტროფამ უეცრადვე დაამხო დიდების მწვერვალზე ასული უფლისწული. „საქვემეხო პრიკაზის“ უფროსად ალექსანდრეს

დანიშენიდან (1700 წლის 19 მაისი) ზუსტად სამი თვის თავზე (1700 წლის 19 აგვისტოს) დაიწყო „რდილოეთის ომი“ — ოცდაერთწლიანი სამკედრო-სასიცოცხლო ჭიდილი რუსეთსა და შვეციას შორის. პირველ შეტაკებაში, ნარვასთან, შვედებმა მოპირდაპირე დაამარცხეს, გენერალიტეტი ტყვედ წაიყვანეს. მათ შორის აღმოჩნდა ალექსანდრე არჩილის ძეც.

დიდი ფრანგი მწერლის, ფილოსოფოსისა და განმანათლებლის — ვოლტერის ცხოველი ყურადღება მიიპყრო ეგზომ სვეაძაღლებული ქართველი ბატონიშვილის უეცარმა უბედურებამ.

— ალექსანდრე არჩილის ძე არის შესანიშნავი მაგალითი ბედის უკუღმართობისა, — წერს ვოლტერი — იგი, საქართველოს გვირგვინის უდავო მემკვიდრე, ბედისწერამ შვეციის ტყვედ აქცია. მამამისი, არჩილი, ხელმწიფე ყველაზე მშვენიერი ქვეყნისა, — რომელიც გაშლილია არარატსა, კავკასიონსა და შავ ზღვას შორის — მტრებმა აიძულეს სამშობლო დაეტოვებინა. მან ოსმალეთის ხონთქარის თავშესაფარს რუსეთის იმპერატორის წყალობა არჩია. არჩილის ვაჟი ნარვასთან შეტაკებისას ფინელ ჯარისკაცებს შეუპყრიათ, ტანზე შემოუძარცვათ და ის იყო კიდევაც უნდა მოეკლათ, რომ გრაფმა რენშილდმა გამოჰკლიჯა ხელიდან გამხეცებულ მეომრებს ძვირფასი ტყვე და მეფეს მიჰგვარა. გაოცდა კარლოსი, როცა შეიტყო ვინაობა ამ მშვენიერი ვაჟკაცისა. კავკასიის მთების ძირას დაბადებული აზიელი პრინცი, რომელმაც ტყვეობა უნდა გაატაროს ყინულოვანი შვეციის მიწაზე! „ეს იმას ნიშნავს, ერთ მშვენიერ დღეს მე რომ აღმოვჩნდე ტყვედ ყირიმელ თათრებთან!“ — შესძახა კარლოსმა...

ბევრი ეცადა და იბრძოლა არჩილმა შვილის გამოხსნისათვის, პეტრე პირველიც ბევრს ჰპირდებოდა, მაგრამ წელი წელს მისდევდა და რუსი ოფიცრებისა და ქართველი ბატონიშვილის უმძიმესი ტყვეობა კვლავ გრძელდებოდა. ბოლოს შვეციის მეფემ კარლოს XII-მ ალექსანდრეს გასათავისუფლებლად ათი ტონა ოქრო მოითხოვა! პეტრემ ალექსანდრეს შეუთვალა — როგორ მოვიქცეო. ალექსანდრემ სასწრაფოდ მოაბრუნა პასუხი: „არა თუ სათქმელად, ფიქრადაც არ მომსვლია რაიმე ზარალი მოუვიდეს სახელმწიფოს ჩვენი გულისათვის, თუნდაც ათასჯერ უკეთესები ვიყოთ. ჩვენ ამისთვის ვართ მოწოდებულნი“

მხოლოდ: ვითმინო და მოვკვდეთ ხელმწიფისა და მამულისათვის!“

და შვეციის ტყვეობაში მოკვდა ქართველი უფლისწული, უახლოესი თანამოდგაწე რუსეთის უდიდესი ხელმწიფისა, რუსული არტილერიის მთავარსარდალი, რუსული არმიის პირველი ფელდცეხმეისტერი.

დარჩნენ რუსეთში: არჩილ მეფე, მეუღლე დედოფალი ქეთევანი და ასული დარეჯანი. პეტრე პირველმა ალექსანდრეს დაჰლუპვამდე არჩილს სამუდამო საკუთრებად დაუმტკიცა ვსესვიატსკოე, მასთან — სოფელი პახრა და ნიჟნიგოროდის „ვოლოსტები“ — ტერიუშევი, ბელგოროდი და ლისკოვი.

პეტრემ არჩილს საგამგებლოდ და საპატრონოდ გადასცა რუსული ქრისტიანული კულტურის მშვენება — დონის მონასტერი, სადაც ესვენა დონის ღვთისმშობლის ხატი — სიმბოლო და სიამაყე რუსული გმირობისა და მამულიშვილობისა (ეს ხატი წინ მიუძღოდა სახელოვან დიმიტრი დონელს კულიკოვოს ველზე მონღოლ-თათრებთან გამართულ ძღვევამოსილ ბრძოლაში, 1380 წელს). დონის მონასტრის წინამძღვრად დაინიშნა ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, არქიმანდრიტი ლავრენტი. დონის მონასტერი არჩილმა პირველხარისხოვან ციხეებურჯად გადააქცია. მას მოსკოვი უნდა დაეცვა სამხრეთიდან და აღმოსავლეთიდან.

არჩილის გვერდით, იმჟამად, ქართულ კოლონიაში ცხოვრობდნენ და რუსული სახელმწიფოსა და კულტურის სამსახურში იდგნენ „ჩრდილოური ოდისეის“ თანამგზავრები: დავითაშვილი, თურქესტანიშვილი, ამბრასაძე („აბრაზანცევი“), ხერხეულიძე („ხერხეულიძე“), სოლოლაშვილი („სოლოლოვი“), დადიანი („დადიანოვი“), ქვარიანი, ჯაფარიძე, საყვარელიძე, ბეჟანიშვილი, ალადაშვილი — სულ, ოცამდე წარჩინებული და ასორმოდრატამდე „მდაბიური“ ქართული გვარი.

არჩილი დაუცხრომლად ზრუნავდა ქართული წიგნის ბეჭდვისათვის მოსკოვში. 1703 წელს პეტრეს ბრძანებით შეუდგნენ ქართული წიგნის ბეჭდვას და 1705 წელს გამოვიდა კიდევ პირველი ქართული წიგნი — „დავითნი“.

1713 წელს არჩილი გარდაიცვალა. დაიკრძალა იქვე, დონის

მონასტერში. დარჩა შესანიშნავი პოეტური მემკვიდრეობა — „არჩილიანი“.

1711 წელს, ქაიხოსროს დაღუპვის შემდეგ, ვახტანგი სპარსეთის გაეშურა ქართლის სამეფო მემკვიდრეობის მისაღებად. სპარსეთის ხელმწიფემ, შაჰ ჰუსეინმა მას ქრისტიანობის უარყოფა და მაჰმადიანობის მიღება მოსთხოვა. ვახტანგმა ცივად იუარა.

ისფაჰანში ვახტანგს ფრანგი მისიონერი პიერ ისუდენი შეხვედრია; მეფეს იმისთვის უთქვამს: ნაკუწებად რომ მაქციონ, ქრისტეს სჯულს მაინც არ ვუღალატებ და მაჰმადიანად არ მოვიქცევიო.

შაჰ ჰუსეინმა ვახტანგი ქირმანს გადაასახლა, ხოლო ქართლში მის ძმას, გამაჰმადიანებულ იესეს ჩააბარა.

ვახტანგი ქირმანის ტყვეობაში პოეტურ მუზასთან ტრფიალებაში იქარვებდა ჯავრსა და კაეშანს. „სხვა საქმე არა მქონდა რა, ამის შექცევას გამოვეკიდე... თუმცა დამეკლოს რამე, ნუ დაძღვობთ. ჩემი ჭირი ქვას ჰქონებოდა, დადნებოდა. ჩემი ფიქრი და ნაღველი ზღვის ალაგს აავსებდა“, — წერდა იგი ნაღვლიანად. ქირმანში თარგმნა ვახტანგმა მსოფლიო ლიტერატურის შესანიშნავი ქმნილება — „ქილილა და დამანა“. აქაურმა წუხილმა შთააგონა პოეტ-პოლიტიკოსს ბევრი სტრიქონი მისი „ტრისტაციებისა“.

მაგრამ მხოლოდ ლიტერატურული ქვითინით როდი ცხოვრობდა ქირმანში ვახტანგ ბატონიშვილი. იგი დაუცხრომლად ეძიებდა უფრო „ძლიერ საშუალებას“, რაიც აიძულებდა (ან დაიყოლიებდა) სპარსეთის ხელისუფლებას, მიეკუთვნებიათ ქრისტიანი ბატონიშვილისათვის მისი ქრისტიანი ქვეყანა, „რჯულშეუცვლელად“.

ასეთ საშუალებად ვახტანგმა მიიჩნია დასავლეთი ევროპა, საითაც მის წინაპრებს დიდი ხნის წინათ გაეკვლიათ გზა.

და 1713 წელს ვახტანგმა ევროპაში გაგზავნა სახელოვანი ქართველი მწერალი და საეკლესიო მოღვაწე სულხან-საბა ორბელიანი. 1714 წელს ორბელიანი ვერსალის სასახლეში ორჯერ შეხვდა საფრანგეთის მეფეს, ლუი XIV-ს, მაგრამ ამოდ: მსოფლიოს „უდიდესმა მონარქმა“ არაფერი არ გამოსწირა ქართუ-

ლი ტახტის მაძიებელი უფლისწულისათვის. მერე, სულხან-საბა ორბელიანი პარიზიდან რომს მივიდა და პაპ კლიმენტი XI-ს ეწვია. აქაც „ტკბილი აუდიენციები“ ჰქონდა ქართველ დიპლომატს, მაგრამ აქაც ყოველივე ამოი გამოდგა. 1716 წელს სულხან-საბა ხელცარიელი დაბრუნდა ვახტანგთან. საქართველოს დახსნის „ვეროპულმა გზამ“ საბოლოოდ შეირცხვინა თავი ქართველთა თვალში. ვახტანგი იძულებული გახდა მაჰმადიანობა მიეღო და შაჰმა იგი მაშინვე დანიშნა საქართველოს მეფედ და „სპარსეთის ჯარების გენერალისიმუსად“ (ფრანგი კონსულის ანჟე დე გარდანის ცნობა).

ქართლის ახალ მეფეს, ვახტანგ მეექვსეს (1716–1737) კახეთის მეფე დავითთან მტრობა ჰქონდა. ვერ იქნა და ვერ მოხერხდა ქართლისა და კახეთის გაერთიანება უამრავ საერთო მტერთა იერიშების უკუსაგდებად.

განსაკუთრებით გაძლიერდა ლეკთა შემოსევები კახეთის მიწა-წყალზე. ლეკები დაღესტნის მთებიდან მოედინებოდნენ და ქართულ მიწებს — ჭარსა და ბელაქანს იჭერდნენ, მკვიდრად სახლდებოდნენ და კახეთის სიღრმეებისკენ მოიწევდნენ ზშირი, ქურდული თავდასხმებით, ტყვეებისა და ქონების გატაცებით.

ვახტანგ მეექვსეს სპარსეთში ყოფნისას შეეძლო დარწმუნებულებოდა, რომ ეს ქვეყანა მაშინ მის სუსტ, უმწეო მესვეურებს ღამის დაღუპვის პირზე მიეყვანათ. ეს ვითარება კარგად გამოიყენეს მისმა ძლიერმა მეტოქეებმა — თურქეთმა და რუსეთმა, რომელთაც დღე-ღღეზე უნდა გადაეწყვიტათ „ირანულ მემკვიდრეობათა“ დაპყრობა-დაუფლება. თავის მხრივ მეტოქეები — რუსეთი და თურქეთი, ისევე ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ეძებდნენ საყრდენს მოსალოდნელ საომარ ჭიდილში. რუსეთის სამიშვერო კარი „ერთმორწმუნე ქრისტიან მოძმეებთან“ — ქართველებთან და სომხებთან აცხოველებდა სამოკავშირეო ურთიერთობას, ხოლო ოსმალეთის სასულთნო — კავკასიელ მუსლიმანებთან.

1720 წელს ასტრახანის გუბერნატორმა არტემ ვოლინსკიმ ქართველ მეფე ვახტანგ მეექვსეს მოსწერა: რუსეთის მხარეზე მტკიცედ დადები და ურწმუნოთაგან შენი ქვეყნის განთავისუფლების იმედი იქონიეო.

1721 წელს რუსეთისა და ქართლის სამხედრო-პოლიტიკუ-

რი კავშირი დაიდო. რუსთა და ქართველ ხელმწიფეებს ერთად უნდა შეეციათ ირანისათვის. სანამ პეტრე პირველი კასპიის გასწვრივ გამოჩნდებოდა, ვახტანგი გამალებით ემზადებოდა „სანატრელი ომისათვის“. ემზადებოდა ფარულად, სომეხთა თავკაცებთან ცხოველი ურთერთობა გაება, მათ ჯარების შეყრასა და გაწრთვნაში შევლოდა.

იმავე 1721 წელს პეტრე პირველმა ბრწყინვალედ დაასრულა შვეციასთან სანგრძლივი ომი. საზეიმო სვლა ვსესვიატსკოდან დაიწყო იმპერატორმა — ქართული კოლონიიდან. პირველი საზეიმო შეხვედრა ქართულ ოჯახში მოაწყო ხელმწიფემ, მისი უსაყვარლესი ადამიანების — არჩილისა და ალექსანდრეს ოჯახში. მასპინძლობდა პეტრეს „ძვირფასი ნათესავი“ ქართველი ქალი, არჩილის ასული და ალექსანდრეს დაი — დარეჯანი. შედეგებზე გამარჯვების პირველი საზეიმო სუფრაც „ძვირფას დარიას“ გაეწყო. რუსული იარაღის გამარჯვებისა და რუსული მამულიშვილობის აღსანიშნავი პირველი სადღეგრძელოც აქ შესვა პეტრემ და მისმა ამაღამ — ქართულ ოჯახში, ქართველი ქალის ხელით ავსებულნი სასმურით. მთელი დამე ქართველებთან იდუმალ საუბარში გაატარეს რუსებმა. საუბარს ესწრებოდნენ: გიორგი დადიანი, ბორის თურქესტანიშვილი, პეტრე, მოსე და დიმიტრი ამბრასაძეები. მეორე დღეს პეტრე და მისი ამაღა, რუსებიც, ქართველებიც, ერთად გაემართნენ მოსკოვისაკენ, რომელიც საზეიმოდ ამდგარი და აღკაზმული ელოდა ძლევამოსილ მეუფეს.

სამზრეთში კი, ქართველები და სომხები დღე-დღეზე ელოდნენ ჩრდილოეთიდან „გამათავისუფლებელი ომის“ შემობრძანებას ამიერკავკასიის განაწამებ მიწაზე.

ვახტანგ მეექვსის საომარი დროშების ქვეშ მაშინ 60 000 მკომარი იდგა და მოხდა ისე, რომ სანამ იგი ჩრდილოეთიდან პეტრე პირველის გამოჩენას ელოდა, მანამ 8 000-მა ავღანმა ირანელები გაანადგურა და ირანის სატახტო ქალაქიც აიღო. ვახტანგს თავისუფლად შეეძლო, ბრძოლაში ჩარეულიყო, მაგრამ მას არავითარი სერიოზული პოლიტიკური ნაბიჯის გადაღმა აღარ სურდა პეტრე პირველის გამოჩენამდე.

სამართლიანად წერს ისტორიკოსი პატკანოვი: „ვახტანგ მეფეს რომ მარჯვედ გამოეყენებინა მაშინდელი შექმნილი პი-

რობები, მისთვის, მისი ქართველებით, ძნელი არ იქნებოდა სპარსეთიდან გაედევნა ავღანები და ეთამაშა ის როლი, რომელსაც აზიაში თამაშობდა ნადირ-შაჰი. სპარსეთის დამპყრობლებს (ავღანებს) შიშს ჰკვირიდათ თუნდ ერთი გამოჩენაც ქართველთა მხედრობისა, რომლის ძალმოსილებაც მათ არაერთხელ უგემნიათ თავისას, საკუთარ სამშობლოში (ავღანეთში)“.

1722 წლის 15 ივნისს პეტრე პირველმა ირანში გალაშქრების მანიფესტი გამოსცა. ვახტანგი განჯისაკენ გაემართა. აქ უნდა შეერთებულიყვნენ მოკავშირეთა ჯარები. ქართველებს სამ თვეს იღვნენ განჯაში. მაგრამ შემდეგ გამოირკვა, რომ კასპიისაკენ რუსთა ლაშქრობა ჩაიშალა და იგი მომავალი წლისათვის გადაიდო. დანაღვლიანებული ვახტანგი თბილისს მობრუნდა.

ზოლო, რუსთა ლაშქრობა აღარც მომდევნო წელს შესდგა კავკასიაში. ბოლოს, 1724 წელს, ვახტანგმა შეიტყო თავზარდამცემი ამბავი: რუსეთსა და თურქეთს ხელშეკრულება დაუდევთ და პეტრე პირველს აღმოსავლეთ ამიერკავკასია, უწინარეს ყოვლისა ქართლი, თურქეთის საკუთრებად უცვნია.

ამას ისიც დაერთო, რომ კახეთის მმართველმა კონსტანტინემ ლეკთა ჯარები დაიქირავა და თბილისს შემოესია.

ვახტანგი ოჯახით, ნათესავებით და 1400 რჩეული ქართველით რუსეთში გადაიხვეწა. თბილისში თურქები შევიდნენ.

ვახტანგმა პეტრე პირველს ცოცხალსაც ველარ ჩაუსწრო. პეტერბურგის კარზე მაინც პატივით მიიღეს, მაგრამ დახმარება მაინც არაფერი მისცეს. იგი მძიმე სევდით შეპყრობილი, პეტერბურგიდან ასტრახანს გადასახლდა და იქვე აღესრულა 1773 წელს. იქვე დაკრძალეს — პოეტი-მეფე, მიამიტი პოლიტიკოსი.

ვახტანგის თანამგზავრებმა, ანუ ვახტანგისგან საქართველოსგან მოკვეთილებმა — რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს. ბევრი სამხედრო სამსახურში შევიდა (მსგავსად დიდი პოეტის დავით გურამიშვილისა), სხვადასხვა ქალაქებსა და გუბერნიებში დასახლდნენ. ზოგი კულტურულ საქმიანობას შეუდგა. არჩილ მეფის დროინდელი ქართული სტამბა აღადგინეს; წერდნენ, თარგმნიდნენ, ბეჭდავდნენ... საქართველოს კი... ეკარგებოდნენ.

საქართველო XVIII ს. მეორე ნახევარი

ოსმალებმა თორმეტი წელიწადი იბატონეს საქართველოში. ქართველები ისევ იბრძოდნენ, „სანამ პირში სული ედგათ“.

1735 წელს ირანის ახალმა მბრძანებელმა, ნადირ შაჰმა, ოსმალები დაამარცხა და ამიერიდან საქართველოში „ოსმალობა“ ისევ „ყიზილბაშობამ“ შეცვალა.

აღმოსავლეთი საქართველო ნადირმა მამა-შვილს — თეიმურაზ მეორესა და ერეკლე მეორეს გაუნაწილა: ქართლი — თეიმურაზს, კახეთი — ერეკლეს.

აქ ნიშანდობლივი ის იყო, შაჰმა გამაჰმადიანების გარეშე დართო ნება ახალ ქრისტიან მეფეებს ტახტზე ასვლისა. 1745 წელს მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძარში, გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწისა და განმანათლებლის, კათალიკოს ანტონ პირველის ხელდასხმით, ქრისტიანული წესების დაცვით ეკურთხნენ მეფეებად მამა და შვილი.

ქართველები ისევ იწყებენ ბრძოლას თავისუფლებისათვის. ჯერ შანშე არაგვის ერისთავი უდგა სათავეში აჯანყებას, მერე ვივი ამილახორი.

1747 წელს ნადირ-შაჰი შეთქმულებმა მოჰკლეს. ძალაუფლება ხელთ იგდო ნადირის ძმისწულმა და თეიმურაზ მეორის სიძემ (ქალიშვილის ქმარმა) — ადილ შაჰმა.

მაგრამ ირანი ანარქიამ მოიცვა. ბევრი მაძიებელი გამოუჩნდა შაჰის ტახტსა და გვირგვინს. ასეთი „მაძიებელი“ იყო თავრიზის მფლობელი აზატ-ხანი, რომელმაც ამიერკავკასიას შემოუტია გამძაფრებით. იგი ჯერ ერევნის დასაპყრობად წამოემართა. ერევანი ქართველთა მფარველობაში შემოდრიოდა და სასწრაფოდ წარემართა ერეკლე მეორე ქართველთა მხედრობით ერევნელთა დასახსნელად. 1751 წლის 27 ივლისს, ყირ-ბულახთან, ერევნის მახლობლად, ერეკლემ უაღრესად ზერხიანი მანევრით, სასტიკად დაამარცხა და გააქცია რიცხვმრავალი მოპირდაპირე.

ერეკლე მეფე მთელს კავკასიაში უკვე უმეტოქეო მხედრად და მხედართმთავრად იყო აღიარებული. მან მანამდეც მრავალჯერ დაამარცხა ლეკთა მთხარი გუნდები, პირისპირ შერკინებაში დახოცა მათი რჩეული ბელადები.

1752 წელს, თულქითაფასთან, ერეკლემ სასტიკად გაანად-

გურა ლეკებისა და შაქი-შირვანის გაერთიანებული ჯარები. აქ, ბოდბელმა გლახმა პაატა ბაღაშვილმა ცხრა თათარი გააპო ხმლით, სამი ცოცხლად გათოკა.

1754 და 1755 წლებში, ისევ ერეკლეს სარდლობით ქართველებმა სასტიკად გაანადგურეს ხუნძახის ბატონი ნურსალ-ბეგი და მისი ჯარები, ჯერ — მჭადისჯვართან, მეორედ — ყვარელთან.

ქართველები ისევ არ იშლიდნენ რუსეთისაკენ ლტოლვას. 1760 წელს მეფე თეიმურაზ მეორე პეტერბურგს ჩავიდა და იმპერატრიცა ელისაბედს შეხვდა. ქართველი მეფე რუსულ ჯარს ან ჯარის დასაქირავებელ ფულს ითხოვდა, ირანის დაპყრობას აღუთქვამდა და სამარადჟამო ერთგულებას იფიცებოდა.

მაგრამ ისევ „არახელსაყრელი პირობები“ იყო რუს-ქართველთა „კომბა-მეგობრობისა“. რუსეთი „შვიდწლიან ომში“ იყო ჩაბმული. თეიმურაზიც ვერაფერს გახდა. უკანაც ვეღარ დაბრუნდა. იქვე, პეტერბურგს გარდაიცვალა, 1726 წელს. გადასვენეს ასტრახანს და იქ დაკრძალეს თავისი სიმამრის, ვახტანგ მეექვსის გვერდით.

დიდი ქართველი მეფე-მწერლების — თეიმურაზ პირველის, არჩილ მეორისა და ვახტანგ მეექვსის მსგავსად, არც ამ მეოთხე მეფე-პოეტს ეღირსა მშობლიურ მიწაზე სულის დაღევა.

ქართლ-კახეთის ერთპიროვნული ხელმწიფე შეიქნა ერეკლე მეორე.

სპარსეთში ამ დროს ცენტრალური ხელისუფლება განმტკიცდა. სახელმწიფოს სათავეში ქერიმ-ხან ზენდი მოექცა. იგი იძულებული გახდა ამიერკავკასიაში ერეკლე მეორის „ჭეგემონობა“ ეცნო. ერევანი, განჯა და ყარაბაღი ისევ ქართველი მეფის მფლობელობაში შედიოდნენ.

სწორედ ერეკლეს მეფობის ჟამს დასავლეთ საქართველოსაც ეღირსა ძლიერი, ნიჭიერი და ყოველი სამამულიშვილო, ღირსებით აღსავსე საჭეთმპყრობელი — მეფე სოლომონ პირველი, დიდი (1752—1784). მან მტკიცე, მკაცრი ხელით დათრგუნა და დაიმორჩილა იმერეთის, სამეგრელოს, აფხაზეთისა და გურიის ამაყი და თავგასული მთავრები, 1757 წელს ხრესილის კელზე სასტიკად დაამარცხა ლაშქრად შემოჭრილი ოსმალურა

არმიები, ალაგმა და უკუაქცია მტრის სარევანშო შემოტევები. ნიშანდობლივი იყო წარწერა სოლომონის სახელმწიფო ბეჭედზე — „ლომებრ მყეფე, მტერთ სისხლმჩქეფე, იმერთ მეფე სოლომონ“...

1758 წელს ერეკლემ და სოლომონმა სამხედრო კავშირად შეკრეს: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, ერთმანეთს მივეშველნეთ“.

1768 წლის 23 ივნისს სოლომონმა, მსგავსად ერეკლე მეფისა, რუსეთში ელჩი გაგზავნა და მფარველობა ითხოვა. სამაგიეროდ ისიც ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში დახმარებას აღუთქვამდა რუსთა ხელმწიფეს.

რუსეთ-თურქეთის მორიგი ომიც (1768—1774) უკვე დაწყებული იყო. საომარი ფრონტები ამიერკავკასიასა და ბალკანეთზე უნდა გაშლილიყო. რუსეთის საიმპერატორო კარი ორივეგან მოკავშირეებად ისევ ქრისტიან მოსახლეობას გულისხმობდა, ხოლო ოსმალეთის სასულთნო — მაჰმადიან მოსახლეობას. ქართველი მეფეები ერთმორწმუნე რუსეთთან კავშირში ირანისა და ოსმალეთისგან მიტაცებული ქართული მიწების დაბრუნებას, ლეკიანობისა, ოსმალობისა და ყიზილბაშობის აღკვეთას იმედოვნებდნენ. ხოლო, რუსეთის მთავრობა თავის მხრივ ქართველთა საშუალებით ამიერკავკასიაში თურქთა დიდი ძალების დაბანდებას ფიქრობდა, ბალკანეთის მთავარ ფრონტზე რომ შეტევები გაადვილებოდა.

1769 წელს, დარიალის გამოვლით, რუსთა ჯარი (სულ — 480 ჰუსარი და კაზაკი) საქართველოში შემოვიდა. სარდლად მოუძღოდა გენერალი ტოტლებენი, შეუფერებელი კაცი, უნიჭო და უზნეო, რომელსაც საკუთარი პატივმოყვარეობის იქეთ, არაფრად მიაჩნდა არც რუსეთი და არც საქართველო. ჩვენ აქ, ამიერკავკასიაში, თურქების წინააღმდეგ — „რუსული სულით და ქართული ხორციით“ უნდა ვიომოთო, — ასეთი განაზრახით მოდიოდა ტოტლებენი.

მომდევნო წელს რუსეთის ხელმწიფემ, დედოფალმა ეკატერინე მეორემ, საქართველოში კიდევ გამოგზავნა 3762 მეომარი, რუსეთში გაზრდილი თავადის ჩოლოყაშვილის სარდლობით.

ერეკლე მეფე და გენერალი ტოტლებენი ქართველთა და რუსთა მხედრობით მტკვრის აყოლებით, მესხეთისაკენ გაეშურ-

ნენ. 1770 წლის 17 აპრილს აწყურის ციხეს მიაღებენ. უეცრად ტოტლებენმა რუსთა მხედრობა გამოაბრუნა და ერეკლე მეფე მისი ქართველებით მარტო დატოვა. ერეკლეს ისლა დარჩენოდა მარტოდვე შეებოდა მტერს. შეება კიდეც და დაამარცხა აწყურის თურქული ციხიონი და ასპინძისკენ მიმავალ გზას დააღდა.

უეცრად გზაზე ახალქალაქიდან გამოჭრილი ათასხუთასი რჩეული ოსმალო მეომარი გადაუდგა წინ ქართველებს. ერეკლემ რჩეული ქართული რაზმით ფიცხელი იერიში მიიტანა და სასტიკი ხშალთაკვეთებით ასჩეხა მოპირდაპირე. მაგრამ ეს თურმე მხოლოდ „ძალთა მოსინჯვა“ იყო და, ნახევარ საათში, მტრის მთავარი ძალებიც გამოჩნდნენ — ლეკთა და თურქთა გაერთიანებული მხედრობა, 8 000 მეომარი.

და მოხდა ბრძოლა ასპინძასთან, 1770 წლის 20 აპრილს. ერეკლემ, 3000 მეომრით, ბრწყინვალედ გაიმარჯვა. თვითონ მეფემ პირისპირ შეტაკებაში განგმირა ლეკთა განთქმული ბელადი კოხტა-მალაჩილა.

მაგრამ ესეც იყო მხოლოდ „უიღბლო გმირობის აპოთეოზი“: ამ გამარჯვებამაც ქართველებს პრაქტიკულად არაფერი არ არგუნა.

ტოტლებენი უარესად გადაემტერა ერეკლეს. ტახტიდან ჩამოგდებაც დაუპირა, რამდენიმე ქართველი თავადიც შეთქმულებაში ჩაითრია. მაგრამ ერეკლე ენერგიულად ამოქმედდა და ტოტლებენს ისლა დარჩენოდა, გასცლოდა. იგი სასწრაფოდ გადავიდა იმერეთს, სოლომონის „მისაშველებლად“. მაგრამ აქაც, თავისი უტაქტობით, იმერეთის მეფესთანაც განხეთქილება მოუვიდა. პეტერბურგის კარზე მიხვდნენ, რომ საქართველოში „ტოტლებენი რუსეთს უფრო სირცხვილს უხვევდა, ვიდრე სახელს“. ამიტომ იგი უკან გაიწვიეს და მის ნაცვლად რუსული მხედრობის სარდლად გენერალი სუხოტინი გამოგზავნეს.

მაგრამ სუხოტინიც თავნება გენერალი გამოდგა. დასავლეთ საქართველოს მესვეურთა რჩევას არ დაუჯერა, ფოთს უდროოდროს ალყა შემოარტყა, ალყა გაჭიანურდა, რუსი მეომრები ადგილობრივმა კლიმატმა დასცადა, მალარიით და ციებცხელებით ჯარის დიდი ნაწილი გაწყდა და დანარჩენებით სუხოტინი უკუიქცა.

1772 წელს რუსთა მხედრობა საქართველოდან ისევ რუსეთს გაბრუნდა. ოსმალეთმა ისარგებლა და იმერეთის დასასჯელად 5 000 მეომარი გამოგზავნა. სოლომონმა ეს ჯარი ჩხერის ხეობაში სასტიკად დაამარცხა. მხოლოდ შვიდასამდე ლეკმა და თურქმა დააღწია თავი სიკვდილს.

1774 წლის 10 ივლისს, ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით, რუსეთი და ოსმალეთი შერიგდნენ. ამ ზავით ვერც ერეკლემ და ვერც სოლომონმა ვერაფერიც ვერ მიიღეს. იმერეთი ისევ ოსმალეთის ხელქვეით სცნო რუსეთის მთავრობამ. მაგრამ სოლომონმა არ სცნო ქუჩუკ-კაინარჯი და ისევ განაგრძობდა ბრძოლას.

რუსთა წასვლის შემდეგ ერეკლე მეფემ „მორიგე ჯარი“ შექმნა, უმაჰაცესი ძისა და მეძკვიდრის ლევან ბატონიშვილის სარდლობით. მეფის ბრძანებით, ყოველი ბრძოლისუნარიანი ძაშაკაცი ერთი თვით სამხედრო სამსახურში უნდა მდგარიყო. ლევან ბატონიშვილმა მორიგე ჯარით სავსებით აღკვეთა ლეკთა თარეში ქართულ მიწა-წყალზე. მაგრამ თავადები არ შეურიგდნენ მორიგე ჯარში ყმების წართმევას. ამას ლევან ბატონიშვილის მოულოდნელი დაღუპვა დაერთო და ერეკლეს ეს მნიშვნელოვანი „სამხედრო რეფორმაც“ ჩაიშალა.

რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთკავშირის ინტერესები ისევ დღის წესრიგში იდგა.

1783 წლის ივლისში დიდი პოლიტიკური აქტი გაფორმდა. ჩრდილო კავკასიის რუსულ ციხესიმაგრეში, გეორგიევსკში; დაიდო რუსეთ-საქართველთს „მეგობრობითი პირობა“, ანუ „ტრაქტატი“. რუსთაგან „ტრაქტატს“ ხელი მოაწერა გენერალმა პავლე პატიომკინმა, ქართველთაგან — გარსევან ჭავჭავაძემ და იოანე მუხრან-ბატონმა.

გეორგიევსკის ტრაქტატი ითვალისწინებდა ორმხრივ ვალდებულებებს: ქართლ-კახეთის მეფე უარს ამბობს ირანის ან სხვა რომელიმე სახელმწიფოს ქვეშევრდომობაზე და სამუდამოდ შედის რუსეთის მფარველობაში; ამიერიდან სამეფო რეგალიებს ქართველი მეფე მიიღებს რუსეთის იმპერატორისაგან; თავის მხრივ ქართველი მეფე ერთგულების ფიცს აძლევს რუსეთის ხელმწიფეს; ქართლ-კახეთის მეფეს უფლება აღარ აქვს რუსეთთან შეთანხმების გარეშე აწარმოოს რაიმე საგარეო პო-

ლიტიკა; ქართლ-კახეთის მეფე ვალდებულებას კისრულობს საჭიროებისთანავე, რუსეთის სამსახურში გამოვიდეს მთელი თავისი საომარი ძალებით; რუსეთი კისრულობს ქართლ-კახეთის დაცვას; ზრუნვა დაცვისა გავრცელდება იმ ქვეყნებზეც, რომლებიც დროთა მანძილზე შემოუერთდება ქართლსა და კახეთს; რუსეთი კისრულობს ერეკლესა და მისი შთამომავლობის დაცვას ქართლ-კახეთის ტახტზე; შინაურ საქმეებში ქართლ-კახეთის მეფე დამოუკიდებელია; რუსეთის სამხედრო და სამოქალაქო მოხელენი ქართლ-კახეთის შინაურ საქმეებში ვერ ჩაერევიან; ერეკლე მეფე კისრულობს სოლომონ იმერეთის მეფესთან თანხმობით ყოფნას, ხოლო რაიმე უთანხმოების შემთხვევაში შუამავლობა ეკუთვნის რუსთა ხელმწიფეს; ქართველთა ჯარის სიმტკიცედ და საქართველოს დასაცავად მოსალოდნელი გარე შემოსევისაგან, რუსეთის ხელმწიფე საქართველოში მუდმივ სამყოფად აგზავნის ორ ბატალიონ ქვეით ჯარს; ომის შემთხვევაში, რუსეთის მენაპირე ჯარის სარდალი, რუსეთის ხელისუფლების რწმუნებით, ქართლ-კახეთის მეფესთან ერთად გამოდის საერთო მტერთან საომრად; ქართველი თავად-აზნაურობა უფლებრივად უსწორდება რუს თავადაზნაურობას; ასევე, ქართველი ვაჭრები რუსეთში ღებულობენ რუსი ვაჭრებისათვის დადგენილ შეღავათებს; რუსეთის ხელმწიფე კისრულობს, ომისა თუ ზავის პირობებში, ყოველნაირად იღონოს, დაუბრუნდეს ქართლ-კახეთს მტრებისგან მიტაცებული ქართული მიწები.

1784 წლის 22 იანვარს „ტრაქტატს“ ხელს აწერს რუსეთის ხელმწიფე ეკატერინე II, ხოლო 24 იანვარს — ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II.

მთელი წინა აზია შეარყია რუსეთ-საქართველოს სამეგობრო-სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადებამ. სამტროდ აღიძართა ოსმალეთი, სპარსეთი, ჩრდილო თუ ამიერკავკასიის მაჰმადიანური სამყარო — ყოველი „ხანი“, „ბეგი“, თუ „ბაში“.

იმავე 1784 წელს გარდაიცვალა იმერეთის დიდი ხელმწიფე, სოლომონ პირველი. ატყდა დავა „მცირე ზომის“ მემკვიდრეებს შორის და იმერეთის პროგრესულმა „დასმა“ ერეკლე მეფეს აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება შესთავაზა. ერეკლემ ვერ გაბედა და უარი სთქვა. იმერეთის ტახტზე მისი შვილიშვილი სოლომონ II დაჯდა.

ამასობაში ირანში გამართული შინაური ომები დამთავრდა და უმაღლესი ძალაუფლება ხელთ იგდო ფრიად ენერგიულმა საჭურისმა, ტომით ყაჯარმა, ალა-მაჰმად-ხანმა, რომელმაც ერეკლეს მოსთხოვა რუსეთთან ხელშეკრულების გაუქმება და ირანთან „მეგობრობისა“ და „დოსტობის“ აღდგენა. ეს „თხოვნა“ ალა-მაჰმად-ხანმა ქართველ მეფეს რამდენჯერმე გაუმეორა. ერეკლემ კი არცერთზე პასუხი არ აღირსა და ყოველთვის ყოველივე რუსეთის ხელისუფლებას აცნობა. რუსეთის წარმომადგენელმა კი, კავკასიის რუსული ჯარების მთავარსარდალმა გუდოვიჩმა, ერეკლეს გაფრთხილებანი მტრის მოსალოდნელი შემოსევის შესახებ, ყოველთვის სრულად უყურადღებოდ დატოვა.

1795 წლის სექტემბრის დამდეგს, ალა-მაჰმად-ხანი 35 000-იანი არმიით და არტილერიით თბილისის მისადგომებში შემოიჭრა.

მოხუცმა ერეკლე მეფემ, რუსთა მოლოდინში, საკუთარი საკმარისი სამხედრო ძალების შემოკრება ვერ მოახერხა და მცირე ჯარით (დაახლოებით 4500 მეომრით) დაუხვდა მრავალრიცხოვან მტერს.

ბრძოლები გაიმართა კრწანისის ხეობაში. სამჯერ — 8, 9 და 10 სექტემბერს — ქართველებმა სძლიეს და უკუაქციეს მუსლიმანთა შემოტევები. ალა-მაჰმად-ხანი გასაბრუნებლად აემზადა, მაგრამ თბილისიდან მოლალატეები წამოეწივნენ და დაარწმუნეს, რომ ქართველ მეფეს საომარი ძალები საერთოდ არ გააჩნდა. ალა-მაჰმად-ხანი შემობრუნდა და მთელი ძალებით გულსრულად შემოუტია. 11 სექტემბერს გამართულ უძძიმეს ბრძოლაში ქართველები ამაოდ შეაწყდნენ მძვინვარე მტერს. განსაკუთრებული იყო არაგვის ხეობიდან ჩამოსული სამასი გლეხის გმირობა — ყველანი გმირის სიკვდილით დაეცნენ. თვითონ ერეკლე გადარჩენილმა ახლობლებმა ძლივს გაიყვანეს ბრძოლის ველიდან. სპარსელები თბილისში შეიჭრნენ და სასტიკად იავარჰყვეს. ალა-მაჰმად-ხანი ტყვეებითა და ნადავლით დატვირთული გაბრუნდა.

„მეგობარი და მოკავშირე რუსეთიდან“ კი ბაიბურიც არ იშლოდა. თითქოს საქართველო არც არსებობდა ამ ქვეყანაზე.

სია“, რომელმაც მოახდინა ძველი „ქართლის ცხოვრების“ რედაქტირება და ახალი (XIV–XVIII სს.) საქართველოს ისტორიის შედგენა. ამავე დროს განეკუთვნება ვახუშტი ბატონიშვილ-ბაგრატიონის შესანიშნავი საისტორიო-გეოგრაფიული თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. იმავე XVIII საუკუნეში წერდნენ თავიანთ საისტორიო თხზულებებს სეხნია ჩხეიძე, ომან ხერხეულიძე, პაპუნა ორბელიანი და სხვანი.

XVIII საუკუნეს ამშვენებს დიდებული ქართველი მწერალი, მეცნიერი, ლექსიკოგრაფი და მოღვაწე სულხან-საბა ორბელიანი. გამორჩევით უნდა აღინიშნოს მისი ფილოსოფიურ-პედაგოგიკური ხასიათის რომანი — „წიგნი სიბრძნე-სიცრუისა“ და ლექსიკოლოგიური შრომა — „ქართული ლექსიკონი“.

იწერებოდა და ითარგმნებოდა შრომები მათემატიკაში, ფიზიკაში, ასტრონომიასა და გეოგრაფიაში. ანტონ კათალიკოსმა, თარგმნა ვოლფის ფიზიკა, არისტოტელეს და პროკლეს ფილოსოფიური თხზულებანი და დაწერა ორიგინალური თხზულება „წყობილსიტყვაობა“.

სულხან-საბა ორბელიანის მხატვრული ნააზრვეის გვერდით, ქართული მაღალი პოეტური ქმნილებებით წარმოსდგნენ მეფე ვახტანგ მეექვსე და მეფე თეიმურაზ მეორე. ვახტანგმა და სულხან-საბამ ერთად თარგმნეს მსოფლიო რეზონანსის ნაწარმოები — „ქილილა და დამანა“.

XVIII საუკუნემ შესძინა ქართულ ლიტერატურას დიდი პოეტი დავით გურამიშვილი, რომლის პოეტური მეტყვიდრეობა თავმოყრილია მრავალმნიშვნელოვან კრებულში — „დავითიანში“. იმავე საუკუნეში თხზავდა შესანიშნავ ლირიკულ ლექსებსა და ისტორიულ პოემებს ბესიკი (ბესარიონ გაბაშვილი).

XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში დაარსად თეატრი; პირველ დრამატურგებად გამოჩნდნენ დავით ჩოლოყაშვილი და გიორგი ავალიშვილი.

საქართველო XIX საუკუნეში

რუსეთთან „შეერთებისთანავე“ საქართველოს მმართველობის სათავეში მკაცრი სამხედრო-ბიუროკრატიული რეჟიმი დამყარდა. ქვეყანა მაზრებად დანაწილდა და მაზრის უფროსებად რუსი ოფიცრები ჩადგნენ. მეფის მოხელეები არავითარ ანგა-

რიშს არ უწევდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის ტრადიციებს, ზხე-ჩვეულებებს, განუკითხავად ძარცვავდნენ, შეურაცხყოფდნენ და ამცირებდნენ. ამას მთიანი საქართველოს მოსახლეობაში, 1804 წელს, დიდი აჯანყება მოჰყვა. საქართველოს მაშინდელმა მმართველმა მთავარსარდალმა ციციანოვმა (გარუსებული ციციშვილი) აჯანყება დიდის გაჭირვებით ჩაახშო.

მაგრამ ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთება სრულიად საქართველოს შეერთებას არ ნიშნავდა და ეს რუსეთის ხელი-სუფლებასაც ძალიან კარგად ესმოდა, — ესმოდა, გაეგებოდა და ვერ ისვენებდა, რომ დასავლეთ საქართველო ჯერ კიდევ მისი იმპერიის გარეთ იყო, ჯერ ისევ იქ, იმერეთის სატახტო ქუთაისში დამოუკიდებელი ქართველი მეფე იჯდა — სოლომონ მეორე. თვითონ სოლომონი ჯერ კიდევ ვერ მიმხვდარიყო, რომ რუსეთი მის მიმართ მარტო „მფარველობას“ არ იკმარებდა და დამოუკიდებელი მეფობის ყოველგვარი კვალი უნდა წაშლილიყო ქუთაის-იმერეთის „ქუეყანასა ზედა“.

მაინც გარუსებულმა ქართველმა მიიტანა იერიში უკანასკნელ ქართველ მეფეზე — ისევ პავლე ციციანოვმა, რომელმაც ჯერ სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი დაუპირისპირა მეფეს. დადიანმა რუსის ჯარი მიიღო სამეგრელოში, რუსის მხარდაჭერით ჯერ ლეჩხუმი წაართვა „მშობლიურ მეფეს“. მერე თვითონ იმერეთს მიაყენა რუსის ჯარი ციციანოვმა. სოლომონმა ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და „ზავზე“ დათანხმდა (ე. წ. „ელაზნაურის ტრაქტატი“): იმერეთის მეფე რუსეთის ერთ მოხელე ქვეშევდრომად ცხადდებოდა, ვითომ იმ „უპირატესობით“, რომ ჯერ კიდევ სამეფო რეგალიებს ინარჩუნებდა.

რუსეთის მთავრობას შავ ზღვაზე გასვლა და იქაური პორტებიდან და ციხესიმაგრეებიდან ოსმალების განდევნა ეჩქარებოდა და ამ დასავლურ-ქართულ გზებზე სოლომონის თუნდაც ნომინალური „მეფობა“ მაინც ფეხებში ებლანდებოდა. ერთ ხანზე იღუმალ მოკვლა დაუპირეს, მაგრამ მკვლელი ვერ იმოვნეს (!). მერე თბილისში გაიწვიეს სოლომონი. ისიც წავიდა, თბილისს ჩავიდა, მაგრამ გული მაინც არ დაუდგა, ღამით გამოიპარა და, ახალციხის გზით, ოსმალეთს შეეფარა. იქვე დარჩა კიდევ ზუთი წელი და... გარდაიცვალა 1815 წლის 7 იანვარს,

ქალაქ ტრაპიზონს. იქვე დაკრძალეს, ბერძნული ეკლესიის ეზოში.

სოლომონის განდევნიდან, 1810 წლიდან, იმერეთშიც რუსული საიმპერიო ხელისუფლება დამკვიდრდა. მრავალსაუკუნოვანი „სამეფოს“ ნაცვლად მას დაერქვა უბრალოდ „ოლქი“ — იმერეთის ოლქი, რომელიც თავის მხრივ დანაწილდა ექვს „ოკრუგად“, ანუ „მაზრად“. ოლქსაც და მაზრებსაც ედგნენ რუსი ოფიცრები.

იმავე 1810 წელს რუსულ მმართველობაში მოექცნენ გურიის, აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროები...

... ახლა ქართულ ეკლესიას მიღვა რუსული კოლონიური ხელისუფლება, — მისი მრავალსაუკუნოვანი ავტოკეფალია (დამოუკიდებლობა) გააუქმა და რუსეთის უმაღლეს სინოდს დაუმორჩილა. საქართველოს კათალიკოსი ანტონ მეორე გადააყენეს და რუსეთში, ნიჟნინოვგოროდში გადაასახლეს, სიკვდილამდე იქ საცხოვრებლად. ამიერიდან ქართულ ეკლესიას განაგებდნენ რუსი ეგზარხოვები.

ერთი წლის შემდეგ — 1812 წელს — კახეთი აჯანყდა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. აჯანყებულებმა ზედიზედ დაამარცხეს მათ წინააღმდეგ გაგზავნილი სადამსჯელო რუსული ჯარები. აჯანყება კახეთიდან ფშავ-ხევსურეთსა და არაგვის ხეობას მოედო. დიდის ვაჭირვებით ჩაახშეს რუსებმა ეს დიდი სახალხო მოძრაობანი აღმოსავლეთ საქართველოში.

პარალელურად ამ ამბებისა, რუსეთს ომები ჰქონდა სპარსეთთან და ოსმალეთთან. ეს ომები ადრეც დაწყებულიყო: სპარსეთთან — 1804 წელს, ოსმალეთთან — 1806 წელს. ირანის ჯარებს სათავეში სპარსი და ქართველი უფლისწულები უდგნენ — აბას-მირზა და ალექსანდრე ერეკლეს ძე, სპარსეთს გაქცეული, რუსეთის დაუძინებელი მტერი. ერევნიდან უკუაქციეს სპარსელებმა რუსები. სამაგიეროდ რუსებმა და ქართველებმა ოსმალებს ზედიზედ წაართვეს ქართული ქალაქები — ფოთი, სოხუმი და ახალქალაქი. მაგრამ რუსეთი ნაპოლეონის შემოსევის საფრთხემ აიძულა, ოსმალეთთან ნაადრევად შეეკრა ზავი (ბუქარესტის ზავი, 1812 წ.), რომლითაც საქართველოს მარტო

სოხუმი დარჩა, ხოლო ფოთი და ახალქალაქი ისევ ოსმალებთან დაუბრუნდა.

იმავე 1812 წელს რუსეთმა დიდი ომი გადაიხადა — სამამულო ომი — ძლევა ნაპოლეონ ბონაპარტისა. ამ ომში ბევრმა ქართველმაც ისახელა თავი; ამათგან უსაჩინოესი, ბოროდინოს უპირველესი გმირი, დიდი მხედართმთავარი გენერალი პეტრე ბაგრატიონი იყო...

იმავე 1812 წლის ბოლოს რუსებმა და ქართველებმა, ასლანდუშთან და ლენქორანთან, დაამარცხეს სპარსთა არმიები და სპარსეთმა ზავი ითხოვა.

ზავი დაიდო გულისტანს, 1813 წლის ოქტომბერში. საქართველო სპარსეთმა რუსეთის განუყოფელ ნაწილად სცნო.

1819 წლის ზაფხულში, დასავლეთ საქართველოში ახალმა აჯანყებამ იფეთქა. აჯანყების საბაბი გახდა რუსი ეგზარხოსის, თეოფილაქტეს თვითნებობა — მძიმე საეკლესიო გადასახადების გაწერა, ქართული ეკლესიების დახურვა, სამრევლოების შემცირება, ადგილობრივი სამწყსოების შევიწროება და აბუჩად აგდება. აჯანყების მოწყობა ადგილობრივ ქართველ მიტროპოლიტებს — ქუთათელსა და გენათელს დააბრალეს, ორივე შეიპყრეს, ხელები გაუკრეს, თავზე ტომრები ჩამოაცვეს და თბილისის გზას გაუყენეს. გზაზე ქუთათელი გარდაიცვალა. აჯანყება გამძაფრდა და იმერეთიდან გურიასაც მოედო. იმერეთის მმართველი პუზირევსკი გურიაში ჩაიჭრა ჯარით. ეს „ჩაჭრა“ ძვირი დაუჯდა: გურულებმა მოჰკლეს იგი. აჯანყებულებმა დაამარცხეს ახლად დანიშნული მმართველი სგორელსკიც. რუსული პოსტები დაარბიეს ოზურგეთში, ჭალადიდში. გურულებს მეგრელებიც აჰყვნენ; აჯანყება გავრცელდა მთელს რიონის ხეობაში, განსაკუთრებით მძაფრად რაჭაში. ძლივს მომდევნო 1820 წელს მოახერხეს რუსმა მოხელეებმა, უკიდურესი მძვინვარებით, ცეცხლით და რკინით ჩაეხშოთ ეს მორიგი ქართული აჯანყება.

1826 წელს ისევ განახლდა ომი რუსეთსა და სპარსეთს შორის. ისევ აბას-მირზა და ალექსანდრე ბატონიშვილი მოუძ-

ლოდნენ ირანულ არმიებს. განჯა და შამქორი აიღეს და თბილისისკენ წამოემართნენ. მაგრამ შამქორზევე მოუსწრეს რუსებმა და ქართველებმა, ვახტანგ სავარსამისძის მეთაურობით, დაამარცხეს და უკუაქციეს სპარსული მხედრობა. განჯასთანაც დაამარცხეს და განდევნეს რუსებმა აბას-მირზა; აქაც ისახელეს თავი ქართველებმა ძველი, ტრადიციული „საკვირველი წინამბრძოლობით“.

1827 წელს რუსთა მთავარსარდალმა პასკევიჩმა ჯერ ნახიჭევანი გაწმინდა და ერევანს მიაღება. წინ 600 ცხენოსანი ქართველი მხედარი დააყენა, ადრე ბოროდინოს გმირის, გენერალ რომან ბაგრატიონის მეთაურობით, და იერიში ბრძანა. და შეიჭრნენ და შეუძღვნენ ქართველები ერევანში რუსებს.

იმავე წელს, ერევნის აღების შემდეგ, რუსებმა და ქართველებმა გადალახეს საკუთრივ ირანის საზღვრები და, გენერალ გიორგი ერისთავის მეთაურობით აიღეს თავრიზი. გამარჯვებულები უკვე თეირანის გზაზე იდგნენ და ირანელებმა ზავი ითხოვეს.

და დაიდო ზავი თურქმანჩაიში, 1828 წლის 10 თებერვალს. რუსეთის სამფლობელოებად გამოცხადდა ნახიჭევანის და ერევნის სახანოები, ასევე სრულიად კასპიისპირეთი. დამატებით, ირანს რუსეთისთვის უნდა გადაეხადა კონტრიბუცია 20 მილიონი მანეთი.

მაშინ დაინიშნა რუსეთის ელჩად ირანში პოეტი და დიპლომატი ალექსანდრე გრიბოედოვი, სიძე ასევე პოეტისა და გენერლის, ალექსანდრე ჭავჭავაძისა.

თვითონ ალექსანდრე ჭავჭავაძე დაინიშნა ნახჭევნისა და ერევნის სახანოებისაგან ახლად შექმნილი სომხეთის ოლქის გამგებელ-ხელისუფლად.

1828 წლის 14 აპრილს ახალი ომი დაიწყო რუსეთსა და თურქეთს შორის. ისევ გაიხსნა ორი ფრონტი — ბალკანეთისა და აშვირკაკასიისა. იმავე წლის 23 ივნისს რუსებმა და ქართველებმა აიღეს ყარსი, 15 ივლისს აიღეს ფოთი, ხოლო 24 ივლისს დაეუფლნენ ახალქალაქს.

მერე, 16 აგვისტოს აიღეს ახალციხე.

28 აგვისტოს ალექსანდრე ჭავჭავაძემ აიღო ბაიაზეთი და ბაიაზეთის მთელი საფაშო.

თვითონ პასკევიჩის სარდლობით, 1829 წელს, რუსებმა და ქართველებმა აიღეს არზრუმი, ბაიბურთი და გიუმიშხანე.

ისევ ქართველთა „წინამძებრობით“ იძლივნენ ოსმალნი ქობულეთთან...

1829 წლის 14 სექტემბერს დაიღო ზავი ოსმალებსა და რუსეთს შორის, ქალაქ ადრიანოპოლში. ამ ზავით საქართველოს (ანუ რუსეთის იმპერიას) დაუბრუნდა: ფოთი, ახალციხე, ახალ-ქალაქი და ერთ საიმპერიო „ახალციხის ოკრუგად“ გაერთიანდა – ახალციხე, აწყური, ხერთვისი, ქვაბლიანი, აბასთუმანი და ჭაჭარაქი.

ომის მსვლელობის უამს აქ ჩამოთვლილ „სანჯაყთა“ გამაჰმადიანებული ქართული მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი აიყარა (ან რუსებმა აიძულეს აყრილიყვნენ) და თურქეთში გადასახლდა (ან გადაასახლეს). სამართლიანობა მოითხოვდა, რომ ქართველებისგან დაცლილ მიწებზე კვლავ ქართველები ჩასახლებულიყვნენ. მაგრამ ასე არ მოხდა. პასკევიჩმა ქართველებს ამ მარად ქართულ მესხურ მიწაზე დასახლების უფლება არ მისცა და მათ ნაცვლად 30 000 სომეხი შემოასახლა... და ასე-მესხეთში, სადაც 1828 წლამდე ქართული მოსახლეობა 90%-ს აღემატებოდა, 1830 წელს უკვე, რუს დამპყრობთა წყალობით, უმრავლესობად სომეხები იქცნენ (პასკევიჩის მარად მადიდებელი და მადმერთებელი უნდა იყოს სომეხი ერი!).

1832 წელს გამჟღავნდა ქართველთა შეთქმულება რუსული ბატონობის დამხობისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. შეთქმულებას სათავეში უდგნენ სოლომონ დოღაშვილი, პოეტები ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ვახტანგ ორბელიანი, დრამატურგი გიორგი ერისთავი, დიპტირი ყიფიანი, იაგო ჭილაშვილი, სოლომონ რაზმაძე. რუსულმა სასამართლომ 38 შეთქმული გაასამართლა და სხვადასხვა ვადით რუსეთის შორეულ გუბერნიებში გადაასახლა.

1841 წელს გურიაში ისევ იფეთქა აჯანყებამ რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ. აჯანყებულებმა სოფელ გოგორეთთან დაამარცხეს რუსთა ჯარი და ალყა შემოარტყეს სამაზრო

1861 წელს რუსეთში გაუქმდა ბატონყმობა. საქართველოში პროცესი ბატონყმობის გაუქმებისა გაგრძელდა 1864 წლიდან 1871 წლამდე.

უკვე კაპიტალიზმი იდგამდა ფეხს საქართველოში.

1877 წელს ისევ ატყდა ომი თურქეთსა და რუსეთს შორის. საომარი ასპარეზი ისევ ბალკანეთზე და ამიერკავკასიაში იშლებოდა. ამ ომში 25 ათასმა ქართველმა მიიღო მონაწილეობა. რუსულ ლეგიონებში ირიცხებოდა ქართველთა 102 ასეული — 63 ქვეითი და 39 ცხენოსანი. რუს-ქართველთა შენართებმა გაიმარჯვეს ბაიაზეთთან, ყარსთან, სოხუმთან, ოჩამჩირესთან. ამიერკავკასიაში გამარჯვებამ გააადვილა რუსების წინსვლა ბალკანეთზე. თურქეთმა ზავი ითხოვა. ზავიც დაიდო, 1878 წელს, სან-სტეფანოში. ამ ზავით, — რომელიც შემდეგ დაადასტურა ბერლინის კონგრესმა — საქართველოს დაუბრუნდა ბათუმი და მისი მიმდგომი მიწა-წყალი.

მაინც სამთა სახელმწიფოთა — რუსეთს, ირანსა და თურქეთს შორის, XIX საუკუნის მთელს სივრცეზე ატეხილი ომებისა და სისხლთაქცევების თავი და თავი მიზეზი, „განხეთქილების ვაშლი“ თუ „საბრძოლო პრიზი“ — მაინც და მაინც იყო კავკასია.

ბოლოს და ბოლოს, ვის ეკუთვნის კავკასია — ირანს, თურქეთს, თუ რუსეთს?!

ვის ეკუთვნისო?!

ეს კითხვა გაჭიმულიყო ამ სამეულ ვეშაბ-მოცილეთა შორის და არცერთ მათგანს არ ესურვებოდა დაეშვა, რომ — კავკასია ეკუთვნის თვითონ კავკასიას, თვითონ კავკასიელ ხალხს, გინა ხალხებს, კაცობრიობის გაჩენიდანვე რომ აქ გაჩენილან და აქვე ცხოვრობენ მარად ადგილმოუნაცვლებლად.

აკი უხანგრძლივესი საისტორიო გამოცდილებით, კავკასიელებს „ამიერსაც“ და „იმერსაც“, აქვს თავისი საცხოვრისი მიწა-წყალი, საკუთარი „მიკრო-კავკასია“, ხოლო უკეთუ მოისურვებენ, მათვე შეუძლიათ ააშენონ ერთი მთლიანი კავკასიური სახელმწიფო, საერთო „კავკასიური სახლი“, გნებავთ საერთო, სამშო „კავკასიური იმპერია“; აკი ამის გამოცდილებაც მოსდევთ იმ „ოქროვანი საუკუნიდან“ — დავითისა და თამარის კავ-

კასიური „სახლი“, თუ „იმპერია“ — „ნიკოფსიით დარუბანდამდის“, ზღვიდან ზღვამდის, ანუ კიდევ — „სინოპიდან არდაველამდის“, და კიდევ — „ჩრდილო-ოვსეთიდან არეგაწამდის“...

და, თითქოს, ახლა XIX საუკუნეში, კავკასიას წართმეოდეს უფლება თვითმყოფობისა და თვითმკვიდრობისა.

ხოლო, მთავარი იმპერიული ამბიციია კავკასიის — ამ „დედამიწის შუბლის“ დაუფლებისა — მოედინება მაინც ჩრდილოეთიდან, გოგისა და მაგოვის სამყაროდან, ანუ — რუსეთიდან.

და მძვინვარებენ საუკუნეთა სივრცეზე „კავკასიური ომები“ — მძლავრობს რუსეთი. კავკასიელს უკვე კავკასიაში აღარ დაედგომება. აკი აიყარა ქართველი მაჰმადიანობა სამხრეთ საქართველოდან და გადასახლდა ოსმალეთში.

ეს ყო თავისებური „პრელიუდი“ იმ უმძიმესი კავკასიური ტრაგედიისა, რასაც დაერქვა „მუჰაჯირობა“ — კავკასიელ მაჰმადიანთა გასახლება-გადასახლება, გნებავთ დიასპორა-განთესვა, ანუ კიდევ — აყრა-გადაყრა დედა-წულიანად, ოჯახიან-ძირფესვიანად.

და მიდგოდნენ, მუჰაჯირობით, მიეთესებოდნენ კავკასიიდან კავკასიელნი:

აფხაზები თუ აბაზები, აფსუები თუ ადიღეელები, ჩერქეზები თუ აბაძეხები, ბჟედულები თუ ნოღაელები, ყაბარდოელები თუ ბალყარელები, ყარაჩაელები თუ ჩეჩნები...

მიდიოდნენ და მათ ნასახლარებზე რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლება ასახლებდა და ამკვიდრებდა რუსებს, კაზაკებს, სომხებს, და ყველას, ოღონდ არა ქართველს.

გადასახლება ხდებოდა ძირითადად ოსმალეთში, რომელსაც ფართოდ გაეღო კარი ლტოლვილ თანამორწმუნეთათვის.

ჯერ, 1853—1856 წლებში, ყირიმის ომის დროს მოხდა დიდი, მასობრივი გადასახლება აფხაზეთიდან ოსმალეთში. მეორედ — 1866—1867 წლებში, ხოლო მესამედ, 1877—1878 წლების ომის შუამს, 50 000 მუჰაჯირმა კავკასიელმა დატოვა სამშობლო და შეეხიზნა ოსმალეთს.

უმაღვე გახიზნულთა ნაფუძარ და ნაფერებ მიწებს რუსი აძლევდა თავისსავე რუსს, ანუ სომეხს, ანუ ყველას, თვინიერ ქართველისა...

. . . . .

საუკუნე დასასრულს უახლოვდებოდა.

საქართველო კი კვლავ იყო ტუსადი „ხალხთა საპყრობილისა“, ანუ რუსეთის იმპერიისა.

და ყველაზე ბოროტი განაზრახი რუსეთის ცარიზმისა — დაპყრობილ ხალხთა ეროვნული ასიმილაციისა და გადაგვარების დაჟინებითი ცდა.

საქართველოში რუსმა ასიმილატორებმა უწინარეს ყოვლისა მიზანში ამოიღეს ქართული ენა, რომელიც თავიდანვე უგულვებელჰყვეს, შეავიწროვეს და, ბოლოს, სასკოლო სწავლებიდანაც სრულიად განდევნეს.

და მაშინ, როცა არასოდეს არცერთ დამპყრობელს — არც რომაელს, არც ბიზანტიელს, არც არაბს, არც მონღოლს, არც ირანელს და არც თურქს — საქართველოსთვის მისი სახელმწიფოებრიობის წართმევა არ უფიქრია, — აი, ახლა, რუსეთის მპყრობელობამ ქართველთა შორის სახელმწიფო კი არა, „საქართველო“ სახსენებლადაც კი აკრძალა! ამიერიდან „საქართველოს“ ნაცვლად იხსენიებოდა მხოლოდ — „თბილისის გუბერნია“ და „ქუთაისის გუბერნია“.

და მძლავრდებოდა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა საქართველოში, ხოლო, ბელადი ამ მოძრაობისა — დიდი მამულიშვილი, დიდებული მწერალი და მოაზროვნე ილია ჭავჭავაძე და მის თანამებრძოლთა „დასი“.

მაგრამ, საუკუნის მიწურულს, ილიას და მის „დასს“, თვითონ ქართველთა შორის, დიდი მოწინააღმდეგე და მომტერე ახალი იდეოლოგიურ-პოლიტიკური ორგანიზაცია დაუპირისპირდა, სახელად — „მესამე დასი“.

ეს იყო სოციალ-დემოკრატი, ანუ მარქსისტთა პარტია.

და გაჩაღდა ბრძოლა და მტრობა „დასებს“ შორის. საბრძოლო კი იყო ორი ქვაკუთხედური პოსტულატი: ნაციონალური, ანუ ეროვნული და სოციალური, ანუ საზოგადოებრივ-კლასობრივი.

ილია ჭავჭავაძისა და მისი „დასის“ პოზიცია პირველი იყო — ნაციონალურ-ეროვნული, ხოლო სოციალ-დემოკრატებისა, ანუ „მესამე დასისა“ — სოციალურ-კლასობრივი.

ილიას რომ „ერთობის“ ქვეშ ქართველთა ყველა წოდებისა და ყველა სოციალური შრის ერთიან ერად, ერთ ნაციონალურ

მთლიანობად შეერთება და შეკავშირება ეგულებოდა, „მესამე დასელ“ სოციალ-დემოკრატებს ამის საპასუხოდ და საწინააღმდეგოდ, „ერთობის“ ქვეშ „კომუნისტური პარტიის მანიფესტის“ სახელგანთქმული მოწოდება მოემარჯვებინათ: „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!“

— ყველაფერი სამშობლო საქართველოსათვის! — ბრძანებდა ილია.

— ყველაფერი საერთაშორისო პროლეტარიატისათვის! — ვაკვიოდნენ სოციალ-დემოკრატები.

საუკუნე კი იწურებოდა.

კულტურის კატალოგი

XIX საუკუნე ქართული მხატვრული ლიტერატურის აყვავების ხანა იყო. სიტყვაკაზმულობის პირველი მძლავრი ნაკადი რომანტიზმის სახით მოგვევლინა. რომანტიზმის მამამთავარი შეიქნა პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე ალექსანდრე ჭავჭავაძე (1786—1846). იგი თავისი სევდიანი ლირიკით მისტირის საქართველოს გარდასულ დიდებას და ილაშქრებს რუსული კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

რომანტიზმის კლასიკოსია შესანიშნავი პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე გრიგოლ ორბელიანი (1804—1883). საქართველოს აპოლოგიას წარმოადგენს მისი დიდებული პოემა — „სადღეგრძელო“. ისევ პატრიოტული მოტივებითა და სამშობლოს სამომავლო ფიქრებით არის განმსჭვალული უმრავლესი მისი ლირიკული ქმნილებანი.

ქართული რომანტიზმის მწვერვალზე დგას ნიკოლოზ ბარათაშვილი (1817—1845). მისი პოემა „ბედი ქართლისა“ და ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“ ეძღვნება რუსეთთან საქართველოს შეერთების პრობლემებს. თანამედროვე ცხოვრებით, სამშობლოს დამონებით და საზოგადოებრივი დახავსებულობით სულშეძრული პოეტი უჩივის „სულიერ ობლობას“, პროტესტს უცხადებს „ბოროტ სულს“, სიცოცხლეს განიხილავს როგორც „აღუვსებელ საწყაულს“ და „მერანზე“ ამხედრებული ცდილობს გაარღვიოს და გაშორდეს ავ ბედისწერად გარშემორტყმულ უსულგულო ადამიანურ სამყაროს.

XIX საუკუნის შუა ხანებში ქართულ ლიტერატურაში მკვიდრდება რეალიზმი, რომლის საფუძვლის ჩამყრელად გვიჩვენებს

ლინება დრამატურგი გიორგი ერისთავი (1811—1864). მის ნა-
 წარმოებებში — კომედიებში („გაყრა“, „დავა“, „ძუნწი“) ნაჩ-
 ვენებია რეალური თანამედროვე სოციალური მოვლენები — ქარ-
 თველი თავად-აზნაურობის დაქვეითება და ვაჭრული საზოგა-
 დოებრივი ფენის აღზევება.

რეალისტური პროზის წარმომადგენლები იყვნენ დანიელ
 ჭონქაძე (1830—1860) და ლავრენტი არდაზიანი (1815—1870).
 პირველმა თავის მოთხრობა „სურამის ციხეში“ აჩვენა ბატონ-
 ყმობის სიმახინჯე და დრომოჭმულობა; მეორემ, მოთხრობაში
 — „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“ — ასახა ფულადი ურ-
 თიერთობებით გამოწვეული სოციალური კონფლიქტები არის-
 ტოკრატიასა და პლუტოკრატიას შორის.

ქართული ლიტერატურა განსაკუთრებით მაღალმხატვრული
 და მრავალფეროვანი გახდა 60-იანი წლებიდან. გამორჩეული
 მღვდმარეობა დაიჭირა ქართული ლიტერატურისა და აზროვნე-
 ბის ორმა კორიფემ — ილია ჭავჭავაძემ და აკაკი წერეთელმა.
 ორივემ, თავიანთი დიდი მემკვიდრეობით — ლექსებით, პოემე-
 ბით, მოთხრობებით, რომანებით, დრამებით, პუბლიცისტიკით —
 უდიდესი როლი შეასრულეს ქართველი ხალხის ეროვნულ,
 საზოგადოებრივ და ზნეობრივ ცხოვრებაში. ისინი, — ვითარცა
 ერის ჭეშმარიტი მოძღვარნი მათ სიცოცხლეშივე, მადლიერი
 ხალხისაგან — „საქართველოს უგვირგვინო მეფეებად“ მონათ-
 ლნენ.

პატრიოტული და სოციალური მოტივებით არის განმსჭვა-
 ლული შესანიშნავი პოეტის, რაფიელ ერისთავის (1824—1901)
 ლექსები. რეალისტური ლიტერატურის კლასიკოსია, აგრეთვე,
 გიორგი წერეთელი, რომელმაც შთამბეჭდავად ასახა დაცემის
 გზით მიმავალი ქართული არისტოკრატიისა და ახლად ფეხ-
 მომაგრებული ფულადი სოციალური ძალის სამკვდრო-სასი-
 ცოცხლო ბრძოლა (რომანი „პირველი ნაბიჯი“).

საუკუნის 80—90-იან წლებში ქართულ ლიტერატურაში
 ორი ახალი მწვერვალი ამოიშარა, ორივე საქართველოს მთი-
 დან — პოეტი ვაჟა-ფშაველა და ბელეტრისტი ალექსანდრე ყაზ-
 ბეგი. ვაჟა-ფშაველას საარაკო პოეტური ღირსებებით შემკო-
 ბილი ლექსები, პოემები და მოთხრობები წარმოადგენენ სამ-
 შობლოს, ზოგად ადამიანთა შორის კაცთმოყვარეობისა და გა-

რეზუნების ჭეშმარიტ საგალობლებს. ალექსანდრე ყაზბეგმა თავის მოთხრობებში და რომანებში ძლიერი კოლიზიებითა და შთამბეჭდავობით დახატა მთიელი ხალხის თავგანწირული ბრძოლა სამშობლოს თავისუფლებისა, ოჯახური სიწმინდისათვის, უმშვენიერესი სიყვარულისათვის.

ცალკე, სოციალური გააზრებით, განსაკუთრებულ ადგილს იჭერენ ხალხოსანი მწერლები ნიკო ლომოური, სოფრომ მგალობლიშვილი, ანტონ ფურცელაძე და ეკატერინე გაბაშვილი.

საუკუნის ბოლო ათწლეულში კიდევ ახალი, ფრიად ნიჭიერი თაობა შემოვიდა ქართულ მხატვრულ აზროვნებაში: ეგნატე ნინოშვილი, დავით კლდიაშვილი, იროდიონ ევლოშვილი, ვასილ ბარნოვი, შიო არაგვისპირველი და სხვანი.

ლიტერატურის გვერდით, აღმავლობის გზას ადგა ხელოვნების დარგებიც. 1850 წელს, გიორგი ერისთავის მეთაურობით, ძველ საუკუნეთა ტრადიციებზე, აღსდგა ქართული თეატრი. მაგრამ რუსხელმწიფის სამოხელეო ბიუროკრატია და ცენზურა იმდენს ეცადა, რომ ექვსი წლის შემდეგ თეატრალური დასი დაიშალა. 1879 წელს ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის თავგამოდებული ბრძოლის შედეგად, კვლავ დაარსდა პროფესიული ქართული თეატრი თბილისში, ხოლო ერთი წლის შემდეგ — ქუთაისში. ეს იყო დიდი მოვლენა საქართველოს ეროვნულ ცხოვრებაში, რამდენადაც დიდი ენთუზიაზმით გაშლილმა თეატრალურმა საქმიანობამ ჭეშმარიტად დაუფასებელი სამსახური გაუწია ქართველი ხალხის ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას. ამ მხრივ გამორჩეული როლი შეასრულა ორმა უაღრესად პატრიოტულმა პიესამ — დავით ერისთავის „სამშობლომ“ და ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის „დალატმა“.

სახვითი ხელოვნების ფერწერული დარგი 60–70-იან წლებში საინტერესოდ წარმოადგინა მხატვარმა გრიგოლ მაისურაძემ. შემდეგ, 80-იანი წლებიდან შემოქმედებით სარბიელზე შემოდინ შესანიშნავი მხატვრები: რომანოზ გველესიანი და ალექსანდრე ბერიძე; შემდეგ, ქართული რეალისტური მხატვრობის ფუძემდებელი — გიგო გაბაშვილი; უფრო გვიან, კიდევ — დიდებული მხატვარი-რეალისტი ალექსანდრე მრევლიშვილი.

საუკუნის ბოლო ათწლეულში მოღვაწეობას იწყებს ქართუ-

ლი სკულპტურის დიდი წარმომადგენელი იაკობ ნიკოლაძე, (1876–1951).

ქართული ხალხური მუსიკა მსოფლიო სპეციალისტთა მიერ ერთხმად მიჩნეულია უმდიდრეს და უმშვენიერეს ფენომენად სწორედ მსოფლიო მუსიკალურ საგანძურში. ქართული პროფესიული მუსიკაც თავისი არსებობის საუკუნეებს მოითვლის. 1851 წელს თბილისში გაიხსნა საოპერო თეატრი. 1873 წელს, შესანიშნავმა მომღერალმა და მოღვაწემ ხარლამპი სავახელმა (1845–1890) დააარსა საგუნდო კურსები, რომელიც 1885 წელს მუსიკალურ სასწავლებლად გადაკეთდა. ამ სასწავლებლის საფუძველზე შეიქმნა დღეისათვის ცნობილი საქართველოს სახელმწიფო კონსერვატორია.

80-იან წლებში მოღვაწეობდნენ ხალხური და პროფესიული საგუნდო სიმღერებისა და საეთნოგრაფიო კონცერტების შესანიშნავი ორგანიზატორები, პოპულარიზატორები და კომპოზიტორები: ლადო აღნიაშვილი, ფილიმონ ქორიძე, მელიტონ ბალნივაძე, ია კარგარეთელი, ანდრია ყარაშვილი, ზაქარია ჩხიკვაძე და სხვანი.

XIX საუკუნეში თვალსაჩინო მიღწევებით აღინიშნა ქართული სამეცნიერო დარგებიც. შესანიშნავი, ფრიად ორიგინალური, ვრცელი ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომი — „კალმასობა“ — დაგვიტოვა რუსეთში მცხოვრებმა იოანე ბაგრატიონმა (მეფე ერეკლე მეორის შვილიშვილმა). აქ წარმოდგენილია არამართო საქართველოს სინამდვილე, არამედ ფართო ცოდნა თითქმის ყველა სამეცნიერო დარგისა. იოანეს ძმებმა, დავით და თეიმურაზ ბაგრატიონებმა მაღალი მეცნიერული გააზრებანი გვიჩვენეს საქართველოს ისტორიის შესწავლაში. რუსეთში დიდის მოწონებით სარგებლობდა სოლომონ დოდაშვილის ფილოსოფიური ნაშრომი — „ლოგიკა“. ქართველმა მეცნიერ-ფიზიკოსმა პეტრე რომანის ძე ბაგრატიონმა ახალი გაღვაწიებული ელემენტი აღმოაჩინა და ამით ფიზიკის კვლევის საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ადასრულა. „შემოკლებული ფიზიკის“ სახელმძღვანელო დაწერა დავით ბაგრატიონმა.

ქართულმა ფილოსოფიურმა აზროვნებამ ახალი საფეხურები ჰპოვა ილია ჭავჭავაძის, გიორგი წერეთლისა და ნიკო ნიკოლაძის შრომებში.

საისტორიო მეცნიერებათა დარგებში დიდი ღვაწლი დაიდეს დიმიტრი ბაქრაძემ და მოსე ჯანაშვილმა; ლინგვისტიკისა და ფილოლოგიის დარგებში — პეტერბურგისა და მოსკოვის პროფესორებმა, დავით ჩუბინაშვილმა, ალექსანდრე ხახანაშვილმა, ალექსანდრე ცაგარელმა, ნიკო მარმა და სხვებმა.

ამავე საუკუნეში მოღვაწეობდნენ — დიდი ფიზიოლოგი ივანე თარხნიშვილი და სახელოვანი ქიმიკოსები — ვასილ პეტრიშვილი და პეტრე მელიქიშვილი.

ქრონიკები XX საუკუნიდან

უკვე XX საუკუნე შემოსწრებოდა საქართველოს.

მსოფლიო „იშემებით“ გატენილი საუკუნე — კაპიტალიზმი, კომუნიზმი, სოციალიზმი, დემოკრატიზმი, კოლონიალიზმი, იმპერიალიზმი, ნაციონალიზმი, ინტერნაციონალიზმი, შოვინიზმი, მილიტარიზმი, ანტაგონიზმი, და, კიდევ... ვინ მოთვლის, რამდენი და რანაირი „იზმი“?!

ხოლო, საქართველოში ერთმანეთს დანასისხლად კრიჭაში ჩასდგომოდნენ — ნაციონალიზმი და მარქსიზმი.

ნაციონალიზმი — ადგილობრივ-ეროვნული, ქართული.

მარქსიზმი — გარედან, რუსეთის გზით შემოტანილი, რუსულად, ანუ ულიანოვ-ლენინურად გარდასახული.

პირველის მიზანდასახულობა — ბრძოლა მშობლიური ერისა და ქვეყნის გათავისუფლება-გადარჩენისათვის; მეორისა — ბრძოლა საერთაშორისო პროლეტარიატისათვის!

და იმძლავრეს მარქსისტებმა, ანუ სოციალ-დემოკრატებმა, და 1907 წლის 30 აგვისტოს, დღისით-მზისით, წინამურის ტყესთან, ტყვიების ცეცხლით შუბლი შეუნგრიეს საქართველოს სწორედ ეროვნულ-გათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშეს, მოძღვარს და სულიერ მამას — ილია ჭავჭავაძეს.

მერე, რაკი „საერთო მტერი“ მოიშორეს, — ეს რუსული მარქსიზმის თუთიყუშები (თვითონ ილია რომ ასე უწოდებდა), ისევ რუსულ ყაიდაზე, ერთმანეთს გაეთიშნენ — „მენშევიკებად“ და „ბოლშევიკებად“.

და, ამ „უცნაურ ქართველობაში“ (ყველაფერში რომ უნდა

იუცნაურონ!), „მენშე-ბოლშეს“ მიუხედავად — „მენშევიკები“ რიცხოვნად გაცილებით მეტი იყვნენ „ბოლშევიკებზე“!

1914 წელი. იწყება პირველი მსოფლიო ომი. ქართველები დიდი აქტიურობით იბრძვიან რუსების გვერდით, ახალი „მსოფლიო წესრიგისათვის“ (აქტიურობა ხომ გენეტიკურად — ჯიშად მოსდგამთ ქართველებს!).

1917 წელი. თებერვალი. რევოლუცია რუსეთში. მონარქიზმის დამხობა. „ორხელისუფლებიანობა“, ორი მეთაური, ამათგან — ერთი ქართველი (კარლო ჩხეიძე).

1917 წლის 25 ოქტომბერი (7 ნოემბერი). ბოლშევიკური გადატრიალება, უმაღლესი ხელისუფლების უზურპაცია, უზურპატორი — ვლადიმერ ულიანოვ-ლენინი.

ლენინის გვერდით — ქართველი, აწ სტალინად წოდებული, დაბადებით სოსო (იოსებ) ჯუღაშვილი, (დაბადებული ქალაქ გორში, 1879 წლის 21 დეკემბერს, მიწურ ქოხში, მეწადისა და ძრეცხავი ქალს კრძალულ ოჯახში).

1918 წელი. სამოქალაქო ომი რუსეთში. ამ რუსული შინაომის მთავარ გმირთა შორის, კვლავაც სტალინი და მრავლად სხვანი ქართველნი.

საქართველომ კი, რაკი „დედა-რუსეთს“ მისთვის ამჯერად აღარ სცალია, თავის თავს „დამოუკიდებლად“ უნდა მიჰხედოს — და ქართველი მენშევიკები, ანუ „ესლეკები“ (სოციალ-დემოკრატები) აცხადებენ საქართველოს დამოუკიდებლობას.

მაგრამ არ სძინავთ ქართველ ბოლშევიკებს. რა ვუყოთ, რომ რიცხოვნად ისინი „მენშე“ არიან; სამაგიეროდ გაცილებით უფრო ძლიერნი, აწ ლენინური რუსეთის იმპერიით გამძლავრებულნი და, 1921 წლის თებერვლის ბოლოს, რუსული შემოსევით, საქართველოს ისევ რუსულ იმპერიას შეუქცევინ და შეუერთებენ.

1924 წლის 21 იანვარი. კვდება ლენინი.

და — რუსულ-კომუნისტური იმპერიის ტახტზე ადის ქართველი კაცი — იოსებ სტალინი. და ვაგრძელებს მისი მსოფლიო ერთხელმწიფობა ოცდაათი წელიწადი.

ესაა სტალინიზმი — მანამდე არნახული და არგავონილი მოცულობა და სიმძლავრე რუსული იმპერიული მპყრობელობისა.

1941—1945 წლები. გერმანელთა შემოსევა და რუსეთი ებმება მსოფლიო ომში, რომელსაც რუსთა ქართველი იმპერატორი დაარქმევს „დიდ სამამულო ომს“.

და კვლავაც — ისე, ვითარცა ადრეულ საუკუნეებში, ყოველ უცხოთა, მონღოლთა თუ ეგვიპტელთა „განსაკვირველად“, „წყესადცა არს წინამბრძოლობა ქართველთა“ — აქაც, რუსეთის ამ „დიდ სამამულო ომშიც“ ისეთივე „განსაკვირველი წინამბრძოლობით“ მონაწილეობდა ნახევარი მილიონი ქართველი, რომელთაგან სამასი ათასზე მეტი დაეცა და რუსულ მიწად დამიწდა.

ხოლო, თვითონ სტალინი, „განსაკვირველი“ გახდა სრულიად მსოფლიოსათვის. აკი მან, „სიბრძნითა და წინამძღოლობით სწორუპოვარმა ბელადმა“, მსოფლიო ომიც მოიგო და პიროვნულად სოლისტი გახდა თვითონ მსოფლიო ისტორიისა; სწორედ — მთელი მსოფლიო, რომ მისი წარბისა და უღვაშის ქვეშ მოიჩრდილება და მოიხუხდება, მსოფლიო ისტორიის მთავარი რეკვიზიტიც რომ „იმ უცნაური ქართველის“ თითებში ჩაკირული ჩიბუხი იქნება.

მაგრამ ისიც იყო შვილი სიკვდილისა — მის ძარღვებშიც სისხლი დაედინებოდა და არა იქორი... და მოკვდა, 1953 წლის 5 მარტს.

ნათქვამი კი ჰქონდა თვითონვე: დიდი იმპერიები დიდი პიროვნებებისაგან იქმნებიან და იმ პიროვნებათა სიკვდილის კვალზე იშლებიანო.

და იწყება ჯერ რყევა და მალე ნგრევაც თვით „სტალინური იმპერიისა“.

და ნგრევის მთავარ გმირთა შორის — ისევ ქართველი
(ე. შევარდნაძე).

ხოლო, თვითონ საქართველო, ცხოვრებას იწყებდა ჩრდი-
ლოური იმპერიისგან თავდახსნილი, კვლავაც საკუთარი დამოუ-
კიდებელი სახელმწიფოებრიობით, საკუთრივ ეროვნული სუ-
ლით და სხეულით.

თბილისი,

1994 წლის აგვისტო.

შინაბარსი

იქ, სადაც შუბლია დედამიწისა	3
უძველესი ქართული სახელმწიფოები	4
ფარნავაზი და მისი დრო	6
II-I საუკუნეები	6
ქართლი I-III საუკუნეებში	8
საქართველო IV საუკუნეში	11
გორგასალი და მისი დრო	11
ლაზები	15
არაბები და ქართველები	19
კულტურის კატალოგი	21
საქართველო X საუკუნეში	22
საქართველო XI საუკუნეში	24
კულტურის კატალოგი	27
დავით აღმაშენებელი და მისი დრო	28
დავით აღმაშენებლის შემდგომ	35
თამარ მეფე და მისი დრო	35
კულტურის კატალოგი	45
საქართველო XIII საუკუნეში	48
საქართველო XIV საუკუნის დამდეგს	59
გიორგი ბრწყინვალე და მისი დრო	62
თემურლენგი და საქართველო	67
საქართველო XV საუკუნეში	72
საქართველო XVI საუკუნეში	75
საქართველო XVII საუკუნეში	80
კულტურის კატალოგი	96
ჯაბტანგ მეექვსე და მისი დრო	99
საქართველო XVIII ს. მეორე ნახევარში	109
კულტურის კატალოგი	116
საქართველო XIX საუკუნეში	117
კულტურის კატალოგი	127
ქრონიკები XX საუკუნიდან	131

ლევან სანიკიძე
საქართველოს ისტორია
თვალის ერთი გადავლევით

გამომცემლობა „სამშობლო“
თბილისი
მ. კოსტავას ქ., 14
1994 წ.

რედაქტორი ცისანა შავგულიძე
მხატვრული რედაქტორი მურმან კანიშვილი
ტექნიკური რედაქტორი ლალი ბიჭაშვილი
კორექტორი ნანა სხირტლაძე

გადაეცა ასაწყობად 22.09.94. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.10.94. ფორ-
მატი 84X108¹/₃₂. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 7,14, შეკვეთა 1005. ტირაჟი
3000.

სახელშეკრულებო ფასი

საქართველოს ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა „სამშობლოს“ სტამბა.
თბილისი, მ. კოსტავას ქ., 14.

6.30 a.

26/4

F72.303

24735528
202-011010

3